

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ “ЛЬВІВСЬКА ПОЛІТЕХНІКА”

На правах рукопису

ЛІПКЕВИЧ Світлана Ярославівна

УДК 355:061.1(091):327.51](477)

**ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД ВХОДЖЕННЯ КОЛИШНІХ ЧЛЕНІВ
ОРГАНІЗАЦІЇ ВАРШАВСЬКОГО ДОГОВОРУ ТА ДЕРЖАВ БАЛТІЇ ДО
НАТО (В КОНТЕКСТІ ПЕРСПЕКТИВ УКРАЇНИ)**

Спеціальність 20.02.22 – військова історія

Дисертація

на здобуття наукового ступеня

кандидата історичних наук

Науковий керівник
Зінкевич Роман Дмитрович
кандидат історичних наук,
доцент

Львів – 2007

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	3
ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. Історіографія проблеми та джерельна база дослідження	12
РОЗДІЛ 2. Трансформація і розширення НАТО у 90-х роках минулого століття як відповідь на виклики і загрози того часу	29
РОЗДІЛ 3. “Друга хвиля” розширення Північноатлантичного альянсу на початку ХХІ століття	82
РОЗДІЛ 4. Україна на шляху євроатлантичної військової інтеграції	123
ВИСНОВКИ	180
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	189

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

НАТО – Організація Північноатлантичного договору (Північноатлантичний Альянс).

НАР – Північноатлантична Рада.

ЗЄС – Західноєвропейський Союз.

ЄС – Європейський Союз.

ОБСЄ – Організація з безпеки і співробітництва в Європі.

ПЗМ – Програма “Партнерство заради миру”.

РСАП – Рада євроатлантичного партнерства.

КУН – Комісія Україна-НАТО.

ЗСП – збройні сили Польщі.

УНР – Угорська Народна Республіка.

ВСТУП

У сьогоднішньому глобалізованому світі питання гарантування безпеки у світлі нових загроз є для багатьох країн, зокрема для України, все більш актуальними. Нині глобалізація є домінуючим питанням у вивченні міжнародних відносин та світової системи, що розвивається. Процес глобалізації почав впливати на спосіб нашого мислення у галузі безпеки. Вплив цього явища має далекосяжні наслідки і визначається не лише тим фактом, що зв'язки між країнами розширюються через рух товарів та капіталу, але також у зв'язку з переміщенням людей та ідей. На рівень контролю, що його зберігає окрема держава, безпосередньо впливає той факт, що донині недоторкані кордони втрачають своє значення і більше не можуть зупинити поширення різноманітних ризиків. Біполярний світ у нас на очах перетворюється у багатополарний з регіональними лідерами на його полюсах, боротьба за світове лідерство між якими загострюється.

Зміни, які відбулися і відбуваються на планеті у останні десятиліття і які змінили вигляд всієї світової системи міжнародних відносин, підштовхують людство шукати шляхи створення нової ефективної системи безпеки і співробітництва. Саме тому, нові виклики і загрози безпеці вимагають близького міжнародного співробітництва й прийняття сумісних державних рішень та дій, тому що відповіді на виклики та загрози, які виникли, можуть досягнути ефективного результату лише шляхом об'єднаних зусиль.

Ліквідація біполярної системи міжнародної безпеки та поява нових загроз миру та стабільності на європейському континенті, більшість з яких мають військовий характер, змусила країни Європи вжити заходів зі створення нової системи європейської безпеки. Саме тому, стратегічна картина архітектури євроатлантичної безпеки почала швидко змінюватися. Сформована за часів

“холодної війни” за надзвичайно складних, проте стабільних обставин, ця архітектура зазнала суттєвих змін та пристосувань протягом останнього десятиріччя. Вона швидко еволюціонувала, намагаючись відповідати викликам нової ери, яка розпочалася із закінченням “холодної війни”. У цей час з’явилася нова концепція безпеки, в якій було зроблено спробу позбутися прийомів нещодавнього минулого і перейти від конфронтації до співробітництва, від залякування до переконання, від постфактного реагування на конфлікти до запобігання їх, від таємності до транспарентності, від односторонніх дій до кооперації. Такою концепцією стала концепція безпеки на базі співробітництва.

Варто відзначити, що за роки, що минули з часу припинення “холодної війни”, головним чинником європейської безпеки став Північноатлантичний альянс – найважливіша військово-політичною організацією сучасності, яка розвивалася з урахуванням трансформацій європейського простору безпеки. Стратегічною метою НАТО було переділ сфер впливу на встановлення безпеки в Європі, зміцнення демократії в країнах Центрально-Східної Європи та перетворення Альянсу в наріжний камінь нової архітектури загальноєвропейської безпеки. Тим самим передбачалося, що рано чи пізно більшість східних країн континенту, якщо не всі, приєднаються до НАТО. Окремі держави залишатимуться поза Альянсом через невідповідність критеріям вступу, або за власним вибором, обумовленим історичними причинами. На думку військово-політичного керівництва НАТО остаточні контури Альянсу стануть відображенням реалій сучасної Європи, а тому охоплюватимуть більшість країн континенту.

Зміни воєнно-політичної обстановки в Європі у зв’язку з розширенням НАТО актуалізували питання воєнної безпеки для України.

Починаючи з 1991 року, Україна послідовно будувала державні інститути що забезпечують її незалежність і досі переживає процес глибоких внутрішньополітичних, економічних та, безумовно, суспільних змін. Ці зміни відбуваються внаслідок прагнення стабільності, процесу державотворення, на перешкоді якому стоїть брак ресурсів та негативна спадщина радянських часів,

а також на тлі процесу формування громадянського суспільства, який потребує часу. Сьогодні Україна спостерігає цю стабільність у своїх партнерів і може сприймати її як належне, особливо у галузі безпеки, адже стабільність не завжди була притаманна Україні.

За цих умов національні інтереси України потребують однозначності і послідовності в дотриманні прийнятих нею ще на початку 1990-х років основних напрямів і пріоритетів зовнішньої політики, зокрема в її реалізації на інтеграційному напрямі. Україна – європейська держава, яка прагне бути серед розвинених країн з соціально орієнтованою економікою. Як європейська держава, Україна має бути елементом нової архітектури європейської безпеки, де її життєво важливі інтереси забезпечуватимуться за її участі. Не набувши членства в новій системі, Україна й надалі не матиме, крім можливості робити політичні заяви, жодних інших важелів впливу на прийняття рішень з урахуванням її національних інтересів. Отже, Україні насамперед потрібно бути дійсним членом міжнародної системи безпеки.

Причини проблем, що існують у цьому напрямі, за роки незалежності України не змінилися. Існуючий і досі розрив у рівнях розуміння та підтримки інтеграційної політики безпеки між політичною елітою й експертами в цій сфері, з одного боку, та громадськістю, з другого, яскраво свідчить про те, що питання вибору моделі національної системи безпеки для України сьогодні так само актуальне, як і п'ятнадцять років тому.

У контексті подій, які розгортаються в сучасному бурхливому світі, Україні доводиться виважено обирати свої орієнтири. Розширення поля безпеки під егідою НАТО на схід стає все більше реальним і очевидним. До 2015 року воно повинно охопити майже всі країни Європи. Зрозуміло, що Україна також не хоче залишатися за його межами, тому що євроатлантична інтеграція України справедливо розглядається як найважливіший чинник внутрішньої і зовнішньої політики держави, що має унеможливити її перетворення на буферну зону та сприятиме включенню України до європейського політичного і економічного простору.

Варто відзначити, що євроатлантичні прагнення нашої країни підтримує керівництво Північноатлантичного альянсу і європейська спільнота. Під час засідання Комісії Україна-НАТО на рівні міністрів закордонних справ у Софії 28 квітня 2006 року Генеральний секретар НАТО Яап де Хооп Схеффер наголосив: “Наша відданість Інтенсифікованому діалогу підкреслює той факт, що двері НАТО залишаються відкритими, а прагнення України є досяжними... Втім, остаточна відповідальність за успішність цих намагань належить насамперед українському народу та його обраним лідерам”.

Актуальність дисертаційної роботи полягає в тому, що враховуючи національну стратегію безпеки України, кінцевою метою якої є повномасштабна інтеграція до європейських та євроатлантичних структур безпеки, діяльність Північноатлантичного альянсу як провідної структури безпеки на європейському континенті в сучасних умовах необхідно вивчати та враховувати історичний досвід країн Балтії та Східної Європи при виробленні (формуванні) адекватної державної політики, спрямованої на реалізацію власних національних інтересів у контексті загальноєвропейського цивілізаційного розвитку.

Потреба подальшої наукової розробки сутності та змісту удосконалення системи безпеки на європейському континенті, суперечливий і непослідовний характер вироблення й реалізації євроатлантичної стратегії України обумовили вибір теми дисертаційного дослідження. Науковий аналіз пов’язаних з нею матеріалів має сприяти зміцненню теоретико-методологічних засад у контексті обґрунтування національної безпеки України, вдосконаленню перспективних пропозицій щодо стратегії та тактики євроатлантичної інтеграції держави, вживанню ефективних заходів у створенні правового поля зовнішньополітичної діяльності України для вирішення нагальних питань українського суспільства.

Дисертація виконана відповідно до плану та програм науково-дослідної роботи з історії збройних формувань і Воєнної організації України, що здійснюється кафедрою історії, теорії та практики культури Інституту гуманітарних і соціальних наук Національного університету “Львівська

політехніка”, а також відповідає навчальним програмам Львівського військового ордена Червоної Зірки інституту Сухопутних військ ім. Гетьмана Петра Сагайдачного Національного університету “Львівська політехніка”.

Хронологічні рамки даного дослідження охоплюють в переважній більшості 90-ті роки ХХ – початок ХХІ століття. Саме даний проміжок часу відзначався появою нових глобальних ризиків і транснаціональних загроз, що призвело до суттєвої трансформації окремих елементів системи гарантування національної безпеки провідних країн світу, розроблення нової стратегії НАТО, докорінної зміни відносин між Сходом та Заходом, розширення Північноатлантичного альянсу на схід Європи.

Мета дисертаційної роботи – вивчення досвіду входження колишніх членів Організації Варшавського Договору та держав Балтії до НАТО та застосування його до України на основі узагальнюючого джерелознавчого аналізу військово-теоретичних та історичних праць, документів і публікацій в пресі, змісту, тенденцій та закономірностей розвитку системи євроатлантичної безпеки, місця НАТО, її інтересів і пріоритетів в цій системі, з’ясування місця і ролі України в системі міжнародних відносин та в сучасній архітектурі безпеки на європейському континенті, виходячи із реалізації проголошеного курсу держави на інтеграцію до НАТО і Європейського Союзу.

Визначена мета передбачає вирішення таких основних завдань дослідження:

- проаналізувати основні передумови зміни стратегії НАТО наприкінці ХХ століття в контексті визначення її ролі в розробці побудови системи міжнародної безпеки на сучасному етапі та встановити механізми здійснення реалізації нових відносин Альянсу з пострадянськими країнами Європи;
- оцінити вплив розширення НАТО на середовище безпеки на європейському континенті з урахуванням відповідних військово-політичних змін та інтересів держав цього регіону;
- узагальнити досвід трансформації оборонної сфери країн Центрально-Східної Європи і Балтії на їх шляху до Північноатлантичного альянсу,

заходи політичного керівництва цих країн у галузі інформаційної політики щодо поінформованості суспільства відносно НАТО;

- вивчити й узагальнити позитивні аспекти діяльності країн під час вступу до НАТО з метою адаптації цього досвіду до українських військово-політичних реалій;
- розкрити геополітичні передумови вибору Україною стратегії євроатлантичної інтеграції, проаналізувати історію відносин, сучасний стан, головні тенденції розвитку співробітництва між Україною та НАТО.

Об'єктом дослідження визначено історію розвитку системи міжнародної європейської безпеки крізь призму аналізу стратегії, напрямів, форм та методів діяльності Північноатлантичного альянсу у контексті формування нової архітектури міжнародної безпеки.

Предметом дослідження встановлено аналіз історичних подій, що призвели до інтеграції країн Центрально-Східної Європи та Балтії в НАТО, стратегія євроатлантичної політики України в умовах закінчення епохи глобальної конфронтації та визначення ролі НАТО у формуванні системи міжнародної безпеки на сучасному етапі.

Методологічну основу дисертаційної роботи складають загальноновизнані у сучасній історіографії принципи об'єктивності, історизму, фахової відповідальності, проблемно-цільовий, порівняльний аналіз з метою визначення стану і теоретичного обґрунтування проблеми створення нової архітектури європейської безпеки. Системний підхід дозволив представити комплексне бачення системи міжнародної безпеки як сукупності елементів, що складають її цілісність. При аналізі джерел для виявлення загальних і особливих рис у процесах та явищах, пов'язаних зі створенням сучасної системи безпеки в Європі, автор використовував емпірико-аналітичний, логічний та інституційно-порівняльний методи дослідження. Оцінка перспектив того чи іншого явища та можливих варіантів його розвитку здійснювалася за допомогою аналітико-

прогностичних методів. Крім того, на окремому етапі дослідження було застосовано контент-аналіз друкованих засобів масової інформації.

Наукова новизна отриманих результатів полягає у комплексному вивченні проблеми, яка до тепер не була предметом спеціального дослідження. Дисертант уперше у вітчизняній історіографії відокремив з низки традиційних для історичної науки тем у самостійний напрям розвідки створення нової системи безпеки на європейському континенті і застосував нові концептуальні підходи для її вивчення. Узагальнено та проаналізовано концептуально-правові та практичні аспекти внеску Північноатлантичного альянсу як військово-політичної організації в загальні зусилля, спрямовані на створення надійних механізмів гарантування міжнародного миру і безпеки після радикальних змін у євроатлантичному геостратегічному середовищі.

Комплексно досліджено досягнення в реалізації стратегії євроатлантичної інтеграції України, проаналізовано наявні прорахунки, які заважають ефективній реалізації обраного зовнішньополітичного курсу держави. Доведена необхідність формування системи національної безпеки України з урахуванням як її національних інтересів, так і міжнародних факторів. Певною мірою заповнюється прогалина в історіографії створення системи гарантування національної безпеки держави шляхом цілісного розгляду динаміки закріплення політики України в сфері захисту національних інтересів.

Практичне значення дисертації зумовлюється її науковою новизною та актуальністю. Її висновки та рекомендації узагальнюють історичний досвід інтеграції посткомуністичних країн Європи в загальноконтинентальну систему безпеки, шляхи модернізації оборонної сфери цих країн, висвітлюють чинники трансформації НАТО на сучасному етапі її розвитку. Розроблені в дисертації положення передбачають можливість їх застосування органами державної влади з метою ефективною реалізації стратегії євроатлантичної інтеграції України. Матеріали, зібрані та залучені до аналізу під час підготовки даної роботи, можуть бути використані при подальшому вивченні закономірностей розвитку архітектури європейської безпеки, в науково-дослідних роботах

оборонної проблематики, у навчальному процесі в ході підготовки та читання у вищих навчальних закладах курсів з актуальних проблем міжнародної безпеки, а також в інформаційній та практичній діяльності Міністерства оборони України.

Особистий внесок дисертанта у розробку проблеми полягає в тому, що він на основі аналізу документів і матеріалів, наукових праць, публікацій в пресі, зробив спробу комплексно охарактеризувати процес трансформації НАТО наприкінці XX – початку XXI століття та розширення сфери інтересів Альянсу на схід. Автор висвітлив хід реформування оборонної сфери країн-кандидатів на вступ до Північноатлантичного альянсу, заходи військово-політичного керівництва цих країн щодо поінформування суспільства відносно НАТО, визначив характерні риси стратегії євроатлантичної інтеграції України.

Виконане наукове дослідження – є цілком самостійна авторська робота.

Основні наукові положення дисертації були оприлюднені у 4 публікаціях, у виступах на 2 науково-теоретичних конференціях та семінарах.

Розділ 1. Історіографія та джерельна база дослідження

Зміни, які відбулися в світі наприкінці ХХ століття, не зробили його більш стабільним і небезпечним, навпаки початок нового століття позначився загостренням ряду міжнародних проблем внаслідок процесу глобалізації, зміцнення єдності світу з одночасним поширенням його національної різноманітності, У певному розумінні майже революційних змін у військовій сфері, що призвело до зміни характеру загроз і небезпек для людства, окремих націй і держав. Усе це викликало необхідність внутрішньої адаптації будь-якої держави до нових умов нового світопорядку, пошуку шляхів вирішення складних та багатовекторних проблем безпеки не тільки на світовій арені, а й на регіональному рівні. Численні експерти, які беруть участь в аналізі проблем безпеки провідних країн світу, дійшли спільної думки, що спектр багатьох загроз стосується не тільки національних інтересів їх власних країн, але й усієї світової спільноти.

Сьогодні створюється нова архітектура міжнародної безпеки, головним імперативом якої залишається партнерство і співробітництво, тому що в сучасних умовах жодна країна світу не спроможна гарантувати свою безпеку лише власними силами. У контексті подій які розгортаються в сучасному бурхливому світі, Україні доводиться виважено обирати свої зовнішньополітичні орієнтири.

Внаслідок того, що на рубежі 80 – 90 років минулого століття країни-члени Північноатлантичного альянсу постали перед новими ризиками та джерелами небезпеки, це викликало необхідність внутрішньої адаптації блоку до нових умов, пошуку шляхів вирішення складних та багатовекторних проблем безпеки на європейському континенті.

Загальносвітові процеси інтеграції та глобалізації, міждержавні стосунки, зіткнення національних інтересів, шляхи розв'язання існуючих суперечностей наприкінці ХХ століття змусили держав-членів НАТО переглянути структуру Альянсу та його політику у сфері безпеки. Ключовою проблемою пристосування

Північноатлантичного альянсу до нових умов міжнародних відносин на європейському континенті було питання розширення НАТО за рахунок країн Центрально-Східної Європи, оскільки ігнорування цих країн могло б призвести до формування вакууму безпеки у субрегіоні та створити довготривалі джерела нестабільності, загрожуючи всьому континентові. Крім того, політика розширення Альянсу відповідала прагненням посткомуністичних країн Центрально-Східної Європи.

Масштабне розширення Європейського Союзу та Північноатлантичного альянсу внаслідок приєднання до них сусідніх з Україною держав Центрально-Східної Європи, а також новий рівень відносин Росії з НАТО, створили для нашої держави якісно іншу ситуацію, за якої вона опинилася в оточенні країн, що певним чином інтегровані у дві основні європейські структури – Європейський Союз і НАТО. Офіційно Україна розглядає розширення інституцій європейської та євроатлантичної безпеки як процес поширення стабільності і безпеки на всю Європу. Для України це відкриває нові можливості та містить нові виклики у різних сферах її міжнародного співробітництва.

Європейський напрям зовнішньої політики України є одним з пріоритетних, тому відповідною метою нашої держави є участь у формуванні нової архітектури європейської безпеки, активізація євроатлантичної інтеграції, зокрема шляхом поглиблення і розширення партнерства з НАТО. Це визначає необхідність вивчення досвіду реформування оборонної сфери країн Центрально-Східної Європи та колишніх республік СРСР на їхньому шляху інтегрування в структури НАТО – актуального завдання не лише для істориків, а й для сучасного військово-політичного керівництва нашої держави.

Різнібічні аспекти проблеми безпеки у міжнародних відносинах стоять сьогодні в центрі уваги діяльності урядів, міжнародних утворень, громадських організацій. Зазначені проблеми були і є предметом чисельних досліджень політиків, міжнародників, політологів, істориків, воєнних експертів.

Після завершення “холодної війни” з’явилася нова концепція безпеки, в якій зроблено спробу позбутися прийомів нещодавнього минулого і перейти від

конфронтації до співробітництва, від залякування до переконання, від постфактного реагування на конфлікти до запобігання їм, від таємності до транспарентності, від односторонніх дій до кооперації. Такою концепцією стала концепція безпеки на базі співробітництва (кооперативна безпека).

На думку відомого спеціаліста з проблем безпеки, викладача Європейського центру з вивчення питань безпеки ім. Джорджа К. Маршалла М. Михалка кооперативна безпека можлива тільки в тому разі, якщо відповідні країни усвідомлюють спільність їхнього майбутнього, якщо вони починають розуміти, що односторонні спроби зміцнити свою безпеку можуть бути приречені на провал тому, що дії однієї держави викликають відповідні дії іншої держави, які в результаті приводять до послаблення безпеки обох. Уряди цих країн вважають, що співробітництво із сусідами щодо зниження імовірності виникнення конфліктів принесе їм більше користі, ніж односторонні дії чи створення військових союзів [1, С. 51].

Глава Місії України при НАТО, Надзвичайний і повноважний посол України К. Морозов підкреслює, що політичний аспект відносин між країнами Європи, зокрема у сфері безпеки, сьогодні характеризується розширенням військово-політичного оборонного союзу НАТО та його трансформуванням у Євроатлантичну систему безпеки з завданнями, що виходять далеко за межі безпосередньої оборони. Таке розширення відбувається на основі збільшення можливостей Євроатлантичної системи внаслідок контрибуції оборонних можливостей нових членів системи та переходу національних систем безпеки контрибуторів до іншої якості. Характерним для цього процесу є також трансформування окремих елементів трансатлантичної системи безпеки в архітектуру всеохопної системи безпеки країн Європи. Саме це висуває питання щодо належності до системи тепер і, особливо, в майбутньому тих країн, які не є її членами і національні інтереси яких забезпечуватиме нова система відносин без їх ефективної участі [2, С. 3].

Питанням перманентної трансформації Північноатлантичного альянсу, його впливу на стан та перспективи трансатлантичної і, зокрема, європейської безпеки

присвячений чималий масив зарубіжної та вітчизняної літератури. Він різноплановий за проблематикою, глибиною висвітлення аспектів, а також масштабний за формою і жанром. Широким залишається спектр друкованих матеріалів: від газетної публіцистики, проблемних фрагментів в окремих працях – до фундаментальних монографій і глибоких дисертаційних досліджень. В той же час, аналіз літературних джерел показує, що практично всі праці як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників, які присвячені розширенню НАТО, а також роботи із проблематики євроатлантичної інтеграції України, носять в основному політологічний характер, а історичний досвід інтеграції країн Центрально-Східної Європи та країн Балтії в Альянс в оборонній сфері в цих працях наведено окремими прикладами і застосовано авторами як ілюстративний матеріал в їх дослідженнях. Практично відсутні історичні роботи, що узагальнюють всі наукові розробки.

Проблеми формування нової архітектури євроатлантичної безпеки, зокрема роль НАТО в цьому процесі, наслідки розширення Альянсу на Схід, широко обговорювались і обговорюються на сторінках наукової літератури та в засобах масової інформації. Зазначеним питанням присвячені багаточисельні монографії та статті провідних політологів країн Європи та США. Це обумовлюється актуальністю проблематики в сучасних міжнародних відносинах в практичній та теоретичній площині, саме тому висвітлення еволюційної трансформації НАТО, прогнозування подальшого розвитку блоку є одним з ключових у відповідних тематичних роботах американських, західноєвропейських, російських та українських експертів та аналітиків.

Серед них заслуговують на увагу праці загальновідомих американських політологів З. Бжезинського [3, 4, 5], Г. Кіссенджера [6], Д. Кеннана і Ч. Купчана [7] та інших. В них розглядаються питання широкомасштабних змін у світі, пристосування до них Сполучених Штатів Америки та їх союзників по НАТО, проблеми розширення Альянсу і, зокрема, на Схід. Висвітлюється процес євроатлантичного співробітництва нового типу, геостратегічні імперативи США,

можливе майбутнє Європи і питання гарантування її безпеки за допомогою міжнародних об'єднань тощо.

У монографії професора Галльського університету Великобританії К. Грея “НАТО та еволюція структури європейського порядку: зміна засад трансатлантичної угоди?” [8] детально проаналізовано історію європейської безпеки, характер та основні умови існування трансатлантичних відносин безпеки, а також на основі аналізу сформульовано основні принципи, що повинні враховуватися Альянсом в його майбутній діяльності.

Проблемам розширення НАТО присвячені роботи директора Стокгольмського міжнародного інституту досліджень миру А. Ротфельда [9], президента фонду “Євразія” Ч. Мейсона [10], співробітника Гессенського фонду миру і конфліктів Х. Шпангера [11] та інших. У своїх роботах вони розглянули процес розширення Північноатлантичного альянсу з різних точок зору: як розширення світового співтовариства ринкових демократій; як поширення політичного впливу США; як заповнення вакууму безпеки в Центрально-Східній Європі; як геостратегічну противагу Росії.

Варто відзначити роботу незалежної групи експертів під керівництвом Г. Брауна, які зробили висновок, що процес розширення Альянсу – це важливий фактор підтримки прагнень демократичних країн у сфері безпеки, що, в свою чергу, запобігатиме можливості відродження націоналістичних тенденцій у воєнній політиці країн-членів НАТО [12].

Проблематиці розширення Альянсу на Схід присвячено певний масив досліджень російських політологів, який висвітлює проблеми створення принципово нової геополітичної ситуації, а в зв'язку з цим місце і можливий вплив Росії на міжнародні відносини у світі, і зокрема на Європейському континенті / 1 /. В своїх роботах російські дослідники розглядають процес розширення НАТО як фактор воєнно-політичної ізоляції Російської Федерації та як спробу створити “натоцентристську” модель європейської безпеки. Тобто, автори зробили спробу дослідити вплив конкретних аспектів діяльності Альянсу на стан європейської стабільності, зокрема розширення НАТО, її участі у

врегулюванні регіональних конфліктів. Проте у вищезгаданих літературних джерелах практично відсутні конкретні приклади заходів, які робили майбутні члени Альянсу в оборонній сфері на їх шляху до інтеграції в НАТО.

Проблемам міжнародної безпеки, зокрема питанням трансформації і розширення Північноатлантичного альянсу, присвячено багато уваги у дослідженнях вітчизняних фахівців. Йдеться про дослідження вчених Національного інституту проблем міжнародної безпеки при Раді національної безпеки і оборони України, Інституту світової економіки та міжнародних відносин Національної академії наук України, Українського центру економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова (УЦЕПД) та інших. В зазначених дослідженнях розглядаються теоретико-концептуальні аспекти проблеми, подається аналіз її історико-теоретичних підвалин та визначаються основні сучасні концептуальні положення теорії безпеки, що, починаючи з другої половини ХХ століття, поширюються серед провідних політиків, учених, військових.

Наприклад, існуючі принципи структурної організації національної і міжнародної безпеки розглянуті вченими Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України, зокрема, членом-кореспондентом НАН України О. Білорусом, доктором економічних наук Д. Лук'яненком та іншими в монографії “Глобальні трансформації і стратегії розвитку” [19]. Досліджені глобальні і регіональні зміни в міжнародних відносинах новітньої доби,

/ 1 /. Див. напр.

- [13]. Воронов К. Европа и Россия после Балканских войн 1999 года: драматические уроки // Мировая экономика и международные отношения. – 2000. - № 4. – С. 27 – 35.
- [14]. Рогов С. Россия и США на пороге XXI века // Свободная мысль. – 1997. – Май. – С. 92-102
- [15]. Глинский-Васильев Д. Политические ограничители расширения НАТО и возможности России // Мировая экономика и международные отношения. – 2000. - № 7. – С. 15 – 29.
- [16]. Косолапов Н. Российско-американские отношения: в чем суть кризиса? // Мировая экономика и международные отношения. – 1996. - № 7. – С. 71 – 80.
- [17]. Железов Б. Хельсинки-97: значение договоренностей, перспективы их реализации // США: Экономика. Политика. Идеология. – 1997. - № 6. – С. 52 – 58.
- [18]. Кортунов С. Российско-американское партнерство и вызовы XXI века // Международная жизнь. – 2002. - № 4. – С. 67 – 86.

національні інтереси України та альтернативи стратегії розвитку національної безпеки [20].

В аналітичних матеріалах директора воєнних програм УЦЕПД Л. Полякова, координатора програм УЦЕПД М. Сунгурського розглядаються конкретні аспекти сучасного стану, виклики та загрози європейській та міжнародній безпеці [21, 22].

У своєму дослідженні ми спиралися на ґрунтовні спеціалізовані роботи вітчизняних науковців М. Басараба, К. Білої, О. Деменка, А. Калашнікова, О. Ковальової, В. Константинова, О. Палія, О. Полторацького, А. Соболева, О. Томашевича / 2 /.

/ 2 /. Див. напр.

- [23]. Басараб М.Б. Досвід європейської інтеграції Польщі: Перспективи для України: Автореф. дис. канд. політичних наук: 21.01.01. / Нац. ін-т стратегіч. досліджень. Нац. ін-т проблем міжнарод. безпеки. – К., 2004. – 15 с.
- [24]. Біла К.О. Особливе партнерство “УКРАЇНА-НАТО” як проблема національної та європейської безпеки: Автореф. дис. канд. політичних наук: 23.00.04./ Ін-т світової економіки і міжнародних відносин НАН України – К., 2002. – 16 с.
- [25]. Деменко О.Ф. Євроатлантична інтеграція України (політологічний аналіз) : Автореф. дис. канд. політичних наук: 23.00.02./ Національна академія оборони України. – К., 2004. – 18 с.
- [26]. Калашніков А.В. Протиборство Північноатлантичного Альянсу та Організації Варшавського Договору (1949 – 1991 рр.) : Автореф. дис. канд. історич. наук: 20.02.22./ Нац. ун-т “Львівська політехніка”. – Львів, 2005. – 20 с.
дис. д-ра політичних наук: 23.00.02./ Ін-т політ. і етнонац. дослідж. – К., 2004. – 32 с.
- [27]. Ковальова О.О. Українська політика щодо євроінтеграційних процесів: Автореф. дис. д-ра політичних наук: 23.00.02. / Ін-т політ. і етнонац. дослідж. – К., 2004. – 32 с.
- [28]. Константинов В.Ю. Проблема європейської регіональної стабільності в контексті розширення НАТО (90-ті роки) : Автореф. дис. канд. політичних наук: 23.00.04./ Київ. ун-т ім. Т. Шевченка, Ін-т міжнародн. відносин . – К., 2000. – 19 с.
- [29]. Ляшенко О.О. Інтеграція України у європейські та євроатлантичні структури (90-ті роки ХХ ст.): Автореф. дис. канд. іст. наук: 07.00.01. / Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України. – К., 2002. – 16.
- [30]. Палій О.А. Національна безпека України в контексті євроатлантичної інтеграції: Автореф. дис. канд. політичних наук: 21.01.01./ Нац. ін-т проблем міжнародної безпеки при Раді нац. безпеки і оборони України . – К., 2006. – 13 с.
- [31]. Полторацький О.С. Роль НАТО у формуванні сучасної системи міжнародної безпеки: Автореф. дис. канд. політичних наук: 23.00.04./ Київ. ун-т ім. Т. Шевченка, Ін-т міжнародн. відносин . – К., 2003. – 18 с.
- [32]. Соколов А.А. Україна в європейському воєнно-політичному вимірі : Автореф. дис... канд. політичних наук: 23.00.04./ НАН України, Ін-т світової економіки і міжнародних відносин – К., 2004. – 21 с.
- [33]. Томашевич О. Програми партнерства НАТО наприкінці ХХ – початку ХХІ ст.: Автореф. дис. канд. політичних наук: 23.00.04./ Київ. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2004. – 20 с.

Як ми вже відзначали, практично всі роботи вищезазначених науковців мають політологічний характер. Наприклад, О. Деменко на дисертаційному рівні висвітлює якісні особливості євроатлантичної інтеграції України у контексті посилення всесвітніх та європейських інтеграційних процесів, формування нових механізмів регіональної та глобальної безпеки. Проаналізовано українську зовнішню політику кінця 1990-х – початку 2000-х років. Автор досліджує досягнення в реалізації стратегії євроатлантичної інтеграції України, аналізує прорахунки та суперечності, які заважають ефективній реалізації зовнішньої політики держави. Показано зростання ролі військової організації держави у гарантуванні національної безпеки багатьох країн в умовах протидії новим ризикам і загрозам. Виявлено позитивну залежність подальшого розвитку співробітництва між Україною і Альянсом від інтенсифікації співпраці у військовій сфері [25].

Дисертація О. Ковальнової є комплексним дослідженням політики України щодо процесів євроатлантичної інтеграції, зокрема приєднання до Європейського Союзу. На основі історіографічного аналізу, узагальнення класичних і новітніх інтеграційних теорій досліджено еволюцію європейської політики України й політики розширення ЄС. Виходячи з аналізу процесу прийняття політичних рішень інституціями ЄС і розгляду ймовірних сценаріїв відносин України з ЄС, рекомендовано заходи щодо входження України до європейського політичного простору [27].

В дисертаційному дослідженні В. Константинова підкреслюється, що еволюція структури військово-політичних відносин у європейському регіоні, що втілюється в процесі адаптації НАТО, є визначальним чинником еволюції європейської регіональної стабільності. НАТО продовжує виступати силовим центром у європейському регіоні. Це обумовило вибір країн Центрально-Східної Європи щодо вступу в Альянс у їх прагненні гарантувати національну безпеку [28].

На наш погляд, особливої уваги заслуговує робота А. Калашнікова “Протиборство Північноатлантичного Альянсу та Організації Варшавського

Договору (1949 – 1991 рр.). По-перше, це дослідження історичного плану, по-друге – автор під час служби у лавах Збройних сил України був у складі Місії України при штаб-квартирі НАТО в Брюсселі, тому безпосередньо спостерігав діяльність Північноатлантичного альянсу і мав змогу використати у своїй роботі поточний архів штаб-квартири НАТО. В дисертації розкриваються істинні витoki створення та протиборства НАТО та ОВД, ґрунтовно аналізується хід, особливості, основні напрямки, а також загальнополітичні, військові наслідки цього протиборства. Простежується нова геополітична ситуація на європейському континенті, яка склалася в результаті припинення дії Організації Варшавського Договору та підвищення ролі НАТО у розвитку глобальних миротворчих процесів [26].

О. Ляшенко розглядає теоретичні, правові та зовнішньополітичні передумови інтеграційної політики України. Автор комплексно дослідив різноманітні аспекти зовнішньополітичної та деякі аспекти внутрішньої діяльності України, відстежив їхній взаємозв'язок та взаємозалежність в процесі інтеграції України до європейських та євроатлантичних структур [29].

Дослідження О. Палія присвячено аналізу зв'язку між рівнем гарантування національної безпеки України та ступенем участі держави в процесі євроатлантичної інтеграції. Вивчено зміни в системі міжнародної та регіональної безпеки у зв'язку з процесом євроатлантичної інтеграції, роль євроатлантичних структур у гарантуванні безпеки, реалізації інтересів у сфері політики та економіки держав членів Альянсу [30].

У дисертації А. Соболева вивчено проблематику сучасного впливу трансформації Європейського Союзу та Північноатлантичного альянсу, викликаних процесом глобалізації, на формування воєнної політики та воєнно-політичної стратегії країн Центрально-Східної Європи. Критично проаналізовано проблематичність пошуку воєнно-політичних орієнтирів України та її багатовекторну політику, що, на думку автора, пояснюється геополітичним фактором місцезнаходження нашої держави на зламі культурно-цивілізаційних цінностей Заходу і Сходу [32].

У ґрунтовній роботі О. Полторацького детально проаналізовано концептуально-правові та практичні аспекти внеску Альянсу як військово-політичної організації в загальні зусилля світової спільноти, спрямовані на створення надійних механізмів забезпечення міжнародного миру. При цьому враховані радикальні зміни у євроатлантичному середовищі після виникнення нетрадиційних загроз і викликів сучасній міжнародній безпеці. Автор обґрунтовує значущість НАТО як єдиної організації, спроможної дати ефективну відповідь сучасному міжнародному тероризму, підкреслює необхідність формування системи національної безпеки України з урахуванням як її національних інтересів, так і міжнародних факторів. Показано, що для України співробітництво з Північноатлантичним альянсом є базовою передумовою втілення її загального курсу до європейських та євроатлантичних структур безпеки [31].

Дисертацію О. Томашевича присвячено дослідженню програм партнерства НАТО з майбутніми членами Альянсу, як механізмів забезпечення цілей безпеки на європейському континенті в нових геостратегічних умовах. В роботі обґрунтовано процес формування європейської безпеки на принципах та цінностях концепцій євроатлантизму: розширення географічних меж євроатлантичного регіону через поширення норм, цінностей, принципів та механізмів системи безпеки Альянсу, за рахунок приєднання країн Центрально-Східної Європи та пострадянських країн до ЄС та НАТО. Визначено, що програми партнерства Альянсу з майбутніми членами є механізмом пристосування НАТО до нових воєнно-політичних умов на європейському континенті. Дано оцінку стану нормативно-правової бази та відповідності відносин Україна-НАТО національним інтересам нашої держави в сфері гарантування її національної безпеки в рамках програм партнерства [33].

Процес розширення Північноатлантичного альянсу на Схід та його наслідки для України, вплив України на стабільність в Центрально-Східному регіоні Європи, визначення організації, спроможної стати першоосновою майбутньої системи європейської безпеки, політичні та військово-стратегічні аспекти

проблем безпеки, партнерства та співробітництва широко висвітлювалися на сторінках загальнотеоретичних та спеціалізованих наукових видань Т. Брежнєвою, В. Вовком, В. Гречаніновим, Б. Гончаром, О. Гончаренком, В. Горбуліним, К. Грищенком, В. Каспруком, О. Маначинським, Г. Перепелицею, С. Пирожковим, Г. Удовенком та іншими /3/.

На наш погляд, особливе місце посідають роботи опубліковані протягом 2005-го – 2006-го років – періоду, коли “помаранчева революція” та її результати зробили можливим по-новому поглянути на проблему євроатлантичної інтеграції та завдання, що мають бути реалізовані у цьому контексті.

Серед цих публікацій варто відзначити роботу першого міністра оборони України, Глави Місії України при НАТО К. Морозова “Політологічне обґрунтування євроатлантичного вибору України”, надруковану в науково-теоретичному та науково-практичному журналі Міністерства оборони України “Наука і оборона”. Автор ретельно розглянув аргументи доцільності євроатлантичного вибору України з можливих варіантів побудови системи

/ 3 /. Див. напр.:

- [34]. Євроатлантична інтеграція України: військово-політичні аспекти: Монографія / Брежнєва Т., Їжак О., Шевцов А. – Д.: Пороги, 2003. – 160 с.
- [35]. Вовк В. Україна на шляху до євроатлантичних структур // Дослідження світової політики. – 2003. – Вип.. 24. – С. 49 – 52.
- [36]. Гречанінов В. Україна - НАТО: погляди на поглиблення відносин у сфері безпеки // Економічний часопис. XXI. – 2002. - № 7 – 8. – С. 27 – 30.
- [37]. Гончар Б.М., Гончар Ю.Б. Ставлення США до проблеми інтеграції країн Центрально-Східної Європи в західноєвропейські об’єднання // Питання нової та новітньої історії. – 1996. – Вип. 42. – С. 38 – 49.
- [38]. Горбулін В.П. Проблемні питання оборонної політики України в контексті нових викликів національній безпеці // Стратегічна панорама. – 2003. - № 3 – 4. – С. 148 – 155.
- [39]. Каспрук В. НАТО: контекст нового клімату світової безпеки // Сучасність. – 2004. - № 5. – С. 77 – 89.
- [40]. Перепелиця Г. Україна і НАТО: перспективи співробітництва // Національна безпека і оборона. – 2000. - № 8. – С. 37 – 41.
- [41]. Удовенко Г. Зовнішня політика України: реалії та перспективи // Політика і час. – 1996. - № 1. – С. 9 – 14.
- [42]. Пирожков С. Бажані орієнтири і реальні можливості // Політика і час. – 1994. – № 5. – С. 22 – 31.
- [43]. Соболев А.А. Еволюція поглядів України на питання забезпечення власних воєнно-політичних інтересів у Європі // Стратегічна панорама. – 2003. – № 3 – 4. – С. 56 – 68.

безпеки, якими є позаблоковість, приєднання до Організації Договору про колективну безпеку, членство в НАТО. Зазначено, що вибір країн Центрально-Східної Європи на користь співпраці та подальшого членства в НАТО свідчить про прагматичність їхнього підходу в питанні ставлення до НАТО як основи гарантій миру в Європі й однієї з основ майбутньої побудови європейської безпеки. Дослідник сформулював думку, що національна безпека України, зокрема її політична незалежність, територіальна цілісність, демократичність політичної системи, рівень економічного розвитку, співвідношення між витратами на оборону і здатністю воєнної організації, визначальною мірою пов'язана з міжнародною системою безпеки. Успіх реалізації зазначених завдань значною мірою залежить від цілеспрямованої внутрішньої та зовнішньої політики держави. Найголовнішим у цьому є розуміння та підтримка такої політики суспільством [2].

Цікавий аналітичний і фактологічний матеріал містять випуски науково-аналітичного бюлетеня Національного центру з питань євроатлантичної інтеграції України “Євроатлантикінформ”. Наприклад, до випуску 4 за 2005 рік увійшли матеріали соціологічних досліджень щодо динаміки ставлення різних верств населення та елітних груп України до процесу інтеграції в НАТО та проблем реалізації державної політики у сфері євроатлантичної інтеграції України, практичні рекомендації стосовно розвитку інтеграційних процесів, розроблених на підставі досліджень [44]. У випуску 5 за той же рік вміщено результати досліджень українських учених у напрямі пошуку дієвих шляхів реалізації євроатлантичної інтеграції України. Подано реальні оцінки готовності українського суспільства до розвитку в нових умовах кардинальних зрушень, зокрема переходу до європейської моделі державного управління, пов'язаного з інтеграцією в НАТО; виконання достатньо жорстоких умов щодо показників якості суспільства; приведення законодавства України до загальноєвропейських вимог; вирішення проблем обороноздатності; мовної підготовки фахівців для роботи з країнами-членами НАТО та ЄС тощо [45].

Багато фактологічного матеріалу щодо міжнародної співпраці у військовій сфері міститься на сторінках збірників, які висвітлюють засідання так званих “круглих столів” з певної проблематики. Наприклад, 25 березня 2004 року в Національному інституті стратегічних досліджень відбулося засідання на тему: “Європейська та євроатлантична інтеграція України: проблеми військово-технічної кооперації”. В ньому брали участь представники органів виконавчої влади та військового відомства, науковці, аналітики, військові аташе країн-членів Альянсу, представники іноземних посольств в Україні, Центру інформації та документації НАТО в Україні, офісу зв’язку НАТО в Україні, засобів масової інформації.

Учасниками були обговорені наступні питання: військово-технічна кооперація як компонент інтеграції країн-кандидатів до НАТО та ЄС; роль і шляхи військово-технічної кооперації у вирішенні проблем переходу на стандарти НАТО; військово-технічна кооперація з країнами НАТО та ЄС, концепція розвитку вітчизняного оборонно-промислового комплексу України: можливості, проблеми, перспективи [46].

Значним пластом допомоги для автора стали матеріали, які видаються Відділом громадської дипломатії штаб-квартири НАТО в Брюсселі: “Новини НАТО”, “Нато ревью”, путівники по саммітах, тематичні довідники.

Наприклад, довідник “Безпека через партнерство” присвячений засадничим принципам та основним механізмам євроатлантичного партнерства, в ньому також розглядаються п’ять головних напрямків діяльності Альянсу – діалог та співпраця в галузі безпеки, операції з підтримання миру, оборонна реформа, забезпечення готовності до реагування на катастрофи, співпраця в галузях науки та екології, - які демонструють зміцнення євроатлантичної безпеки через партнерство і важливість та практичну користь цієї діяльності для країн-партнерів [47].

Часопис “Новини НАТО” № 1 за 2006 рік висвітлює питання співпраці Україна-НАТО щодо Інтенсифікованого діалогу між Україною та НАТО, знайомить з актуальними питаннями Альянсу на той час [48].

Завершуючи наведений огляд історичних передумов дисертаційного дослідження і, аналізуючи літературу з проблематики трансформації НАТО, розширення Альянсу на Схід, євроатлантичної інтеграції України, приходимо до певних висновків. Отже, незважаючи на значний обсяг публікацій, в історичному контексті проблема реформування оборонної сфери країн-кандидатів на вступ в Північноатлантичний альянс, досягнення й недоліки трансформації збройних сил майбутніх членів НАТО залишається розкритою доволі фрагментарно, а то й упереджено. Тому передчасно характеризувати досвід інтеграції країн Центрально-Східної Європи та Балтії у військові структури Альянсу як глибоко вивчений, чи бодай опрацьовано його засадничі аспекти. Фактичний матеріал і висновки наведених, головним чином політологічних, робіт були критично проаналізовані автором і використані як позитивно, так і в проблемних площинах.

Джерельну базу запропонованої дисертації складають традиційні види історичних документальних матеріалів:

1. Офіційні документи НАТО: установчі документи, резолюції робочих органів, стратегічні концепції, доктрини, фінальні документи поточних зустрічей різного рівня, робочі програми партнерства.
2. Офіційні концептуальні документи, що визначають зовнішню політику України і стратегію євроатлантичної інтеграції держави, зокрема: Декларація про державний суверенітет України, Конституція України, Закон “Про концепцію оборони та будівництва Збройних Сил України” від 11.10.91 р., Воєнна доктрина України, Концепція (основи державної політики) національної безпеки України, Закон “Про оборону України” від 05.10.2000 р., Закон “Про участь України в міжнародних миротворчих операціях”, Постанова Верховної Ради України “Основні напрямки зовнішньої політики України” від 02.07.93 р. та інші.
3. Концептуальні та поточні документи двостороннього співробітництва України з Північноатлантичним альянсом, зокрема, “Хартія про особливе партнерство між Україною та НАТО”.

4. Виступи, офіційні заяви та інтерв'ю керівників та визначених політологів з проблем програм партнерства з Північноатлантичним альянсом: Генеральних секретарів НАТО, Президентів та Прем'єр-міністрів США та європейських країн, міністрів закордонних справ, міністрів оборони, головнокомандувачів військових підрозділів країн-членів НАТО, України тощо.
5. Наукові розробки та доповіді науково-дослідних центрів, інститутів, фондів та провідних навчальних закладів, задіяних у дослідженні та аналізі проблем євроатлантичної інтеграції.
6. Монографії, збірники статей та колективні праці політичних та наукових діячів, що присвячені проблемам формування системи європейської безпеки, ролі НАТО в ній, теоретизації та концептуалізації відносин Україна-НАТО.
7. Матеріали, які видаються Відділом громадської дипломатії штаб-квартири НАТО в Брюсселі у вигляді довідників та на шпальтах видань "Новини НАТО" та "НАТО ревью".
8. Видання підготовлені Управлінням євроатлантичної інтеграції Генерального штабу Збройних Сил України.

При написанні дисертації використовуються також:

1. Матеріали друкованих органів Верховної Ради України, Уряду України, Міністерства оборони України: "Голос України", "Урядовий кур'єр", "Народна армія", "Військо України".
2. Матеріали українських та зарубіжних періодичних видань з комплексу питань, що розглядаються у дисертаційному дослідженні.

Таким чином, швидкий розпад соціалістичного табору, завершення протистояння по вісі Схід-Захід, радикальні політичні зміни в країнах Центрально-Східної Європи і колишніх республіках Радянського Союзу наприкінці ХХ століття зумовили нову геополітичну реальність в Європі, визначили остаточний крах тоталітарних систем, їх цінностей та ідеалів. Тим самим тенденція до якомога тіснішого співробітництва цих країн, насамперед з НАТО та ЄС, їх активність саме

як суб'єктів міжнародних відносин наприкінці ХХ століття, стала одним з посилюючих факторів у зміні геополітичної ситуації в Європі. Огляд історіографії та інформаційних джерел, що стосуються нашої проблеми, надає слушну підставу стверджувати: досвід країн Центрально-Східної Європи та Балтії на їх шляху до Північноатлантичного альянсу переконливо свідчить, що інтеграція в НАТО залишається доволі складним і тривалим процесом, позаяк вимагає не лише реформування оборонної сфери країни-кандидата, для чого потрібні зусилля лише військового відомства держави, а всього суспільства у розвитку демократичних інститутів, консолідації громадськості, захисту прав і свобод людини, які відповідають життєво важливим інтересам народу країни.

Протягом останніх років в Україні точиться дискусія на кшталт, чи потрібно нашій країні вступати в НАТО? Чи держава має бути нейтральною і позаблоковою? У зв'язку з цим, суспільство поділилося на прибічників теперішнього статусу країни та на симпатиків приєднання до Північноатлантичного альянсу.

Більшість фахівців та експертів України у сфері безпеки і військової справи, визначаючи доцільність руху України до набуття членства в НАТО, розглядають таку перспективу як реальну лише з огляду на прийняття відповідних рішень на рівні законодавчої влади, які і будуть юридичною підставою на вступ України до Північноатлантичного альянсу. Вони, зокрема, відзначають, що реальність намірів України інтегруватися в систему безпеки, що створюється НАТО, повинна підтверджуватися розробкою відповідних концептуальних документів і рішень у виконавчій сфері. Загалом, у цьому відношенні слід наголосити на тому, що реалізація перспективи членства України в НАТО в світлі рішення Ради національної безпеки і оборони України, прийнятого в травні 2002 року, визначатиметься, насамперед, станом та темпами внутрішньополітичного і економічного розвитку України.

Дотепер з боку вітчизняних істориків мало приділяється належної уваги, ґрунтовному вивченню цих питань, натомість якщо вони і пророблялися, то зазвичай, у контексті іншої дослідницької проблематики.

Відтак, уважний моніторинг історіографії та інформаційних джерел, що стосуються проблеми запропонованої у дисертаційному дослідженні, дозволяє стверджувати, що для забезпечення власних національних інтересів посткомуністичні країни Центрально-Східної Європи і колишні прибалтійські республіки СРСР інтегрувалися у євроатлантичну систему безпеки – НАТО. А це, безумовно, вимагає активізації зусиль науковців України щодо пошуків адекватної, ефективної стратегії входження держави до дієвої системи міжнародної безпеки як на регіональному, так і на глобальному рівнях. Вироблення такої стратегії і тактики, їх методологічних засад неможливе без зацікавленого вивчення історичного досвіду створення систем національної безпеки новостворених держав Центрально-Східної Європи. Оскільки наданому етапі ця проблематика ще не знайшла належного висвітлення у вітчизняній військовій історіографії, то конструктивно використовуючи наукові досягнення попередників та наявну джерельну базу, у дисертаційному дослідженні зроблено спробу вирішити це завдання.

Розділ 2. Трансформація і розширення НАТО у 90-х роках минулого століття як відповідь на виклики і загрози того часу

Завершення Другої світової війни і наступний перерозподіл геостратегічних зон впливу між великими державами привели й до перегрупування військових сил. Колишні союзники у спільній боротьбі проти фашизму, сповідуючи різні погляди на майбутнє і підходи щодо реалізації своїх політичних планів, поступово прийшли до нового порядку у відносинах між собою: від спільних дій – до відвертої конфронтації. Час і реалії повоєнних років невблаганно поділили і відокремили тих, хто вважав себе причетним до вирішення майбутнього людства. З різним ступенем відповідальності учасники цих процесів покладалися більше на силу зброї, ніж на силу слова. Поведінка наддержав – Сполучених Штатів Америки та Радянського Союзу визначалася перед усе взаємним страхом і турботою про свою безпеку. У своїх розрахунках кожна з наддержав виходила з того, що протилежна сторона намагається повністю знищити свого опонента-ворога. У світі виникали і утверджувалися нові військово-політичні об'єднання.

Друга світова війна спустошила європейський континент, залишивши по собі 50 мільйонів переселенців і величезну матеріальну шкоду. Замість підйому духу, якого можна було очікувати по закінченню конфлікту, панували відчай і деморалізація. Комуністичні партії Заходу, які спиралися на матеріальну підтримку СРСР, зокрема у Франції та Італії, сподівалися скористатися цим відчаєм для того, щоб в конституційний спосіб взяти владу в свої руки, що реально загрожувало подальшою експансією комуністичних ідей на Захід та “залізної завіси”, яку Радянський Союз опустив над Центрально-Східною Європою. Керівництво СРСР вважало, що тепер і тільки тепер через розширення сфери впливу Радянський Союз має змогу набути статус світової наддержави. Вирішення цього завдання неминуче супроводжувалося примусом потенційних союзників до певної моделі господарювання. Багатьом країнам

цього регіону були нав'язані недемократичні форми правління, жорстоко придушувалися будь-які прояви опозиції, зневажались елементарні права людини, громадянські права і свободи.

Протягом 1947 та 1948 років радянський тиск продовжувався, не зустрічаючи великого опору. Над суверенітетом Норвегії, Греції, Туреччини та інших західноєвропейських країн нависла пряма загроза. У східноєвропейських країнах, які були визволені Радянським Союзом, так і не відбулися вільні демократичні вибори. Внаслідок цього у 1947 році владу в Польщі, Угорщині, Румунії та Болгарії захопили комуністичні уряди, і одним із перших їх кроків був розпуск всіх інших політичних партій. У лютому 1948 року було здійснено комуністичний переворот у Празі. Потім, у червні 1948 року, Радянський Союз блокував доступ союзників до розділеного й окупованого Берліну[49, С. 442 – 444; 50, С. 366].

17 березня 1948 року Франція, Великобританія, Бельгія, Люксембург та Нідерланди, підписавши Брюссельський договір, створили оборонний альянс на 50 років – Західний союз [51, С. 104]. Він став початком Західноєвропейського союзу та Організації Брюссельського договору. Метою союзу було створити спільну систему оборони та зміцнити взаємні зв'язки таким чином, щоб більш ефективно протистояти ідеологічній, політичній та військовій загрози своїй безпеці. Однією з цілей альянсу було переконати Сполучені Штати в тому, що європейці серйозно ставилися до своєї майбутньої безпеки і спроможні були самі організуватися. Це мало активізувати участь американців у європейській обороні.

Згодом відбулися переговори провідних європейських країн зі Сполученими Штатами Америки та Канадою щодо створення єдиного Північноатлантичного альянсу на засадах гарантій безпеки та взаємних зобов'язань між Європою і Північною Америкою. Держави, що підписали Брюссельський договір, запросили Данію, Ісландію, Італію, Норвегію і Португалію взяти участь у цьому процесі. 4 квітня 1949 року міністри закордонних справ 12 держав Західної Європи і Північної Америки підписали у

Вашингтоні договір про створення Північноатлантичного альянсу (North Atlantic Treaty Organization – NATO), що започаткувало спільну систему безпеки на основі партнерства цих країн. Спочатку учасниками блоку були США, Канада, Великобританія, Франція, Італія, Бельгія, Нідерланди, Люксембург, Данія, Норвегія, Португалія та Ісландія. У 1952 році до договору приєдналися Греція і Туреччина. Федеративна Республіка Німеччина вступила до Альянсу у 1955 році, а Іспанія стала членом НАТО в 1982 році [52, С. 27; 53, С. 3].

Північноатлантичний альянс був створений на основі договору між членами-державами, кожна з яких приєдналася до нього добровільно після завершення публічного обговорення і відповідної парламентської процедури. Договір поважав індивідуальні права всіх держав – членів Альянсу, а також їхні міжнародні зобов'язання у відповідності зі Статутом ООН. Він зобов'язував кожну державу-члена взяти на себе частину ризику і відповідальності, пов'язаних із спільною безпекою, водночас надаючи кожному з членів Альянсу можливість користуватися перевагами спільної безпеки. Договір також вимагає від кожної держави-члена утримуватися від приєднання до будь-яких міжнародних зобов'язань, які йому суперечать.

Після Другої світової війни в ряді країн Центрально-Східної Європи (ЦСЄ) утвердилася політична форма організації суспільства, яка дістала назву народної демократії. Її в 1944 році запровадило політичне керівництво Радянського Союзу на противагу демократії Заходу. Терміни “радянська влада” і “народна демократія” обґрунтовувалися марксистським положенням про так звану диктатуру пролетаріату і за змістом та практикою діяльності нічим особливим не відрізнялися.

Після утвердження режимів “народної демократії” у Польщі, Угорщині, Болгарії, Югославії, Албанії, Румунії, Чехословаччині, на підставі двосторонніх договорів, СРСР нав'язав країнам Центральної і Східної Європи вигідну для себе співпрацю. До кінця 40-х років минулого століття було укладено 35 таких договорів. В 1949 році з ініціативи Москви було створено Раду економічної

взаємодопомоги (РЕВ) у складі Албанії, Болгарії, Польщі, Румунії, СРСР, Угорщини та Чехословаччини [54, С. 56].

У травні 1954 року Радянський Союз ініціював створення військово-політичного союзу європейських соціалістичних країн – Організації Варшавського Договору (ОВД). Але ще до створення ОВД збройні сили СРСР почали виконувати “інтернаціональний обов’язок” – волю політичного керівництва Радянського Союзу на території країн “народної демократії” у придушенні будь-якого опору тоталітарним комуністичним режимам.

Восени 1952 року в Німецькій Демократичній Республіці під тиском Москви був прийнятий прискорений план розвитку важкої індустрії. Його реалізація призвела до швидкого і надмірного погіршення життєвого рівня населення. Почалися масові протести, які зразу ж отримали назву “підступів імперіалізму”. Як відмічають сучасні дослідники, у прийнятті рішень керівництво НДР повністю залежало від командування Окремої групи радянських окупаційних військ у Німеччині (ОГРОВН) і Радянської контрольної комісії. Тому, рішення “про прискорений розвиток народного господарства”, яке призвело до погіршення життєвого рівня трудящих, було погоджене радянською окупаційною владою [55, С. 22].

Антинародна політика уряду НДР призвела до того, що 17 червня 1953 року почалося народне повстання у 304 населених пунктах країни. Разом із страйками і демонстраціями у багатьох містах відбулися справжні заколоти і спроби звільнення ув’язнених. В центрі країни страйкували майже 110 великих підприємств, на яких працювало 267 тисяч робітників. Потужними демонстраціями було охоплено 72 населених пункти. Війська ОГРОВН негайно втрутилися у події у 121 населеному пункті і придушили стихійний виступ проти антинародного режиму. Загалом в країні, згідно з повідомленнями міністерства державної безпеки НДР, загинуло 19 демонстрантів і 2 особи, які не брали участі у подіях, а також 4 співробітника поліції і держбезпеки. Було поранено 1236 демонстрантів, 61 перехожий і 191 співробітник східнонімецьких сил безпеки. Крім офіційних даних, є відомості про понад 267

вбитих повстанців і 116 вбитих серед сил безпеки і функціонерів режиму [56, С. 141]. За даними німецьких істориків за судовими вироками було розстріляно 20 осіб, 10 тис. кинуте за ґрати. У багатьох містах на підприємства було введено радянські війська. Жорстоку розправу радянський режим учинив і над своїми солдатами, які відмовилися стріляти в людей. Після придушення повстання був розстріляний 41 військовослужбовець [49, С. 220].

14 травня 1955 року у Варшаві на нараді глав урядів Албанії, Болгарії, Угорщини, НДР, Польщі, Румунії СРСР і Чехословаччини було ухвалено Договір про дружбу, співробітництво і взаємну допомогу, який увійшов в історію як Варшавський Договір. Мета укладення Варшавського Договору сформульована у преамбулі. Підкреслювалося, що сторони, які підписали його були змушені “вжити необхідні заходи для гарантування своєї безпеки і в інтересах підтримки миру в Європі”. Крім того, у преамбулі вказувалося, що він укладений “в інтересах подальшого зміцнення і розвитку дружби, співпраці і взаємної допомоги відповідно до принципів поваги до незалежності і суверенітету держав, а також невтручання в їх внутрішні справи...” [54, С. 64 – 65; 57, С. 6]. Тобто, згідно з Договором, кожна країна-учасниця мала право самостійно, виходячи із особливостей своєї країни і національних факторів, визначати свою внутрішню і зовнішню політику, їх зміст і скерованість, які обумовлені потребами державного будівництва. Але основне завдання Організації Варшавського Договору полягало в тому, щоб забезпечити не стільки оборону від можливої агресії з боку Заходу, скільки недоторканість і збереження комуністичної системи, не допустити виходу соціалістичних країн Центрально-Східної Європи із зони тотального контролю з боку СРСР, про що свідчать факти застосування військ Варшавського Договору проти Угорщини в 1956 році та Чехословаччини у 1968 році.

Офіційне визнання злочинів які здійснив режим Й. Сталіна, на XX з’їзді КПРС викликало потужну реакцію з боку не тільки політичних і інтелектуальних верств Польщі, а перед усім з боку польських робітників, економічне становище яких було вкрай незадовільним. 28 червня 1956 року

повстали робітники автомобільного заводу в Познані. До них приєдналися робітники інших заводів. Почалися зіткнення з поліцією. Солдати регулярних частин відмовилися стріляти в повстанців. Уряд за допомогою танкових частин Міністерства внутрішніх справ придушив повстання. Згідно з офіційними польськими даними, було вбито 38 чоловік і 270 поранено. Командувач об'єднаними військами Варшавського Договору маршал І. Конєв віддав наказ радянській частині військ прямувати на Варшаву. Перший секретар ЦК Польської об'єднаної робітничої партії В. Гомулка пообіцяв, що Польща не буде здійснювати антирадянську політику і поставив вимогу зупинити рух радянських військ. Тільки після цього радянські дивізії повернулися до місць свого розташування [58, С. 543 - 545].

Пріоритетним воєнно-політичним завданням СРСР у протиборстві зі “світовим імперіалізмом”, яке постійно зростало, було забезпечення стабільності всередині соціалістичного блоку, усунення за будь-яку ціну всіляких передумов щодо появи тут п'ятої колони, “троянського коня”. Найменший дисбаланс у світовій соціалістичній системі, спроба виходу за жорсткі політико-ідеологічні правила поведінки негайно знаходили у Москві надмірно жорстоку відповідь. Протиборство з Заходом було безкомпромісним.

Для соціалістичної системи майже самим серйозним заворушенням була криза в Угорщині 1956 року. Сучасні політологи вважають, що радянська військова акція, яка відбулася внаслідок угорської кризи, була військовим втручанням Радянського Союзу у внутрішньополітичну кризу в Угорській Народній Республіці з метою збереження соціалістичного устрою в країні, недопущення виходу Угорщини із Організації Варшавського Договору [56, С. 142].

Основною причиною кризи була спроба угорського керівництва “модернізувати” соціалістичний лад, реанімувати демократичні принципи внутрішньопартійного життя, запровадити в економіку країни деякі ринкові відносини. Безпосереднім приводом для утворення кризового становища була критика недавнього минулого, засудження культу особи Сталіна, помилок і

злочинів комуністичного режиму СРСР на XX з'їзді КПРС у лютому 1956 року. Це викликало в соціалістичних країнах Східної Європи достатньо сильні, наявні або приховані, антирадянські настрої. Але саме в Угорщині, в силу внутрішньополітичних умов, які існували в країні, ці настрої досягли такої надмірності, що ледве не зруйнували існуючий політичний устрій.

В країні посилювалися антирадянські настрої, що викликало занепокоєння партійно-політичного керівництва СРСР і напружену дискусію щодо застосування військової сили для втихомирення “бунтівників”.

Слід відзначити, що у вересні 1955 року на підставі Варшавського Договору на території Угорської Народної Республіки (УНР) був сформований Особливий корпус (ОК) радянських військ. Він об'єднував угруповання сухопутних військ і Військово-Повітряних Сил у складі 2-ї і 17-ї гвардійських механізованих дивізій, 195-ї знищувальної і 172-ї бомбардувальної авіаційних дивізій, 20-го понтонно-мостового полку, зенітно-артилерійських частин та підрозділів тилу. Особливий корпус підпорядковувався безпосередньо Міністру оборони СРСР. Разом із завданнями із захисту країни від агресії з боку західних держав, у корпусу було й дещо специфічне завдання, а саме – підтримка чинного в УНР режиму. Саме на Особливий корпус в Москві вирішили покласти основну відповідальність щодо “відновлення порядку” в Угорщині [58, С. 22 - 23].

23 жовтня 1956 року в Будапешті почалися демонстрації з вимогою створення нового керівництва держави і виводу радянських військ. Чисельність учасників демонстрацій поступово збільшувалася до 200 тис. чоловік, почалися збройні сутички між стихійно створеними озброєними групами та урядовими силами охорони порядку. Ці збройні сутички переросли в збройне повстання, у відкриту жорстоку збройну боротьбу між силами повстанців та урядовими військами, яка поширилася на всю територію Угорщини. Збройні загони повстанців нараховували до 20 тис. осіб, вони заснували головне командування і почали називатися Національною гвардією. Повстанці вимагали виходу

радянських військ і створення нового уряду національної єдності [56, С. 154 - 158].

Угорські події були найсерйознішим за весь післявоєнний період випробуванням радянської системи на міцність. На думку Москви, мова йшла не більш не менш як про репутацію всієї світової системи соціалізму. У військово-стратегічному розумінні перед Кремлем постало питання про збереження Варшавського Договору перед обличчям Північноатлантичного альянсу, який у той час все більше міцнів. Тому, Президія КЦ КПРС ухвалила рішення про застосування військ. Начальник Генерального штабу Збройних Сил СРСР маршал В. Соколовський віддав наказ Командувачу Особливого корпусу радянських військ в Угорщині про вступ військових частин у Будапешт. Одночасно у війська надійшли розпорядження щодо введення на територію УНР двох з'єднань Прикарпатського ВО і одного зі складу Окремої механізованої армії, що дислокувалася у Румунії. Станом на 24 жовтня 1956 року в Будапешті було зосереджені наступні сили і засоби: 6 тис. військовослужбовців, 290 танків, 1230 бронетранспортерів і 156 гармат [56, С. 161; 59, С. 88]. Але введення радянських військ у Будапешт призвело до посилення антирадянських настроїв, спричинило криваві зіткнення, а боротьба повстанців набула національно-визвольного характеру. Кількість сил і засобів не давала змоги приборкати повстанців у двохмільйонному місті, тому радянські війська були виведені з Будапешту, але зосереджені в районі будапештського аеродрому.

Повстанці, які оцінили ситуацію, вели підготовку до рішучих дій. До 4 листопада їх збройні формування отримали чимале підкріплення. Навколо столиці створювався оборонний пояс. У населених пунктах, які межували з містом, були обладнані застави з танками і артилерією. Важливі об'єкти міста утримувалися збройними загонами, вулиці патрулювали військовослужбовці і Національна гвардія. Чисельність угорських частин в Будапешті досягала 50 тис. військовослужбовців. Крім того, понад 10 тис. осіб входило до складу

Національної гвардії. У розпорядженні повстанців було майже 100 танків [56, С. 177].

На світанку 4 листопада 1956 року, відповідно до ухваленого Міністром оборони СРСР маршалом Г. Жуковим плану “Вихор”, почався штурм Будапешту. Одночасно дві радянських армії увірвалися в Угорщину. 3000 тис. танків перетнули угорський кордон з боку Закарпаття і Румунії. Всього на території УНР перебувало 11 радянських дивізій [58, С. 551]. Радянські частини зустріли величезний опір у робітничих кварталах Будапешту, індустріальних центрах країни і навіть у сільськогосподарських районах, але 11 – 12 листопада збройний опір був зламаний не тільки в Будапешті, а майже на всій території країни. Окремі осередки супротиву в Будапешті існували до 14 листопада, а у південних районах країни – до кінця року.

Під час боїв і після їх закінчення у збройних загонів і населення було вилучено понад 44 тис. одиниць стрілецької зброї, в тому числі майже 30 тис. гвинтівок і карабінів, 11,5 тис. автоматів, біля 2 тис. кулеметів, а також 62 гармати, з яких 47 – зенітних. Багато жертв було серед мирного населення. Згідно з даними офіційного Будапешту, з 23 жовтня 1956 року по січень 1957 року (тобто до тих пір, поки не закінчилися окремі збройні сутички повстанців з угорськими частинами і радянськими військами) загинули 2502 угорця і 19 229 осіб було поранено. 842 угорських громадянина було депортовано до СРСР [56, С. 183]. Деякі джерела стверджують, що на початку 1957 року угорські органи держбезпеки за допомогою КДБ повісили 2 тис. і кинули за ґрати 20 тис. осіб. Понад 200 тис. вигнанців з Угорщини перетнули австрійський кордон [60, С. 99; 61, С. 234].

Радянські втрати склали: вбито і померло від ран 720 чоловік (87 офіцерів і 633 сержантів і солдати), поранені і травмовані 1540 чоловік (138 офіцерів і 1402 сержантів і солдати) [62, С. 397]. Про запеклість бойових дій свідчить Указ Президії Верховної Ради СРСР від 18 грудня 1956 року згідно якому понад 10 тис. військовослужбовців були нагороджені орденами і медалями, а 26

осіб удостоєні звання Героя Радянського Союзу (з них 14 посмертно) [56, С. 183].

У 60-ті роки минулого століття естафету бунтівництва взяла на себе Чехословаччина. В країні поступово сформувалася внутрішньополітична криза. Починаючи з 1962 року економіка Чехословаччини перебувала у занепаді, а п'ятирічний план розвитку економіки держави у 1961 – 1965 роках був провалений майже з усіх показників. Внаслідок цього ціни зростали швидше, ніж заробітна платня. Чехословацький рух за реформи почався з критики уряду за допущену некомпетентність і недієздатність догнати і перегнати промислово розвинені країни Заходу. Ця стратегічна мета декларувалася в програмі комуністичної партії Чехословаччини. Для виходу із застою реформатори пропонували відновити багато чого з того, що було втрачено під час комуністичної монополії на владу.

На початку 1968 року в Чехословаччині відбулися події, які отримали назву “празька весна”. У січні 1968 року Генеральним секретарем Комуністичної партії Чехословаччини було обрано О. Дубчака, який наголосив, що партія розробляє нову програму розбудови соціалістичного суспільства. Ця програма передбачала послаблення партійного тиску у всіх сферах життя, повну реабілітацію жертв комуністичних репресій, створення федеративної держави. У чехословацькій пресі була фактично скасована цензура. Відомий лідер “празької весни” З. Млинарж у своїх мемуарах згадує, що почалася відкрита критика методів роботи Комуністичної партії, профспілок, органів держбезпеки і юстиції, внаслідок чого звільнили з посад чимало секретарів ЦК, керівників Центральної ради профспілок, Міністра внутрішніх справ і Генерального прокурора [63, С. 111 - 112].

Все це не сподобалося Москві, тому вздовж чехословацького кордону, з метою залякування, відбулися широкомасштабні військові маневри. Потім прем'єр-міністр СРСР А. Косигін прибув до Праги, щоб схилити керівництво Чехословаччини до відмови від програми лібералізації. Однак чехи відмовилися, хоча й наголосили, що не відмовляються від участі у

Варшавському Договорі. Побоюючись, що така лібералізація пошириться на інші східноєвропейські країни, керівництво СРСР приступило до активних дій. 20 серпня 1968 року почалася військова операція “Дунай”. Офіційним виправданням початку військової інтервенції був лист-звернення групи чехословацьких “партійних і державних діячів” до урядів СРСР та інших країн Варшавського Договору про “надання інтернаціональної допомоги”. Радянські, польські, східнонімецькі, угорські і болгарські війська загальною чисельністю майже 500 тис. військовослужбовців та п’ять тисяч танків і бронетранспортерів під командуванням генерала армії І. Павловського у 18 місцях перетнули кордон Чехословаччини. Протягом 48 годин 24 дивізії генерала І. Павловського повністю окупували територію країни [56, С. 325; 61, С. 237].

За присутності військ бойових дій практично не було, але в ході передислокації і розташування радянських військ з 21 серпня по 20 жовтня внаслідок ворожих дій окремих громадян ЧССР загинуло 11 військовослужбовців, було поранено і травмовано 87 осіб. Крім того, 85 чоловік загинуло в катастрофах, аваріях, внаслідок необережного поводження зі зброєю і бойовою технікою, померло від хвороб [62, С. 398]. З 21 серпня по 17 грудня 1968 року загинуло 94 і отримали важкі поранення 345 громадян Чехословаччини [56, С. 329]. Довгі роки ці цифри були таємними як в СРСР, так і в ЧССР.

У 1989 році акція щодо вводу військ у Чехословаччину отримала негативну оцінку. Стало зрозумілим, що “інтернаціональна допомога”, по суті інтервенція, зупинила процес демократизації у Чехословаччині. 5 грудня 1989 року у пресі були опубліковані Заява уряду СРСР і Заява керівництва Болгарії, НДР, Польщі, Угорщини і СРСР, в яких ввід військ у Чехословаччину кваліфікувався як неправомірний акт втручання у внутрішні справи суверенної держави, який зупинив процес демократичного оновлення країни [54, С. 68].

На середину 80-х років ХХ століття соціалізм у Східній Європі себе повністю вичерпав і рано чи пізно був приречений на загибель. Влітку 1989 року у Польщі почалася рішуча руйнація комуністичної системи, а згодом цей

процес охопив майже всі соціалістичні країни Східної Європи: Німецьку Демократичну Республіку, Болгарію, Чехословаччину та Румунію. Процес руйнації тоталітарних структур в Центральній та Східній Європі дав можливість, перш за все Польщі, Чехословаччині, Угорщині зробити більш активні кроки на шляху до демократичних перетворень і, в той же час, в цих країнах виникло розуміння необхідності дистанціювання від СРСР.

Політичні сили, які прийшли до влади у країнах Східної Європи, вважали, що подальше збереження союзницьких відносин в Рамках Варшавського Договору не має сенсу. На початку 1990 року у Польщі, Угорщині, Чехословаччині, а потім у Болгарії та Румунії все наполегливіше почали лунати заклики щодо розпуску Організації Варшавського Договору. В Угорському місті Вишеграді відбулася зустріч міністрів закордонних справ Угорщини, Чехословаччини і Польщі, на якій було прямо заявлено про те, що відповідно до волевиявлення своїх урядів і парламентів її учасники наполягають на найскорший розпуск Варшавського Договору, проте його військову організацію, на їх думку, бажано було б розпустити негайно, а повний демонтаж ОВД здійснити до кінця 1991 року [64, С. 3].

На думку оновленого керівництва східноєвропейських країн були неприпустимі будь-які спроби повороту до минулих відносин з СРСР. Збереження Варшавського Договору у колишньому його минулому було не можливим передусім тому, що протягом всієї 35-річної історії свого існування він виступав не тільки і не стільки як військово-політичний, скільки як ідеологічний або ж, ідеологізований блок, об'єднання споріднених за своїм характером держав командно-адміністративного “соціалізму”. У відносинах з Заходом Варшавський Договір був інструментом політико-ідеологічного протиборства, він же накидав і ідеологічні “шори” на Східну Європу.

Слід згадати, що армії країн Варшавського Договору використовувалися лише двічі – і обидва рази для вирішення внутрішніх проблем: придушення антитоталітарних вибухів в 1956 році в Угорщині і в 1968 році в Чехословаччині. Саме тому, мотивуючі своє рішення щодо виходу з ОВД,

угорський парламент послався на відповідне рішення уряду Угорщини від 1 листопада 1956 року, а Президент Чехословаччини В. Гавел охарактеризував Варшавський Договір як “ інструмент сталінської експансії”, який звів країни Східної Європи до стану сателітів [64, С. 3]. Румунська преса висловилося більш радикально: “ ОВД відіграла роль жандарму соціалістичного табору, який топив у крові будь-яку спробу оспорити комуністичну систему” [65, С. 3].

В цих умовах зберігати військовий союз, в якому не було добровільного прагнення до підтримки союзницьких відносин, було неможливим. Військово-політичне керівництво СРСР розуміло, що штучне стримування цього процесу, а тим більше ухвала будь-яких радикальних заходів не тільки б загостило відносини між державами Варшавського Договору, але й привело б до повернення часів конфронтації і “холодної війни”. Рубіжною подією в історії Варшавського Договору була нарада Політичного Консультаційного комітету блоку в Москві, яка відбулася 7 червня 1990 року, на якій вперше зустрілися керівники союзницьких країн. Тоді було ухвалено рішення розробити конкретні заходи щодо перегляду характеру, функцій і діяльності ОВД. 25 лютого 1991 року в Будапешті міністри закордонних справ і міністри оборони держав-учасниць Варшавського Договору ухвалили рішення про згортання військових структур цієї організації до 1 квітня 1991 року [66, С. 3].

Закінчилося 35-річне протистояння двох найпотужніших за всю історію людства військових блоків. Так, станом на кінець 1989 року, Об'єднані збройні сили ОВД нараховували 3 573 100 військовослужбовців, 59 470 танків, 93 400 бронетранспортерів і 8 250 літаків. До складу збройних сил НАТО входило 3 660 200 військовослужбовців, 30 690 танків, 46 900 бронетранспортерів і 7 130 літаків. До наведених даних не входять ракети, гармати, підводні човни і надводні кораблі [67, С. 717].

В другій половині 1991 року в СРСР відбулися дуже важливі події. Вони почалися з того, що 19 серпня 1991 року група керівників держави, які посідали високі пости, утворили Державний комітет з надзвичайного стану з метою, як вони заявили, захистити Радянський союз, запобігти його розвалу. Але вже 21

серпня стало зрозумілим, що “путч” провалився. Проте ця подія мала далекосяжні і глибокі наслідки. Після цих подій у країні склалася принципово нова ситуація. Систему, яку збиралися тільки перебудувати, було зруйновано, діяльність КПРС заборонено. Почався процес радикального зламу і заміни старих суспільних структур новими відносинами, державними і політичними інститутами.

Крах радянської тоталітарної системи прискорив розпад Радянського Союзу як унітарної держави. Одна за одною проголошували себе незалежними і самостійними союзні республіки. 21 грудня 1991 року в Алма-Аті керівники 11 колишніх союзних республік СРСР підписали Декларацію про створення Співдружності Незалежних Держав (СНД). Ця подія означала кінець існування СРСР. У зв'язку з цим 25 грудня 1991 року М. Горбачов заявив про відставку з поста Президента СРСР. 26 грудня одна з двох палат Верховної Ради СРСР – Рада Республік ухвалила Декларацію про скасування Союзу Радянських Соціалістичних Республік [68, С. 283].

Уся потужна “військова машина” Радянського Союзу, котра була націлена на Захід і готувалася за першої нагоди використати свою військову міць, розпалася. Небезпечна ера воєнного суперництва двох наддержав – СРСР і Сполучених Штатів Америки закінчилася. На зміну біполярному балансу сил, який базувався на обопільній неприязні, прийшов багатополарний простір з надіями на створення однакових шансів і безпеки для всіх. Проте, перебіг подій на початку 90-х років минулого століття переконливо доводив, що перебудова багатополарного простору на посткомуністичних засадах буде нелегкою і довготривалою. Всупереч сподіванням, закінчення “холодної війни” не викликало очікуваного докорінного послаблення напруженості в Європі. Невдовзі почали розвиватися нестабільність на кордонах Європи, потенційна нестабільність на півдні Європи (в районі Середземномор'я) та виникати нові загрози. Тому, що нові країни отримали доступ до ядерної зброї та зброї масового знищення різних видів, а також технологій і засобів транспортування цієї зброї. Загроза світової війни замінилася небезпекою локальних війн і

конфліктів, що створювало загрозу непорушності кордонів у тих чи інших місцях Європи. Спокій і мир у Європі визначався не лише незалежністю й територіальною цілісністю окремих держав, але й тісною їх взаємозалежністю.

Варто відзначити, що за часів “холодної війни” різноманітні загрози більш-менш контролювалися, два військові блоки, які протистояли один одному, тримали їх під контролем. Незважаючи на те, що вони по суті, поділили Європу на два табори і значною мірою сприяли створенню ситуації “холодної війни”, ці блоки, однак, допомагали підтримувати динамічну рівновагу в Європі. Колишня біполярна система “НАТО – Варшавський Договір”, яка ґрунтувалася на принципі взаємного стримування, в цілому забезпечувала достатній рівень стабільності протягом кількох десятиліть. У цей період в Європі практично не було збройних та міжетнічних конфліктів, не виникали питання перегляду кордонів. Заключний акт у Гельсінкі закріпив статус-кво і був важливим гарантом миру на європейському континенті.

Відносна демілітаризація міжнародних стосунків, поступовий перехід від методів “холодної війни” до конструктивного діалогу і співробітництва, дезінтеграція Організації Варшавського Договору і СРСР, коли військовий аспект перестав відігравати визначальну роль у гарантуванні безпеки, учинили значущий вплив на доктринальні погляди, які панували в НАТО. Реакція керівництва блоку на зміни, які відбулися у сфері європейської безпеки, знайшла відображення у спробах трансформувати Альянс, адаптувати його військово-політичний курс до нових умов.

Початком цього процесу була зустріч лідерів держав Альянсу у червні 1990 року в Лондоні. У найбільш далекосяжній декларації, що була коли-небудь прийнята з часів заснування НАТО, глави держав та урядів оголосили про рішучі кроки з адаптації Альянсу до вимог нового клімату безпеки, визначили основні напрямки діяльності блоку на перспективу. Першочерговим завданням Північноатлантичного альянсу стало подолання застарілих уявлень про ті ідеали, які захищає НАТО, та про діяльність цієї організації. Пояснення з приводу того, що Альянс є оборонним союзом, набули принципового значення.

Крім того, у НАТО виникла необхідність продумати шляхи розбудови справді безпечних відносин з країнами Центральної та Східної Європи, що в свою чергу дозволило б Альянсу активно впливати на формування середовища безпеки. Саме тому, на Лондонському саміті глави держав та урядів країн-членів НАТО запропонували урядам Радянського Союзу і країн Центральної та Східної Європи започаткувати постійні дипломатичні зв'язки з НАТО і працювати над новими відносинами на основі співпраці [52, С. 66].

У листопаді 1991 року керівництво НАТО ухвалило концепцію нової воєнної стратегії. У підсумковій заяві сесії Ради НАТО (Рим, 7 – 8 листопада 1991 року) на рівні голів держав і урядів ухвалення “Нової стратегічної концепції Альянсу” обумовлюється необхідністю приведення її змісту у відповідності зі змінами, які відбулися у воєнно-політичному становищі на Європейському континенті в останні роки. У Концепції були підтверджені головні функції Альянсу і важливість трансатлантичного зв'язку, визнано, що безпека ґрунтується на політичних, економічних, соціальних та екологічних міркуваннях, а також на обороні. Структурні та організаційні аспекти також відіграють важливу роль. До визначальних принципів діяльності Альянсу (“колективна оборона” – постійне збільшення військового потенціалу блоку, “діалог” – проведення курсу на пом'якшення напруги в Європі, але з позиції сили) був добавлений новий – “співробітництво”. Важливе місце в його реалізації відводилося розвитку всебічних зв'язків з східноєвропейськими країнами і державами СНД, що, однак не означало повної відмови Заходу від силових методів проведення своєї політики стосовно цих держав. Більш того, Східна Європа і країни Балтії були визначені керівництвом НАТО як “зони життєвих інтересів” блоку [52, С. 70; 69, С. 3].

З розпадом Радянського Союзу його колишні європейські союзники, а також нові незалежні держави, розташовані в Центрально-Східній Європі, розпочали не тільки реформування державного устрою відповідно до норм і цінностей європейської інтеграції, а й взяли участь у створенні нової системи безпеки в Європі замість тієї, що існувала раніше. Загроза військової диктатури

й реставрації тоталітарного режиму в Радянському Союзі, що виникла у зв'язку зі спробою антиконституційного перевороту в серпні 1991 року, викликала в східноєвропейських країнах посилення тенденцій і до політичних, економічних і військових зв'язків із Заходом, і до пошуків власних засобів безпеки. Так, з ініціативи політичних лідерів Угорщини, Чехословаччини і Польщі було створено консультативний військовий союз держав (“Вишеградська група”), метою якого були консультації з питань безпеки, оборонної політики, розширення політичних і економічних зв'язків, взаємодопомога у вирішенні глобальних проблем [70, С. 294].

Проте подібні структури, незважаючи на їх певну користь, не могли слугувати базою для побудови нової системи безпеки, оскільки вони фактично мали субрегіональний характер і були не в змозі розв'язувати загальноєвропейські проблеми та підтримувати стабільність у Європі на попередньому рівні. Більш того, жодна з них не змогла з початку запобігти виникненню нових конфліктів, у тому числі збройних, а потім їх розв'язати.

Звичайно, найкращим варіантом для посткомуністичних країн було б приєднання до Європейського Союзу та НАТО з поширенням на них усіх гарантій колективної безпеки, які б гарантувало членство. Але у відповідь на намагання Польщі, Чехословаччини і Угорщини добитися, щоб Північноатлантичний блок став гарантом безпеки в Центральній та Східній Європі, НАТО пообіцяла “простягнути руку дружби країнам на сході Європи”, проте ніяких конкретних гарантій їх безпеки не надала. Замість цього провідні західні політики та вчені почали розробляти концепції створення “проміжної системи оборони”. Йшлося про своєрідну буферну зону між Західною Європою та Радянським Союзом. Така позиція пояснювалася тим, що поширення впливу НАТО на Центральну та Східну Європу могло викликати негативну реакцію Радянського Союзу [71, С. 25].

Розвиток подій в Центральній та Східній Європі напочатку 90-х років ХХ століття, розпад Радянського Союзу, розпуск Організації Варшавського Договору привели до утворення стратегічного вакууму в регіоні, тому

військово-політичне керівництво Північноатлантичного альянсу все ж таки запропонувало “руку дружби” своїм колишнім супротивникам.

10 – 11 січня 1994 року на зустрічі на найвищому рівні в Брюсселі глави держав і урядів країн – членів Альянсу започаткували програму “Партнерство заради миру” і запросили приєднатися до неї партнерів з Ради північноатлантичного співробітництва (РПАС), а також держави Наради з безпеки і співробітництва в Європі (НБСЄ, нині Організація з безпеки і співробітництва в Європі – ОБСЄ), котрі хочуть і можуть брати участь у цій програмі. Програма передбачала співробітництво у політичній та військовій сфері при штаб-квартирі НАТО. У рамковому документі цілями “Партнерства заради миру” визначалося спільне планування оборонних бюджетів, налагодження цивільного контролю за військовими відомствами, планування, військові маневри, створення умов для співпраці зі збройними силами Північноатлантичного альянсу у миротворчих операціях, пошукових, рятувних і гуманітарних операціях. Крім підписання рамкового документа, кожна держава повинна була зобов’язатися надати презентаційний документ, згідно з яким вона буде розвивати взаємини з НАТО в рамках індивідуальної партнерської програми. Таким чином, Брюссельський саміт підтвердив відкритість Альянсу для членства інших європейських держав, які були спроможні втілювати в життя принципи його засновників і робити свій внесок в безпеку євроатлантичного регіону [72].

Зміни у воєнно-політичній обстановці у світі в останнє десятиліття минулого століття призвели до того, що держави Центральної і Східної Європи, які раніше були членами Варшавського Договору, наголосили про свій намір вступити до Північноатлантичного альянсу. В той же час історичний розвиток цих країн радикальним чином відрізнявся від соціально-політичних процесів, які відбувалися в державах Західної Європи як у військово-політичному, так і економічному плані. З урахуванням цього перед НАТО постала необхідність розробити додаткові заходи процесуального характеру, які б забезпечували прийняття нових членів з мінімальними для себе витратами. Зокрема, для країн-

кандидатів були встановлені спеціальні критерії і вимоги, виконання яких було обов'язковою умовою щодо вступу у Північноатлантичний альянс.

В грудні 1994 року міністри закордонних справ країн-учасниць НАТО прийняли рішення щодо розширення Альянсу і протягом 1995 року НАТО був проведений аналіз з питань розширення блоку, який повинен був дати відповідь “як ?” і “навіщо ?” стосовно запрошення нових членів. У результаті було підготовлене “Дослідження з питань розширення НАТО”, яке у вересні 1995 року було передане зацікавленим країнам-партнерам і оприлюднене. Дослідження підтвердило, що, як і в минулому, нові члени Альянсу користуються всіма правами та приймають усі зобов'язання за Договором. Їм необхідно погодитися з усіма принципами, процедурами та політикою, які схвалені членами Альянсу на момент їхнього вступу, та виконувати їх. Держави, які втягнуті в етнічні конфлікти або зовнішні територіальні спори, повинні розв'язати такі конфлікти в мирний спосіб, перед тим як вони можуть стати членами Альянсу [73, С. 63 - 65].

Керівництво Альянсу розглядало активну участь країн Центрально-Східної Європи у програмі “Партнерство заради миру” як важливий етап їх підготовки до вступу в Північноатлантичний альянс. В ході цього етапу держави-кандидати здійснювали необхідний мінімум заходів щодо приведення їх збройних сил відповідно до натівських стандартів. Вся ця діяльність була скерована:

- у політичній сфері – на розширення взаємодії держав-кандидатів з НАТО у вирішенні актуальних загальноєвропейських проблем, підтримку з їх боку рішень, які ухвалював Альянс, суворе додержання зобов'язань з нерозповсюдження зброї масового ураження і технологій подвійного призначення;
- у військовій сфері – на досягнення повної оперативної сумісності національних збройних сил з Об'єднаними збройними силами (ОЗС) НАТО за рахунок оснащення їх зброєю і військовою технікою, які відповідають стандартам блоку, підтримання бойової готовності військ на

високому рівні, участь у сумісних зі збройними силами Альянсу навчаннях, реконструкції об'єктів інфраструктури в інтересах ОЗС НАТО;

- в економічній сфері – на активізацію заходів щодо переходу країн до реальної ринкової економіки, що, на думку експертів, дозволить їм, у найкоротші строки здійснити повну інтеграцію до західноєвропейських економічних структур [72; 74, С. 3; 75, С. 25].

Варто відзначити, що керівництво Альянсу завжди підкреслювало, що участь в Програмі не гарантує членства у даній організації.

Таким чином, вимоги НАТО для нових членів були (вони залишаються і нині) головним чином політичними. Кандидати були повинні створити стабільний демократичний лад, дотримуватися ринкових реформ, підпорядкувати армію цивільному контролю, поважати права власних етнічних меншин та суверенітет сусідніх країн. Крім того, на думку керівництва НАТО, майбутні члени Альянсу мали подолати свою відсталість від західних стандартів обороноздатності.

Після того, як 3 липня 1996 року Б. Єльцина переобирають Президентом Російської Федерації клімат навколо питання про розширення НАТО на Схід потеплішав. Протягом 1996 року відбувався інтенсивний індивідуальний діалог керівництва Альянсу з 12 заінтересованими країнами-партнерами. Сигналом виходу на новий етап був спочатку виступ держсекретаря США У. Крістофера в Штутгарті, а пізніше переломна промова Б. Клінтона в Детройті в жовтні 1996 року, де вперше було чітко заявлено про розширення НАТО і вказано, що конкретні переговори щодо запрошення країн Центрально-Східної Європи призначені на липень 1997 року. 10 грудня 1996 року така позиція була підтверджена заявою, що метою Альянсу є прийняття нових членів до квітня 1999 року, а керівництво Альянсу почало готувати рекомендації щодо країни, або країн, які вони хотіли б запросити до переговорів про вступ [52, С. 89; 73, С. 66].

На Мадридському саміті 8 липня 1997 року, в кінці складного і всеосяжного процесу обговорення та інтенсивного індивідуального діалогу із заінтересованими країнами партнерами, глави держав та урядів членів Альянсу запросили Польщу, Угорщину та Чеську Республіку розпочати переговори про вступ до НАТО. Після цього рішення восени 1997 року відбулися переговори з кожною запрошеною країною окремо, а в грудні 1997 року були підписані Протоколи про вступ з кожною з трьох держав. Ці Протоколи про вступ були ратифіковані згідно з власними національними процедурами усіма 16 членами Альянсу та трьома новими майбутніми членами [73, С. 65 - 66].

Ще після розпуску Варшавського Договору Польща, як зазначив секретар Атлантичного клубу цієї держави Кшиштоф Цільке, сформувала і почала реалізацію концепції розширення НАТО. Згідно з нею вона мала стати спочатку членом НАТО, а потім вступити до Євросоюзу. Це розширення слугувало інтересам країн Вишеградської групи, мало створити нову ситуацію у справі безпеки в Європі й стати фундаментом геополітичного ладу на континенті [76, С. 63].

Польський досвід входження до НАТО цікавий тим, що ця країна з самого початку однозначно вирішила свою готовність і бажання приєднатися до Альянсу коли вона ще була членом Організації Варшавського Договору. Якщо пригадати історію 90-х років минулого століття, то перші політичні заяви польської сторони щодо бажання увійти до НАТО висловив на політичному рівні ще колишній президент Республіки Польщі Лех Валенса. Тоді багато хто в Європі сприймав їх як жарт. Проте вже через декілька років події набули неочікуваного розвитку. Виявилось, що бажання Польщі стати членом НАТО є не лише символом тих великих змін, які відбувалися в той час у Європі, а й реальною перспективою.

В червні 1989 року у дострокових виборах до сейму Польщі перемогла “Солідарність” – незалежна самоврядна професійна спілка, що спричинило суттєві зміни в політичному та економічному ладі країни. До кінця року була проведена “департизація” державного апарату, армії, судів, прокуратури,

реформована діяльність служби державної безпеки. 31 грудня 1989 року була прийнята нова Конституція, яка відновила попередню назву держави – Республіка Польща [49, С. 283].

Після приходу до влади нового уряду, сформованого “Солідарністю”, Польща вибрала однозначно прозахідну орієнтацію, яка полягала, насамперед, в її інтеграції у європейські та євроатлантичні структури (Північноатлантичний альянс, Європейський Союз, Західноєвропейський Союз). Але в цей час держава ще залишалася однією з країн-учасниць Варшавського Договору і її збройні сили входили до складу Об’єднаних збройних сил держав-учасниць ОВД, тому була пов’язана багатьма військово-політичними та економічними багатосторонніми та двосторонніми угодами в межах цього блоку. На її території знаходилися військові одиниці Радянського Союзу – Північна група військ Радянської армії.

Відтоді, коли в січні 1994 року держави-члени Альянсу взяли зобов’язання прийняти нових членів і почався процес підготовки до розширення НАТО, Республіка Польща обрала стратегічну мету – отримати повноправне членство в Альянсі. На думку політичного керівництва держави воно давало можливість активно і рівноправно брати участь у створенні механізму, який гарантував би європейську безпеку. Механізму, підґрунтям якого були б Північноатлантичний альянс і присутність Сполучених Штатів Америки в Європі. Домінування в польській національній свідомості відчуття політичної і культурно-цивілізаційної належності до Заходу стало вирішальним фактором для надання необхідного внутрішнього динамізму процесам євроатлантичної інтеграції.

В напрямку інтеграції з НАТО польська дипломатія намагалася використовувати доступні можливості впливу на держави Альянсу під час багатьох контактів на різних рівнях. Військово-політичне керівництво Польщі почало активну реалізацію програми “Партнерство заради миру”, про що свідчить направлення польського батальйону до складу багатонаціональних Сил втілення під проводом НАТО в Боснії (IFOR), які отримали завдання втілювати військові аспекти Боснійської мирної угоди, підписаної 14 грудня

1995 року в Парижі. Це було одним із підтверджень доброї волі Польщі стосовно майбутніх обов'язків країни-члена Альянсу. В наступному, 1996 році співпраця в рамках IFOR була ще більшою і, відповідно, ще більше зблизила Республіку Польщу з країнами НАТО [77, С. 88].

За свідченням військового аташату при Посольстві Республіки Польщі в Україні, головним для Польщі у рамках цієї співпраці було досягти інтегративності та сумісності у взаємодії зі структурами НАТО. Активна участь держави у цій програмі була одночасно і устремлінням, і своєрідним зобов'язанням щодо структурної і технічної модернізації своїх збройних сил [78, С. 2].

На цей час в основу воєнної доктрини Республіки Польщі була покладена концепція кругової оборони, яка передбачала рівномірне розташування військ у прикордонних районах держави, готовність до відбиття збройної агресії з будь-якого напрямку. Для її реалізації на базі Війська Польського планувалося створити невеликі за чисельністю, добре оснащені й вишколені збройні сили, які б були спроможні забезпечити надійний захист національних інтересів.

У питаннях військового будівництва вважалося, що армія Польщі повинна володіти достатньою міццю для того, щоб у разі виникнення широкомасштабної агресії стримувати противника від проникнення в глибоку територію та, завдаючи йому максимальних ударів, виграти час для врегулювання суперечливих питань політичними засобами.

У 1995 році Військо Польське нараховувало 287,5 тис. осіб, серед них найчисленнішими були Сухопутні війська – 188,5 осіб. Щодо резерву, то він складав 465,5 чоловік (Сухопутні війська – 375 тис., Військово-Морські сили – 20,5 тис., Військово-Повітряні Сили – 70 тис.). На цей час польська армія була озброєна переважно технікою радянського виробництва: 2850 танків, до 3 тис. бойових машин піхоти різних модифікацій, до 2,5 тис. артилерійських гармат, 65 пускових установ (ПУ) ракет класу “земля – земля”, з них 25 ПУ ракет Р-300, до 300 бойових літаків, 187 бойових вертольотів (три полки) [79, С. 3].

Крім участі в програмі “Партнерство заради миру” Міністерство республіки ухвалило угоди про співробітництво у військовій сфері з відомствами оборони практично всіх країн Європи, включаючи всі сусідні держави. Це співробітництво не обмежувалося лише взаємними візитами міністрів, а здійснювалося між військовими часинами і ґрунтувалося на особистих контактах військовослужбовців. Доказам цьому були навчання, які здійснювали польські військові підрозділи спільно з німецькими і чеськими.

В цей час у політичних колах Польщі розгорнулася дискусія щодо можливого вступу до Альянсу. На засіданні комісії з оборонних питань польського сейму заступник Міністра національної оборони країни А. Каркошка підкреслив, що наслідком вступу Республіки Польщі до НАТО “може бути участь польських частин у збройному конфлікті на боці держав Альянсу або в операціях ООН з використанням сили”. Тому необхідно провести у Польщі широку дискусію щодо готовності польського суспільства до наслідків вступу своєї країни до НАТО і про те, “чи готове воно зазнати нестатків” [80, С. 3]

На початку 1997 року комітет з питань оборони при Раді міністрів Республіки Польщі розробив проект нового закону про національні збройні сили, основною метою якого було створення умов щодо відповідності армії оборонним потребам і соціально-економічним можливостям країни. Крім збереження постійної готовності до захисту територіальної цілісності держави, збройні сили були повинні відповідати міжнародним вимогам у випадку участі країни в миротворчих акціях. Проект передбачав скорочення чисельності особового складу армії з 248,5 тис. осіб у 1997 році до 198 тис. в 2002 році. При цьому передбачалося, що 91,5 тис. штатних посадових одиниць посядуть військовослужбовці за контрактом [81, С. 53].

У цей же час, спеціальна комісія, яку очолив прем'єр-міністр Польщі В. Чимошевич, почала розглядати пропозиції Міністерства оборони і Генерального штабу щодо реалізації “Програми модернізації збройних сил Республіки Польщі на період до 2012 року”. Наприкінці 1997 року було

ухвалено 15-річний план модернізації збройних сил країни. В період 1998 – 2012 років планувалося здійснити широкомасштабну модернізацію озброєння і військової техніки, забезпечити оперативну сумісність збройних сил Польщі з Об'єднаними збройними силами НАТО. Передбачалося, що вже до 1999 року на цілі модернізації буде витрачено 290 млн. злотих (85 млн. доларів США), а у 199 році ця сума збільшиться до 1,17 млрд. злотих. За оцінками Міністерства оборони Польщі, протягом наступного 15-річного періоду на модернізацію збройних сил і приведення їх у відповідальність до вимог НАТО необхідно буде витратити 2,5 млрд. злотих [82, С. 1].

Модернізації і скороченню в основному підлягали Сухопутні війська, які на той час нараховували понад 71% загальної чисельності збройних сил (178 тис. осіб). До їх бойового складу входило 11 дивізій, 16 окремих бригад, а також частини і підрозділи забезпечення і підтримки. Після скорочення число професійних військовослужбовців повинно було скласти 60%, а співвідношення молодших і старших офіцерів – 70:30 (до того було 50:50). Скороченню підлягали основні види озброєнь і військової техніки Сухопутних військ, які у 1977 році були репрезентовані, головним чином, зразками радянського виробництва (до 60% загальної кількості). На озброєнні перебувало понад 1700 танків Т-72, Т-55 і ПТ-91, майже 1400 бойових машин піхоти, біля 1250 бронетранспортерів, 1580 гармат ствольної артилерії, до 260 реактивних пускових установок залпової стрільби, 230 мінометів, а також понад 400 пускових установок протитанкових реактивних снарядів, 570 гармат протитанкової артилерії і 1290 пересувних зенітно-ракетних комплексів [83, С. 19; 84, С. 53].

На початку 1997 року державний секретар Міністерства національної оборони Польщі А. Каркошко повідомив українську громадськість про зміни в польському війську: “Ми змінили дислокацію військ, скоротивши частини на Заході і розмістивши дві нові дивізії біля східного кордону. Було уніфіковано структуру механізованих дивізій на півдні з ліквідацією суто танкових. Вже не кажу про ліквідацію корпусу політруків і військово-політичної академії.

Натомість ми провели глибоку реструктуризацію системи військово-навчальних закладів і замість півтора десятків їх маємо тільки чотири. Удосконалені центральні органи і структури управління обороною. По-перше, об'єднано міністерство і генеральний штаб, ліквідовано близько 800 посад в апараті та 20 підрозділів управління. Переведено у сферу управління обороною такі підрозділи як фінансові, закупівлі зброї та спорядження, кадрові, організаційно-структурні тощо. Все це підпорядковано цивільному міністру. Перетворюємо полкову структуру на бригадну, додаючи до полків ряд підрозділів, котрі забезпечуватимуть повноцінне і автономне функціонування цих військових утворень” [85, С. 4].

Незважаючи на труднощі у фінансуванні оборонної сфери держави, військово-політичне керівництво Польщі прагнуло планомірно реалізувати структурну реорганізацію і якісне переозброєння Сухопутних військ. В рамках реформи, яка була скерована на приведення національної армійської організаційно-штатної структури у відповідність до стандартів НАТО, наприкінці 1996 року було створено самостійне командування Сухопутних військ [83, С. 19].

В рамках підготовки до вступу в Альянс було поставлено завдання повністю уніфікувати систему управління і зв'язку, змінити застарілу аналогову апаратуру сучасною цифровою західного виробництва. Активізувалися спільні заходи з арміями країн НАТО. Так, у квітні 1997 року на території Польщі вперше були здійснені сумісні навчання “Фалкон інтегрейшн”, в яких брали участь 4000 військовослужбовців Нідерландів зі складу 1-ї дивізії, 13-ї механізованої і 11-ї аеромобільної бригад, а також вертолітна тактична група. До району навчань було перекинуто майже 1500 одиниць автоброньованої техніки, самохідна артилерія, вертольоти “Апач”, “Чинук” та інші. Авіаційну підтримку підрозділам надавали літаки F-16, які здійснювали вильоти з авіабази у Нідерландах. Набрал практику обмін підрозділами між 12-ю механізованою дивізією, яка до 1999 року повинна була повністю відповідати стандартам Альянсу, і німецькою 14-ю механізованою, а також датськими дивізіями.

Міністри оборони цих трьох країн домовилися створити робочу групу, яка повинна була розробити умови створення багатонаціонального корпусу [84, С. 54].

Незважаючи на зусилля військово-політичного керівництва Польщі на шляху модернізації Війська Польського і наближення його боєздатності до стандартів НАТО, на думку польських військових фахівців і зарубіжних експертів у 1997 році лише 20 – 25% озброєнь і військової техніки, які мали на той час Сухопутні війська, відповідали сучасності. Більша половина з 1700 польських танків були непридатні до експлуатації і майже 50% бойових машин піхоти виробили свій ресурс. Із 300 бойових літаків авіаційного парку Військово-Повітряних Сил лише 22 відповідали вимогам того часу (Міг-29), а решта – морально застарілими і фізично спрацьованими літаками Міг-21, Міг-23, а також Су-22, Су-25, значна частина яких була не придатна до подальшої експлуатації. Мінні тралери, що гостро потребували ремонту, були в змозі охопити лише третину польського побережжя. Близько половини суден Військово-Морських Сил Польщі потребували капітального ремонту [86, С. 19; 87, С. 7 - 8].

Матеріальні проблеми завдавали шкоди і моральному станові армії. У січні 1997 року офіцери 17-ї механізованої дивізії написали у своєму листі до щоденного часопису “Gazeta Wyborcza”: “Ми сягнули самого дна. Танки двадцятирічної давності та ще давніші бронемашини стали нормою. Радіозв’язок практично відсутній... Навчання полягає не в практичних стрільбах, а у вивченні інструкції про те, як треба стріляти”. Та ж сама газета повідомила про те, що за відсутністю гранат солдати одного навчального підрозділу поблизу Варшави змушені кидати бляшанки або каміння. Їхній командир придбав кілька гранат за власні кошти, а його дружина пошила уніформу зі старих парашутів [87, С. 3].

За офіційними даними, у 1997 році льотна підготовка екіпажів польських збройних сил складала в середньому 50 годин, у 1998 році – 60 годин, а до 2002 року повинна була досягнути 80 годин. Для льотчиків НАТО цей норматив

визначався у розмірі 160 – 180 годин. Оцінюючи цю ситуацію, головнокомандувач Об'єднаними Збройними Силами НАТО в Європі генерал У. Кларк, який відвідав Польщу у березні 1998 року, наголосив про те, що керування сучасними літаками неможливо довіряти пілотам з такою льотною практикою [86, С. 8]. Але збільшити цей показник було не просто. Крім додаткового розходу паливно-мастильних матеріалів, в умовах дефіциту запасних частин це приводило до скорішого зносу матеріальної частини, внаслідок чого зростала аварійність і збільшення частки небоєготовних літаків.

Ще однією проблемою Війська Польського було низький рівень володіння загальноприйнятої у Альянсі англійською мовою. Так, згідно з офіційними даними, на початку 1997 року у збройних силах Польщі “певний рівень” володіння цією мовою мали приблизно 4 200 осіб. Однак навіть після річної до-підготовки за результатами екзамінації, яка була здійснена у травні 1998 року, певний рівень знань, який відповідав вимогам НАТО, продемонстрували лише 600 військовослужбовців [87, С. 3].

Варто підкреслити, що розширення НАТО вимагало значних коштів для цієї організації. У лютому 1997 року адміністрація Президента США підготувала доповідь, яка була розглянута Конгресом США. У ній, зокрема, зазначалося, що рішення стати членами Альянсу буде коштувати тільки Польщі, Чехії і Угорщині у 10 – 13 млрд. доларів США, які вони повинні були використати протягом найближчих 12-ти років на модернізацію їх збройних сил і військової інфраструктури для того, щоб вони були у змозі відповідати стандартам, які існували в Альянсі. В той же час, поширення НАТО на Схід, оцінювалося західними експертами у суму від 50 до 125 млрд. доларів США на найближчі 10 років. Вступ до Альянсу самої Польщі на їх думку повинен був становити 50 – 60% загальної суми, тобто 18 – 72 млрд. доларів. Для порівняння: бюджет польського міністерства національної оборони 1996 року становив лише 7,9 млрд. злотих або 3 млрд. доларів. У 1997 році збройним силам було виділено біля 3,5 млрд. доларів, або 2,28% валового національного продукту при мінімальній потребі 3%. В цих умовах знижувався рівень бойової підготовки (у

1996 році повністю були виконані програми лише у ланці “відділення – рота”, під загрозою зриву була програма збільшення до 50 – 60% частки професійних військовослужбовців в загальній чисельності сухопутних військ, тому що кількість тих, хто уклав контракт зменшилося з 1992 року на 14 тис. осіб [83, С. 19; 88, С. 52; 89, С. 2].

У Польщі незалежний дослідницький центр провів власний аналіз. Він зробив висновок, що інтеграція до НАТО є вигідною для країни. На думку колишнього міністра оборони держави Януша Онишкевича (1992 – 1993 рр.), директора цього центру, співпраця з НАТО повинна була коштувати Польщі дешевше, ніж модернізація збройних сил власними силами [90, С. 1].

У жовтні 1998 року польський уряд визнав за необхідне трансформувати “Програму модернізації Збройних Сил Республіки Польщі на період до 2012 року” у новий документ – “Програму інтеграції з НАТО і модернізації Збройних Сил Республіки Польщі на період до 2012 року”, головною метою якого є значне підвищення боєздатності польського війська при його одночасному скороченні.

Нова Програма була змістовно розширена за рахунок збільшення кількості конкретних завдань Польщі у процесі її інтеграції до структур Альянсу, у документі було прискорено темп скорочення та реструктуризації збройних сил, а також підготовки об’єктів військової інфраструктури. Крім того, Програма передбачала: доведення законодавчо-правової бази Польщі у галузі збереження військової та державної таємниці до стандартів НАТО; реформування органів управління збройними силами за рахунок якісного удосконалення їх кадрового складу і технічного забезпечення; створення інтегрованої з Альянсом системи протиповітряної оборони та контролю за повітряним простором; підготовку об’єктів військової та цивільної інфраструктури Польщі, визначених для забезпечення можливого прийняття контингенту зі складу Об’єднаних збройних сил НАТО; поступове збільшення бюджетних асигнувань на оборону (на 2,5 – 3% щорічно); скорочення чисельності особового складу збройних сил до 180 тис. військовослужбовців у 2003 році з одночасним збільшенням

чисельності професіоналів, оновлення системи професійної підготовки та навчання особового складу; реорганізацію всіх трьох видів національних збройних сил; скорочення кількості військових гарнізонів та частин з одночасною розпродажем звільнюваного військового майна і збільшенням бюджетних асигнувань на програму переозброєння збройних сил; концентрацію зусиль на приведення до вимог Альянсу рівня бойової підготовки та технічного переоснащення насамперед тих частин і з'єднань, що плануються для участі в спільних операціях та заходах у складі Об'єднаних збройних сил НАТО [91, С. 5; 92, С. 4].

Докорінне реформування Сухопутних військ Війська Польського почалося у 1998 році, коли була сформована їх нова структура. Військово-адміністративний розподіл країни перетерпів істотні зміни: замість чотирьох військових округів були сформовані два, майже однакові по території: Північний і Південний. Одночасно були розформовані 2-а Померанська, 10-а Судетська і 5-а механізовані дивізії, окремі 14-а танкова, 5-а і 23-я артилерійські бригади, а також 18-й окремий ракетний полк. Сформована у липні 1994 року 25-а десантно-штурмова дивізія у 1999-му була перетворена у бригаду. Було ухвалено рішення про створення аеромобільного корпусу [93, С. 14].

Були ліквідовані так звані кадрировані частини. На базі двох – трьох подібних формувань створювалося одне, але повнокровне. Змінилася і організаційно-штатна структура з'єднань. У відповідності до стандартів НАТО у Сухопутних військах Польща відмовилася від полків і перейшла на структуру “батальйон – бригада – дивізія”.

Другим напрямком реорганізації армії була модернізація озброєння і військової техніки, у першу чергу бронетанкової. Оскільки основу танкового парку складали машини радянського виробництва, вивчалися перспективи оснащення збройних сил Польщі новітніми зразками бронетанкової техніки, які виробляли фірми Австрії, Франції, Швейцарії та Фінляндії. Проводилися консультації з мережею фірм щодо заміни застарілого парку артилерійських і

ракетних систем, а також перехід польської армії на стрілецьку зброю калібру 5,56 мм.

Було розпочато здійснення роботи щодо уніфікації та сумісності польських і натовських систем розвідки, зв'язку та боєготовності, опрацьовано концепцію реорганізації системи Протиповітряної оборони країни. Вона почала ґрунтуватися на централізованому з Альянсом управлінні та системі обміну інформацією щодо повітряної обстановки. Військові аеродроми в Польщі були пристосовані до прийняття бойових літаків НАТО, їх техобслуговування та ремонту. Літаки польських Військово-Повітряних сил почали переоснащувати новими системами розпізнавання типу “свій – чужий” та системами супутникової навігації. Польські морські порти були також пристосовані до базування кораблів Альянсу й оснащені відповідними стандартними пристосуваннями для їх дозаправлення. Активно створювалася військова геодезична мережа (майже 600 точок), що відповідає натовським стандартам, а польські військові почали отримувати карти натовських зразків.

У лютому 1999 року Януш Онишкевич, який знову очолив Міністерство оборони у жовтні 1997 року, відзначив, що існує ретельний план процесу інтеграції Війська Польського і держави в НАТО, який погоджений з Альянсом. Сформовано 65 цілей, які Польща повинна домогтися. Ці цілі не стратегічні, а організаційні і пов'язані з військовою технікою. Їх досягнення заплановане на п'ять років. Визначена кількість військових частин буде перебувати у різних ступенях інтеграції з Об'єднаними збройними силами НАТО, а процес повної інтеграції в НАТО буде тривати біля 15 років [90, С. 1].

У цей час було поглиблено військове співробітництво Польщі з країнами-членами НАТО, зокрема, інтенсифіковані сумісні навчання (у 1997 році підрозділи Війська Польського брали участь у п'ятих великих навчаннях, а в 1998 вже у восьмих) [93, С. 14]. Ще у 1997 році під час зустрічі міністрів оборони Німеччини, Данії та Польщі було ухвалено рішення про формування німецько-датсько-польського об'єднаного армійського корпусу на базі вже існуючого багатонаціонального об'єднання Альянсу – німецько-датського

корпусу, заснованого у 1962 році. Згідно з планами, новостворене формування призначалося, по-перше, для участі у сумісних діях НАТО відповідно до статті 5 Вашингтонського договору від 1949 року, по-друге, для участі у миротворчих і гуманітарних операціях, а також здійснення рятувальних робіт, ліквідації наслідків стихійного лиха і техногенних катастроф [94, С. 17].

Згідно з цим рішенням, була створена робоча група, яка складалася із представників збройних сил країн-учасниць. Робоча група визначила склад майбутнього корпусу. На її думку, до нього мали увійти 14-а мотопіхотна дивізія Німеччини, Ютландська механізована дивізія Данії, 12-а механізована дивізія Війська Польського, а також частини і підрозділи бойового та тилового забезпечення збройних сил цих держав. Всього майже 70 тис. осіб, 700 одиниць бронетанкової техніки, а також артилерія, бойові і транспортні вертольоти. Офіційна церемонія з приводу початку роботи штабу корпусу відбулася у польському м. Щецині 18 вересня 1999 року [94, С. 17; 95, С. 22].

12 березня 1999 року після завершення виконання своїх національних законодавчих процедур міністр закордонних справ Польщі на спеціальній церемонії передав документи про вступ до Північноатлантичного договору на зберігання в м. Індепендент, штат Міссурі. Ця подія закріпила офіційний вступ Польщі до Альянсу. 16 березня 1999 року національний прапор нового члена був піднятий на офіційній церемонії в штаб-квартирі НАТО в Брюсселі.

У своїй промові з приводу вступу Республіки Польщі до НАТО президент держави О. Кваснєвський сказав: “ Польща приєднується до Альянсу, маючи перед собою глобальне завдання. Ми докладали великих зусиль, аби забезпечити оперативну сумісність наших збройних сил, але ми усвідомлюємо, як багато ще треба зробити, перш, ніж наша країна досягне західних стандартів [96, С. 27].

У цей час регулярні збройні сили Польщі складали близько 240,6 тис. осіб. Сухопутні війська: понад 140 тис. військовослужбовців, об'єднаних у 10 дивізій, 17 окремих бригад, 24 окремих полки на озброєнні яких було 1 729 танків, 1 442 броньованих машин, 1 581 артилерійська система і 94 вертольота

армійської авіації. Військово-Повітряні сили нараховували близько 55 тис. осіб, 330 бойових літаків, 17 бойових вертольотів. Військово-Морські сили: близько 17 тис. військовослужбовців, об'єднаних у три флотилії, морську авіацію, війська берегової оборони [92, С. 4; 97, С. 1].

Сенатор А. Глинський у 2000 році оцінив вступ Польщі до НАТО наступним чином: “ У березні 1999 року ми стали членами НАТО. Нині суспільство цілком оцінило значення цього факту, і важко знайти таку політичну силу, яка піддавала б сумніву доцільність цього рішення... Що означає членство в НАТО для сучасної Польщі? Насамперед це відчуття безпеки. Поляки зітхнули з полегшенням. Суспільне життя переорієнтувалося на дискусії з питань економіки, внутрішньої безпеки, зміцнення демократичних структур. Одне слово, ми відчули себе настільки впевненими, що змогли сконцентруватися на внутрішніх справах... Членство в НАТО, на переконання польських еліт, означає разом з тим стабілізацію нашої ринкової економіки, специфічного польського капіталізму і демократії, безперервне зростання добробуту [76, С. 58].

Аналіз зусиль військово-політичного керівництва Польщі щодо вступу в НАТО викликає запитання: яким чином спромоглася ця держава досягнути омріяної мети, незважаючи на незадовільний стан своїх збройних сил? Чи може Україна використати досвід у сфері військового будівництва Польщі у повному обсязі, без будь-яких застережень? На нашу думку, відповідь можна отримати у промові П. Войцехівського, представника Польської інформаційної агенції, під час міжнародного семінару, який організували наприкінці 1999 року в Києві Атлантична рада України і Атлантичний клуб Польщі за підтримки Посольства Республіки Польщі в Україні.

“Як відомо, від декларації про бажання вступити до НАТО і набуттям Польщею членства в цій організації минуло 7 років. Ці 7 років пішли на досягнення консенсусу польських політичних еліт, різних політичних формувань і партій щодо вступу до НАТО. Але за ці роки в нашій країні не подбали про те, щоб узгодити зі стандартами НАТО військові структури,

воєнну промисловість і структури, які відповідають за внутрішню безпеку держави... Під час переговорів про вступ у штаб-квартирі НАТО в Брюсселі Польщі було поставлено 70 умов (вимог), по виконанні яких нас могли прийняти до НАТО. З тих умов, на мою думку і думку багатьох наших експертів, було виконано три... За ці 7 років ми не змогли підготувати справжніх офіцерів... Виникає запитання: чому за таких умов вирішено було прийняти в НАТО країну з погано озброєною армією, зі старими офіцерськими кадрами? Відповідь лише одна – з геополітичних міркувань. Бо в інтересах США, Західної Європи, щоб територія яку займають Польща, Чехія, Угорщина, ніколи в майбутньому не потрапила до сфери впливу Росії” [98, С. 20 - 21].

Варто відзначити, що після вступу до НАТО в збройних силах Республіки Польщі триває адаптація війська до стандартів Північноатлантичного альянсу, професіоналізація, вивчення англійської мови і модернізація арсеналів. За порадою НАТО, ставка робиться на сили швидкого реагування, їхню мобільність, а не спроможність армії вести тривалі і масштабні бойові дії силами чисельних сухопутних військ. В основі всіх перетворень в плані керівництва контингентами збройних сил країни полягає розроблена і ухвалена в країні “Концепція об’єднаних операцій”, яка базується, в свою чергу, на “Союзницькій об’єднаній доктрині” АJP-01. Натовські аспекти знаходять відображення в “Стратегії національної безпеки Республіки Польщі” і “Оборонній стратегії Республіки Польщі”. Продовжується робота щодо формування єдиної для всіх збройних сил системи керування, зв’язку і розвідки на оперативному рівні [99, С. 8].

Станом на 1-ше січня 2007 року регулярні збройні сили Республіки Польщі нараховували 141,5 тис. осіб. Військовий бюджет складав 5,16 млрд. доларів США [100, С. 69].

Разом з Республікою Польщею членом Північноатлантичного альянсу став другий учасник Вишеградської групи – Угорщина.

У другій половині 80-х років минулого століття посилювалися кризові явища в економіці і суспільно-політичному житті угорської Народної Республіки –

члена Ради Економічної Взаємодопомоги і Організації Варшавського Договору. Вони були частиною тієї загальної кризи, що охопила всю соціалістичну систему. Почався спад життєвого рівня, зростала зовнішня заборгованість країни. Керівництво прокомуністичної Угорської соціалістично-робітничої партії (УСРП) на чолі з Я. Кадаром і уряд країни були неспроможні зупинити цей процес. Кризовий стан економіки викликав незадоволення не лише в колах демократичної інтелігенції, а й серед реформаторських сил УСРП. Перші об'єдналися навколо лідерів Вітчизняного народного фронту і висунули вимогу здійснення певних реформ.

На політичну арену почали виходити опозиційні сили, рішуче налаштовані проти “соціалістичних методів управління”. Наприкінці 1988 року у країні вже діяло понад 40 політичних партій і рухів. У 1989 році основним центром політичного життя республіки стали Державні збори, які після проміжних парламентських виборів, що відбулися улітку того ж року, поповнилися представниками опозиції. Парламент перестав бути однопартійним, швидко змінював свій характер, звільняючись від партійної опіки. Він ухвалив цілу низку демократичних законів.. Були також ухвалені рішення про заснування конституційного суду й інституту президентства. Почалася переоцінка післявоєнної історії Угорщини. Так, події 1956 року кваліфіковано як народне повстання проти сталінського та угорського комуністичного режиму, а дії радянського керівництва – як військове втручання, що перешкодило волевиявленню угорського народу. Все це розчищало шлях до формування правової держави. Були вжиті рішучі заходи щодо лібералізації відносин з країнами Заходу. Демонтовано “залізну завісу” – загородження на кордоні з Австрією. З УСРП виділилася Угорська соціалістична партія (УСП), яка наголосила про свій перехід на соціал-демократичні засади. Це означало кінець комунізму в Угорській Народній Республіці, яка з кінця жовтня 1989 року стала називатися Угорською Республікою. Відновлення парламентської демократії відкрило перед Угорщиною шлях до демократичної правової держави європейського типу [49, С. 400 - 402].

Після зміни в 1989 році державного ладу було відновлено суверенітет і дієздатність країни і відкрилися можливості для формування зовнішньої політики на основі вільного вибору цінностей. Від самого початку цей процес був спрямований на євроатлантичну інтеграцію, яка втілювалася в наміри Угорщини приєднатися до НАТО. Угорщина перша серед країн соціалістичного табору заявила про бажання вступити до лав Північноатлантичного альянсу. Це сталося 1989 року, коли тоді ще Угорська Народна Республіка була членом іншої військової організації – Варшавського Договору. Першою серед країн Варшавського Договору вона підписала у 1989 році угоду про військове співробітництво з однією з країн НАТО – Бельгією [101, С. 5; 102, С. 43]. Саме в Будапешті відбулася подія, що символізує геополітичну роль Угорщини у Східній Європі – у лютому 1991 року ухвалено рішення про ліквідацію військової організації Варшавського Договору.

Варто відзначити, що до певного часу у своїх стосунках з Радянським Союзом Угорщина офіційно приховувала своє прагнення щодо вступу в НАТО. Так, у листопаді 1991 року військовий аташе при посольстві Угорської Республіки у СРСР полковник Ш. Немет повідомив громадськість СРСР: “Угорщина, за моїми даними, не має наміру вступити у військову організацію НАТО. Така позиція нашої країни була підкреслена і Міністром оборони Угорщини паном Юром в ході його недавнього візиту до Великобританії. Безпеку нашої Батьківщини ми бачимо гарантованою у створенні загальноєвропейської системи безпеки [103, С. 48].

Але вже в грудні 1991 року Угорщина вступила до Ради Північноатлантичного співробітництва (РПАС), тому що розглядала членство в НАТО як необхідний елемент європейської інтеграції та гарант захисту її національних інтересів [104, С. 21]. Завдання РПАС полягало у сприянні співробітництву в галузі безпеки та з суміжних питань із залученням до нього всіх країн-учасниць на всіх рівнях, а також нагляд за процесом розвитку тісніших інституційних та неформальних зв'язків між ними [52, С. 29].

Одним із перших кроків співробітництва Угорщини з НАТО було рішення парламенту 30 жовтня 1992 року про надання дозволу натовським літакам системи АВАКС (стеження за радіо - та телефонним зв'язком), які контролювали виконання домовленостей про заборону польотів над Боснією та Герцеговиною, користуватися угорським повітряним простором [105, С. 18].

У березні і квітні 1993 року Парламент Угорської Республіки ухвалив два основоположних документа: “Базові принципи політики безпеки” і “Базові принципи оборони Угорської Республіки”. Ці документи лягли в основу воєнної доктрини. Серед основних положень “Базових принципів політики безпеки”, на наш погляд слід виокремити наступні: “Основною метою нашої політики безпеки є послідовне зближення з західноєвропейською системою інтеграції для того, щоб у подальшому повністю з'єднатися з нею. Угорщина зацікавлена у тому, щоб демократичний розвиток держави всіх країн регіону привело до їх інтеграції у євроатлантичні структури безпеки. Метою Республіки є повноправне приєднання до чинних міжнародних організацій, в тому числі до НАТО. Співробітництво з країнами НАТО означає цінну підтримку у справі перетворення угорської армії (відповідно національним потребам і можливостям), у формуванні практичних умов інтеграції...” [106, С. 1, 3].

Визначення чисельності Угорської Армії, її організаційна система, кількість та якість технічних засобів, територіальна розташованість не відповідали завданням, що лягли на збройні сили з погляду військової оборони країни, котра повернула собі незалежність. Вони не гарантували потрібної безпеки країни. Тому виникла потреба у докорінній реорганізації армії, в її перебудові протягом тривалого часу. І таке перетворення розпочалося після рішення уряду країни за № 2383 від 7 грудня 1995 року, згідно з виконанням ухвали Державних Зборів № 88 від 6 липня 1995 року, в якій були сформульовані завдання щодо розвитку армії на найближчий час і на перспективу до 2005 року [107, С. 5].

Реформування збройних сил відбувалося згідно з рішеннями уряду та Державних зборів. Адже Угорська Армія повинна була стати обороноздатною, фінансово забезпеченою та відповідати вимогам майбутніх союзників, тобто складатися із сухопутних і повітряних військ, мати сили реагування та основні війська, сили захисту та резерв, забезпечити найкращі умови для функціонування всіх ланок військових структур.

У 1995 – 1996 роках були ухвалені закони та рішення про комплектування резерву угорської армії, про військову освіту, про військове бюро Президента Угорської Республіки, про підготовчу програму вступу країни до НАТО, про зміни в рамковому документі “Програми заради миру”, про “броню” для резерву армії в надзвичайний період, про порядок та зміни в призовній системі, про військово-промисловий комплекс країни [108, С. 14].

Згідно з законодавством Угорської Республіки основним призначенням національних збройних сил є запобігання військовій агресії, гарантування національної безпеки, а також суверенітету і територіальної цілісності країни. Наприкінці 1995 року армія Угорської Республіки нараховувала 81 300 осіб, а вже у 1996 році – 69 000 чоловік (у 1989 – 155 700), 835 танків, 1 700 бойових машин піхоти, 840 гармат, 171 літак і 39 бойових вертольотів. Ще у 1995 році було змінено систему командування. Припинило своє існування Командування Сухопутних військ, що виконувало управління на середньому рівні, Командування трьох військових округів, Командування ППО та Командування Будапештського військового округу. Були значно скорочені загальновійськові, танкові та артилерійські частини і підрозділи. Зовсім ліквідовано сухопутні ракетні війська. За попередні роки Угорська Армія через складні економічні умови витратила 4 – 5% державного бюджету, тобто із 100 форинтів – 4-5 йшло на покриття витрат на оборону [109, С. 7; 110, С. 24 - 25].

До кінця 1997 року Угорщина завершила перший, якісний етап військової реформи. У цей час загальна чисельність регулярних частин збройних сил складала 53 тис. осіб. Основним видом збройних сил були Сухопутні війська. Вони нараховували 39 тис. чоловік. До їх складу входили: штаб, дві

механізовані дивізії із п'яти бригад (три механізованих, артилерійська і протитанкова) і трьох полків (протитанкового і двох інженерних). Крім того, було два навчальних центри, три окремих полків (реактивної артилерії, інженерний, військової поліції) і окремих батальйон швидкого реагування. На озброєнні Сухопутних військ було 597 танків радянського виробництва Т-55 і 220 Т-72, 502 бойових машин піхоти, понад 700 бронетранспортерів, 532 буксирні гармати і 151 – самохідна, 56 122-мм реактивних пускових установ залпового вогню, 353 пускових установок протитанкових керованих ракет, 50 річкових бойових катерів. Крім того, Самостійним видом збройних сил були війська Протиповітряної оборони і Військово-Повітряних сил. Вони нараховували у своєму складі 14 тис. чоловік (з них 11,2 тис. військовослужбовці строкової служби. До бойового складу військ ППО і ВПС входили два винищувальних авіаційних полки, вертолітний полк, три зенітних ракетних полки, на озброєнні яких перебувало 80 бойових літаків (в тому числі 28 МіГ-29 і 52 МіГ-21 біс) і 59 бойових вертольотів Мі-24. Крім того були два вантажних літаків АН-24 і майже 80 вантажних вертольотів Мі-2, Мі-8, Мі-17 [111, С. 3].

Разом з реформуванням Угорської Армії одним із головних питань у процесі підготовки вступу до НАТО було створення передумов її взаємодії з силами Північноатлантичного альянсу. Ініціювання у 1994 році участі в програмі “Партнерство заради миру” забезпечило втілення в життя принципів військового співробітництва та приведення військ у відповідність до вимог НАТО. 8 лютого 1994 року Угорщина підписала документ про приєднання країни до програми ПЗМ [52, С. 464].

Як охарактеризував участь Угорщини в “Програмі заради миру” Голова представництва Республіки Угорщини в НАТО А. Шимоні, ця Програма дозволила широкому спектру політичних і військових інституцій Угорщини брати участь в її виконанні, яка стала постійною характерною рисою європейської архітектури безпеки. Програма надала можливість генералам, офіцерам і сержантському складу Угорщини, а також цивільним експертам у

сфері оборони краще ознайомитися з Північноатлантичним альянсом та його процедурами шляхом практичного військового співробітництва і спільних навчань. ПРМ також допомогла державі найкраще визначити, як пристосувати угорські військові структури до повного демократичного цивільного контролю над ними [104, С. 22].

Першочерговим завданням щодо реформування Угорської Армії було удосконалення системи управління військами відповідно до стандартів НАТО. У зв'язку з цим постало питання вибору джерел та форм закупівлі нових озброєнь. Було також розроблено індивідуальну програму ПЗМ Угорської Республіки з НАТО, яку ухвалив парламент. У програмі велике значення надавалося таким питанням, як цивільний контроль за армією, планування оборонного бюджету, контроль за повітряним простором, закупівля військової техніки та озброєнь, тилове забезпечення, розробка статутів, пристосування систем управління військами, а також бойова підготовка і підготовка кадрів. З метою виконання поставлених завдань при Генеральному штабі Угорської Армії у жовтні 1995 року було створено Євроатлантичну робочу групу [108, С. 13].

Практичним кроком Угорщини на шляху до НАТО була участь її військовослужбовців у складі сил Північноатлантичного альянсу по стабілізації (IFOR) в ході операції з підтримання миру в Боснії та Герцеговині. Крім того, з метою здійснення дейтонського мирного плану Угорщина дала згоду на проведення навчань, постійне забезпечення американського контингенту, користування військовими об'єктами, а також сприяти виконанню військових завдань на місцевості з використанням угорських технічних сил. 10 грудня 1995 року розпочалося переправлення американських формувань до Боснії та Герцеговини через Угорщину, а завершилося 14 лютого 1996 року. Понад 11 тис. авто - і бойових транспортних засобів, 2157 авіаційних засобів, 400 залізничних потягів і 30 тис. солдатів пройшли через угорську територію. На початку грудня 1995 року був сформований Угорський технічний контингент (УТК), який нараховував 500 військовослужбовців, з метою участі в

миротворчих операціях на території колишньої Югославії у складі сил IFOR. У період з 3 лютого по 15 жовтня 1996 року угорські військовослужбовці полагодили та зробили придатними для користування 16 різних за типами і розмірами мостів; провели технічні розвідки за маршрутами корпусів і дивізій загальною довжиною 500 км та інше [112, С. 5].

До практичних заходів, які здійснювалися у військовій сфері, слід віднести участь країни в навчаннях у рамках ПЗМ відповідно до робочої програми партнерства, яка була оформлена НАТО у вигляді трирічного “гнучкого” плану, а також згідно з Індивідуальною програмою партнерства, розробленою у відповідності до ПЗМ для співробітництва з кожною партнерською країною окремо.

При опрацюванні цих програм значну роль відіграло досягнення відповідності між військовими системами НАТО та Угорської Республіки, визначених для країни в ході процесу планування та контролю програми ПЗМ. Найбільш важливі елементи взаємодії Угорщини з Північноатлантичним альянсом експерти НАТО розробили в ході спільного вивчення та узгодження можливостей двох військових структур. В рамках закріплення військового співробітництва з арміями країн Північноатлантичного альянсу угорські військовослужбовці брали активну участь у багатьох спільних навчаннях НАТО. У 1995 році підрозділи та представники угорської армії взяли участь у 161 заході за програмою ПЗМ, з яких 11 – навчання за формулою “НАТО – ПЗМ”, в 1996 році – у 152, з яких 24 – військові навчання [108, С. 15]. У 1998 році Угорщина скористалася можливістю брати участь у мережі великих маневрів Альянсу. В їх числі широкомасштабні навчання “Стронг різолв” за участю 27 тис. військовослужбовців, які здійснювалися на територіях від Норвегії до Португалії та Іспанії, навчання “Комбаїнд індевор” на авіабазі у ФРН щодо перевірки взаємодії інформаційних систем і систем зв’язку, навчання з миротворчої тематики “Кооператив едвенчер ексчейндж” на території Словенії, а також деякі інші [111, С. 3].

У рамках Програми відбувалася і підготовка офіцерського корпусу. Так, кількість офіцерів, які, починаючи з 1991 року, закінчили військові заклади за кордоном, станом на 1997 рік становила 705 чоловік. Крім того, в процесі планування та контролю програми ПЗМ Угорщина визначила і запропонувала для взаємодії з НАТО окремі підрозділи угорської армії. Цим силам було поставлено завдання протягом короткого часу досягти певного рівня відповідності, щоб у разі потреби вони змогли брати участь в операціях НАТО (миротворчих, гуманітарних, пошуково-рятувальних) [108, С. 15].

Одним із життєво важливих критеріїв членства в НАТО, над яким Угорщина добросовісно і наполегливо працювала, було прагнення установити повноцінний демократичний і цивільний контроль над збройними силами. З часу перших контактів країни з НАТО аж до процесу, який привів країну, що її запросили до НАТО, налагодження демократичного контролю за військовими структурами залишався важливим компонентом співробітництва Угорської Республіки з Північноатлантичним альянсом. Як відзначив Голова представництва Угорщини в НАТО у 1998 році А. Шимоньї, НАТО завжди давала добре зрозуміти – іноді по-товариськи, а інколи і більш категорично, - що це є самим важливим критерієм, якому необхідно відповідати. Північноатлантичний альянс глибоко зацікавлений у забезпеченні такого становища, при якому військові ніколи б не виявляли загрози демократичним інституціям, які входять до складу держави. У той же час, здійснення демократичного контролю шляхом парламентського нагляду є найкращий спосіб забезпечення належного використання грошей платників податків [104, С. 23].

Незважаючи на те, що в країні відбувалися зміни уряду, досягнення зовнішньополітичних цілей, включаючи зусилля до євроатлантичної інтеграції та їх пріоритетне значення, були практично незмінними. З 1994 року посаду прем'єр-міністра очолив соціаліст Д. Хорн, який обіцяв угорцям швидке просування до родини західноєвропейських держав, він послідовно дотримувався “західної політики”. Основою його дій стали дослідження влітку

1997 року, проведені “Социс-Геллап”, що засвідчили бажання 69% угорців бути мешканцями країни-члена НАТО, і лише 22% – проти. Але склалася ситуація непорозуміння між прем’єром-соціалістом та його однопартійцями, які становили більшість у парламенті. Кампанія останніх була спрямована на утримання Угорщиною нейтрального статусу, і при цьому соціалісти теж спиралися на соціологічні дослідження, проведені вже ними самими. Ці показники засвідчували цифру прибічників натовського майбутнього Угорщини у 39%, а 44% при цьому воліли зберегти тодішній стан. Постало питання референдуму, який було попередньо намічено провести 16 листопада 1997 року, тому що підтримка на референдумі – необхідна умова для членства в НАТО [101, С. 5].

Як відзначив у 2004 році Міністр оборони Угорської Республіки Ф. Юхас, здається дивним, але супротивники в НАТО склали досить змішану групу. Серед них були пацифісти, представники ортодоксальних лівих, а також націоналістські сили, які вважали, що розраховувати потрібно лише на власні сили. В той же час можна було почути думки з побоюванням втратити частку завойованого суверенітету. Висловлювалися й побоювання щодо занадто великих витрат, пов’язаних із приєднанням до НАТО [113, С. 4].

З метою організації та координації роботи щодо вступу в Північноатлантичний альянс в Угорщині було створено кабінет євроатлантичної інтеграції при уряді, а в структурі Міністерства закордонних справ – секретаріат з питань інтеграції. З грудня 1995 року, згідно з рішенням уряду, почала функціонувати міжміністерська комісія з інтеграційних питань.

Згідно з програмою уряду, перед прийняттям остаточного рішення щодо вступу країни до Альянсу було ухвалено проведення всенародного референдуму. У зв’язку з цим надзвичайно гостро постало питання підготовки громадської думки до голосування. З цією метою Міністерством закордонних справ, за дорученням уряду, було розроблено “комунікаційну стратегію”, згідно з якою здійснювалася відповідна інформаційно-роз’яснювальна робота серед населення.

9 січня 1997 року уряд затвердив підготовлений документ з цього питання. На здійснення конкретних заходів з реалізації вищезазначеної стратегії урядом країни на 1997 рік було надано 112 млн. форинтів (на той час 1 долар США становив приблизно 180 форинтів). “Комунікаційна стратегія” визначала окремі групи населення, з якими проводилась робота з формування відповідного ставлення до входження країни в Альянс. На думку угорських спеціалістів, головним завданням було забезпечення населення повною і достовірною інформацією, що мало сприяти формуванню позитивного ставлення до входження Угорської Республіки в НАТО. З цією метою було укладено угоду з популярною газетою “Мадяр Незмет”, в якій кожного місяця виходив додаток на двох сторінках, присвячений питанням розширення Альянсу. Серед заходів, спрямованих на реалізацію “комунікаційної стратегії”, було заплановано проведення телевізійних та радіопередач, конференцій, круглих столів, випуск відеокасет та інших інформаційних матеріалів. Тема інтеграції широко обговорювалась на уроках історії в середніх школах, а також під час лекцій у вищих навчальних закладах країни [108, С. 15].

Вже влітку 1997 року відчувалась ефективність цієї роботи. Згідно з даними опитання агентства Рейтер, майже 80% угорців висловились за найскорший вступ в НАТО, а 74% респондентів вважали, що членство в Альянсі допоможе покращити економічну ситуацію в країні і буде сприяти інтеграції країни в європейські політичні та економічні структури [111, С. 3].

8 липня 1997 року керівники країн-членів Альянсу на зустрічі в Мадриді запросили Польщу, Угорщину і Чеську Республіку розпочати переговори про вступ. Наприкінці цього процесу Угорщина надіслала листа про наміри, в якому підтвердила взяті під час переговорів зобов’язання [73, С. 66]. На самміті у Мадриді тодішній Президент США Б. Клінтон сказав: “ Можливість подальшого розширення НАТО буде багато в чому залежити від того, як відбудеться перший етап розширення. Якщо нам пощастить зробити Північноатлантичний альянс не тільки більше, а й потужнішим, і якщо при

цьому він збереже свою згуртованість, ми створимо тверду основу щодо його подальшого розширення” [104, С. 21].

З цього приводу Міністерство оборони Угорщини оприлюднило “Меморандум щодо офіційної точки зору Міністерства оборони Угорщини про приєднання до НАТО”. У Меморандумі військове керівництво держави звернулося до громадян країни наступним чином: “Для нас, угорців, має історичне значення Мадридський самміт, куди запросили й нас для ведення переговорів про приєднання. Цим почесним запрошенням та майбутнім вірогідним вступом до НАТО може повнитися наше історичне бажання стати частиною демократичного суспільства серед розвинутих країн Європи. Цим самим ми отримаємо можливість зменшити нашу відсталість, накопичену протягом певного історичного часу, та перейти на шлях, який веде до більшої стабільності і безпеки та, в кінці кінців, до благополуччя...” [114, С. 2].

Референдум, проведений в листопаді 1997 року, засвідчив, що 85% громадян проголосувало за вступ країни до НАТО [104, С. 20; 113, С. 4].

16 грудня 1997 року у штаб-квартирі НАТО в Брюсселі міністри закордонних справ 16 країн-учасниць Альянсу, а також країн-кандидатів, серед яких була Угорщина, підписали Протоколи до Північноатлантичного договору про вступ трьох нових членів [73, С. 66]. А 9 лютого 1998 року 96% депутатів Державних Зборів проголосували за прийняття закону про приєднання країни до НАТО, який наступного дня був підписаний Президентом [105, С. 18].

Але для того, щоб стати членом Альянсу лише політичного рішення було недостатньо. Збройним силам Угорщини треба було подолати численні перешкоди аби країна стала повноправним членом НАТО, тому що армія країни, яка прагне стати членом Альянсу, повинна мати таку організацію, щоб бути спроможною забезпечити високий рівень підготовки та навчання особового складу; виконувати складні завдання; брати участь у миротворчих операціях, а також у відверненні та ліквідації наслідків катастроф, стихійних лих; виконувати обов’язки, передбачені міжнародними угодами та умовами приєднання до НАТО. У зв’язку з цим, згідно зі стандартами Альянсу, було

потрібне майже цілковите перетворення існуючої загальної структури, керівництва, чисельного складу, технічного забезпечення, бойової готовності, системи планування, підготовки командирів і штабів збройних сил. А все вищезазначене вимагало необхідного фінансування.

Чи були такі фінансові можливості у держави? Варто відзначити, що з часу ліквідації Варшавського Договору до запрошення Угорщини в НАТО військовий бюджет у реальному обчисленні скоротився більш як у 2 рази. Керівництво Альянсу, однак, вимагало, щоб протягом 1997 – 2002 років країна істотно збільшила свій військовий бюджет (на 40% у цінах 1990 року) [86, С. 8].

Оцінюючи перспективи підвищення боєздатності національних збройних сил, угорський Інститут політичних досліджень у спеціально розробленій доповіді констатував, що Угорська Армія протягом тривалого часу буде зіткнутися з серйозними проблемами в ході інтеграції у військові структури НАТО. Передусім це було обумовлено їх оснащеністю морально застарілою військовою технікою і засобами зв'язку, які абсолютно не відповідали стандартам НАТО.

Наприклад, угорська винищувальна авіація скоротилася до 50 МіГів радянського виробництва, а російські моделі літаків часів Варшавського Договору не відповідали стандартам НАТО. Кількість модерних літаків і вертольотів не перевищувала 25% всього авіаційного парку збройних сил, а понад 60% зенітних ракетних комплексів і 40% радіолокаційних станцій практично не мали ресурсу роботи. Угорські льотчики в середньому набирали 40 – 60 льотних годин на рік, а норми ВПС НАТО становили 180 годин на рік [115, С. 31].

Як засвідчила газета “Вашингтон пост”, навіть найкращий сухопутний підрозділ Угорської Армії того часу, показовий батальйон швидкого реагування, що демонстрував підготовку західного зразка, потерпав від матеріальних проблем. Так, його командир їздив на гуркітливому джипі 26-

річної давності, а бійці користувалися гранатометами 30-річної давності. Все це було радянського виробництва. “Це те, що в нас є і чим вміємо користуватися, - сказав кореспонденту газети підполковник Л. Керестурі” [86, С. 3].

У зв'язку із офіційним запрошенням до НАТО, військово-політичне керівництво Угорщини розробило і почало реалізовувати концепцію реформування збройних сил, яка була розрахована на період до 2010 року. Її головною метою є створення малочисельної професійної армії, яка володіє високими бойовими можливостями, відповідає вимогам національної воєнної доктрини і сумісна в оперативному відношенні з Об'єднаними збройними силами НАТО. Згідно з цією програмою розбудова Угорської Армії передбачає вирішення наступних завдань: поетапне скорочення і оптимізація чисельного складу збройних сил; приведення у відповідність зі стандартами НАТО організаційно-штатних структур органів військового керівництва, а також з'єднань, частин і установ збройних сил; покращення якісних характеристик і технічної оснащеності військ на основі їх переозброєння і, в кінцевому підсумку, значне підвищення рівня боєздатності і бойових можливостей національних збройних сил [111, С. 1].

Протягом 1998 року країни-члени Альянсу ратифікували Протоколи про вступ країн-кандидатів згідно зі своїми національними процедурами. 12 березня 1999 року після завершення виконання своїх національних процедур Міністр закордонних справ Угорщини на спеціальній церемонії передав документи про вступ до Північноатлантичного альянсу на збереження в м. Індепендент, штат Міссурі. Ця подія закріпила офіційний вступ країни до Альянсу. 16 березня 1999 року національний прапор Угорщини був піднятий на офіційній церемонії в штаб-квартирі НАТО в Брюсселі [73, С. 66 - 67].

Тодішній прем'єр-міністр Угорщини В. Орбан висловився наступним чином: “Нарешті, прийшов день, коли перед штаб-квартирою НАТО в Брюсселі червоно-біло-зелений прапор Угорщини замайорів поряд з прапорами інших союзників. Це наочне свідчення історичної справедливості, завдяки якій Угорщина сьогодні посідає чільне місце у спільноті розвинених західних

демократичних держав. Ми пишаємося членством в НАТО, яке для нас є ознакою визнання досягнень нашого народу за останнє десятиріччя...” [96, С 26].

Станом на 1 січня 2007 року військовий бюджет Угорщини складав 1,43 млрд. доларів США. Регулярні збройні сили становили 32,3 тис. осіб. Сухопутні війська – 23,95 тис. чоловік, на озброєнні яких було 238 танків Т-72, 490 БМП-1, 458 БТР, 310 бойовим броньованих машин типа БТР, 573 гармати польової артилерії. У ВПС службу несли 7500 осіб при 14 бойових літаках Міг-29 і 49 бойових вертольотах [100, С. 54].

Третьою країною, яка стала членом НАТО у “першій хвилі” його розширення була Чеська Республіка, яка виникла на карті Європи 1 січня 1993 року у ході цивілізованого, безболісного процесу поділу Чехословацької Федеративної Республіки на Чехію та Словаччину [49, С. С. 455].

У своєму прагненні стати членом НАТО, Чеська Республіка зіткнулася з тими же труднощами, які відчули на собі Польща та Угорщина, вона, практично, вжила такий же обсяг заходів у військовій сфері, тільки з тією різницею, що її армія, до того як вона обрала незалежність, була збройними силами Чехословаччини, а не поділялися на національне військо Чехії або Словаччини.

У спадок від колишньої армії Чехословаччини – складової Об’єднаних збройних сил Варшавського Договору, Армія Чеської Республіки отримала заполітизоване і консервативне військове керівництво, застарілу і виснажену військову техніку та озброєння, вкрай недостатнє фінансування на потреби розвитку збройних сил сучасного типу. Керівництво збройними силами країни робило все задля захисту й збереження військової системи, намагаючись якомога більше утримувати стару структуру армії та її інфраструктуру. Рушійним чинником цих процесів були щирі переконання, які базувалися на патріотизмі та глибокій вірі у законність й закономірність попередньої системи, що підсилювалася відсутністю компетентності та досвіду у нового цивільного уряду. Це загострювалося через відсутність можливостей у військових

пізнавати альтернативні професійні підходи. Недаремно за вісім постсоціалістичних років в країні змінилося вісім міністрів оборони і вісім концепцій реформування армії [116, С. 3].

На початку свого існування Чеська Республіка не мала ніяких конкретних союзницьких відношень, її політичному керівництву не було ще остаточно ясно, як повинна виглядати участь Чеської Республіки (ЧР) у міжнародних структурах безпеки. Конституція, яка була прийнята у 1993 році, передбачала, що ЧР повинна бути спроможною захиститися у певній ситуації без підтримки зовні. Стратегічні інтереси ЧР, як зазначив на початку 1999 року Міністр оборони Чеської Республіки В. Ветхи, впливали з її можливостей, амбіцій та реалістичних позицій країни в глобальному контексті. Політика оборони ЧР орієнтувалася на безпеку країни, створювала умови, висувала завдання та пріоритети щодо оборони країни з погляду перспектив її зовнішньої безпеки та дотримання міжнародних угод [117, С. 2].

Вже на початку свого існування політичне керівництво Чеської Республіки прийшло до висновку, що інтереси майбутньої безпеки країни краще задовольнити шляхом приєднання до Північноатлантичного альянсу, і воно заявило про свій намір добиватися прийняття у члени НАТО. З цією метою у Чехії розпочався процес досягнення відповідності базовим принципам, втіленим у Вашингтонському договорі, таким як демократія, свобода особи та іншим відповідним положенням, викладеним у преамбулі до Вашингтонського договору [73, С. 593].

Внаслідок обраного політичним керівництвом Чехії курсу на вступ в НАТО національні збройні сили загалом і сухопутні сили як головна складова були істотно реорганізовані з метою наблизити їх до вимог Північноатлантичного альянсу. В ході заходів щодо зміни організаційно-штатної структури військ, стандартизації озброєння і військової техніки, уніфікації засобів зв'язку і бойового керування та інше, відпрацьовувалися питання практичної взаємодії збройних сил Чехії та інших країн НАТО, в тому числі шляхом проведення спільних навчань на території Бельгії, Німеччини, США.

Вже на початку 90-х років минулого століття було здійснено перехід на бригадну організаційну структуру збройних сил. Відповідно до оперативних призначень Сухопутні війська були поділені на сили негайного реагування (доведення в повну бойову готовність протягом 48 годин), сили швидкого реагування (30 діб) і головні сили оборони (180 діб). У 1994 році була сформована 4-та бригада швидкого реагування, яка мала лише легке озброєння. Головні сили оборони призначаються для відбиття зовнішньої загрози. Для забезпечення їх повного відмобілізування почали створювати необхідні запаси озброєння і військової техніки, військового майна, продовольства та ін. Внаслідок реорганізації у листопаді 1997 року було створено оперативне командування Сухопутних військ, яке підпорядковувалось начальнику Генерального штабу [118, С. 20 - 21].

Після того як під час зустрічі на найвищому рівні в Брюсселі 10 – 11 січня 1994 року глави держав і урядів країн-членів Альянсу започаткували програму “Партнерство заради миру” і запросили приєднатися до неї партнерів з Ради північноатлантичного співробітництва, оприлюднення Рамкового документу Програми, 10 березня того ж року прем’єр-міністр Чеської Республіки В. Клаус підписав у штаб-квартирі НАТО цей документ [52, С. 466].

Згідно з Програмою військовослужбовці Чехії брали активну участь у миротворчих операціях, які здійснювалися під егідою ООН та інших міжнародних організацій. Перші чеські підрозділи (зі складу 4-ї бригади швидкого реагування) прибули до Боснії та Герцеговини (IFOR) у січні 1996 року. 20 травня 1998 року сенат Парламенту Чехії санкціонував доправлення військового контингенту у склад миротворчих сил зі стабілізації в вищезазначеному регіоні (SFOR). З 12 травня 1999 року на території Албанії почав діяти чеський 6-й польовий госпіталь (41 особа, у тому числі 17 лікарів), завданням якого було надання медичної допомоги біженцям. Аналізуючи досвід участі військового контингенту країни у колишній Югославії, командування збройних сил визначило низку проблем. Так, за словами тодішнього начальника Генерального штабу генерал-лейтенанта І. Шедиви: “ У

нас непогане озброєння, але воно не відповідає стандартам НАТО. Тому ми повинні організувати тилове забезпечення із Чехії. На щастя, Боснія розташована недалеко від Чеської Республіки, але якби місія була на віддалені 1000 км, це було б складним завданням” [119, С. 54].

Варто сказати, що починаючи з 1994 року військово-політичне керівництво Чехії неодноразово робило спроби скласти план технічної модернізації збройних сил, внаслідок чого було ухвалено десятилітній план. Його реалізація вимагала майже 8 млрд. доларів США. Однак, якщо приймати на віру повідомлення чеських засобів масової інформації, виконання цього плану ускладнилося виникненням труднощів як економічного, так і політичного характеру. Тому, військові експерти вважали, що реально слід розраховувати лише на половину запланованої суми [86, С. 10].

На початок 1999 року річний бюджет Чеської Армії становив 32 млрд. крон (майже 1,1 млрд. доларів). Особовий склад – 54,6 тис. чоловік, з них 19 генералів, 15 340 офіцерів, 7196 прапорщиків і 1203 сержанти. Озброєння – 948 танків Т-72-520 і Т-72К-21; 1367 броньованих машин, із них 801 БМП; 767 гармат, мінометів та ракетних пускових засобів; 101 бойовий літак (Міг-21, Су-22-34, Су-25-25); 23 транспортні літаки; 35 бойових вертольотів [116, С. 3].

Навесні 1999 року закінчився процес ратифікації Протоколу про вступ до НАТО Чеської Республіки в парламентах всіх країн Альянсу і країни-кандидату, після чого 12 березня 1999 року вона стала повноправним членом НАТО, про що було оголошено на самміті Альянсу 4 квітня 1999 року [73, С. 67].

Президент Чеської Республіки В. Гавел так оцінив цю подію: “ Членство в НАТО означає не просто гарантію безпеки своєї країни за рахунок надання допомоги іншим державам – тобто, інші країни готові захищати нас, якщо ми готові захищати інших. На мою думку, членство в НАТО – це не просто взаємовигідна угода або щось на зразок товарного обміну. Це прояв відданості, любові до свободи, духу солідарності, готовності захищати разом спільні

культурні цінності, це прояв вірності основній ідеї Альянсу, яка відповідає нормам загальнолюдської моралі” [96, С. 25].

Станом на 1 січня 2007 року військовий бюджет Чехії складав 2,19 млрд. доларів (проти 1,1 млрд. у 1999 році). Регулярні збройні сили нараховували 22,27 тис. осіб. Сухопутні війська – 16,7 тис. чоловік, на озброєнні яких було: 298 танків Т-72М, 545 БМП, 100 БТР, 388 інших броньованих машин, 362 гармати польової артилерії, в тому числі 209 152-мм гармат самохідної артилерії та ін. Військово-Повітряні сили і сили Протиповітряної оборони нараховували 13 100 осіб, майже 50 літаків і 34 бойових вертольоти [100, С. 77].

Таким чином, входження Польщі, Угорщини та Чехії до НАТО було однією з найголовніших подій у сучасній історії Центрально-Східної Європи. Досвід цих країн щодо вступу в Північноатлантичний альянс відмінний від досвіду інших країн, які до того приєдналися або мають намір вступити до цього блоку, тому що “перша хвиля” розширення Альянсу передусім була політичною подією, котра вимагала політичної рішучості. Великою мірою вступ Польщі, Угорщини та Чехії до НАТО був політичним авансом для країн, бо зрозуміло, що у військовому розумінні вони не дотягували до натовських стандартів.

Приєднання Польщі, Угорщини та Чехії до Північноатлантичного альянсу був всеосяжним, комплексним процесом, політичні, економічні та оборонні складові якого однаково важливі. Інтеграція ґрунтувалася на засадах демократії, на спільних цінностях і взаємних інтересах, що визначали критерії вступу до НАТО.

У процесі входження Польщі, Угорщини та Чехії до НАТО виявилось, що поряд з політичними і законодавчими напрямками, важливе місце посідає військовий напрям – поглиблення інтегративності і сумісності їх збройних сил до стандартів і процедур Альянсу, виконання якого є довготривалим і витратним процесом. Процедура вступу цих країн до НАТО не завершила процес інтеграції оборонних систем Республіки Польщі, Угорської Республіки Чеської Республіки з військовою системою Альянсу, тому що до дня вступу країни виконали лише основні вимоги, натомість багато завдань серед

узгоджених у рамках планування військового будівництва вимагали вирішення і реалізації в наступні роки. Процес адаптації збройних сил цих держав до стандартів НАТО в плані їх технічного переоснащення неминучий. Однак при цьому будуть враховуватися не тільки наявні потреби, але й реальні можливості. Тому, він потребує доволі тривалого часу.

Досвід Польщі, Угорщини та Чехії може бути використаний для подальшого розвитку відносин між Україною та НАТО, зокрема в аспекті належного виконання Хартії про особливе партнерство з метою можливого відвернення подій, які можуть порушити цілісність української держави. Адже застосування військової сили як основного інструменту політики у розв'язанні складних європейських проблем і врегулювання можливих кризових ситуацій себе не виправдало.

Розділ 3. “Друга хвиля” розширення Північноатлантичного альянсу на початку ХХІ століття

Після закінчення “холодної війни” держави Центральної та Східної Європи, які набули фактичну національну незалежність, виступили на європейській авансцені в якості самостійних і активних суб’єктів міжнародних відносин.

Вони розглядали НАТО не тільки як найбільш ефективну структуру колективної безпеки на європейському континенті і вагому складову системи світової безпеки. Для цих країн вступ в НАТО – це, за суттю, було питання про утвердження, насамперед у власних очах, європейської ідентичності, а також питання про інтеграцію в економічні і політичні структури Європейського Союзу.

У 1999 році, після того як до НАТО приєдналися Польща, Угорщина та Чехія, ще дев’ять країн висловили свою зацікавленість щодо вступу до Альянсу: Албанія, Болгарія, Латвія, Литва, Македонія, Румунія, Словаччина, Словенія та Естонія. Вони почали потужно працювати над тим, щоб одержати запрошення до вступу в Альянс у наступному раунді його розширення.

З метою надання допомоги країнам, які бажають приєднатися до НАТО, керівництвом Альянсу у квітні 1999 року був започаткований “План підготовки до членства” (ППЧ, англійською мовою – Membership Action Plan – MAP). Він передбачає дорадчу і практичну допомогу з усіх питань, що стосуються майбутнього членства в Альянсі.

Головні риси Плану, який діє і тепер, полягають у наступному:

- щорічне подання країнами, які бажають вступити до Альянсу, індивідуальних національних програм підготовки до майбутнього членства. В них мають бути розкриті політичні, економічні, оборонні аспекти, а також проаналізовано стан ресурсів і питання безпеки;
- цільовий і відвертий механізм зворотного зв’язку з країнами-кандидатами про виконання програм, до якого належать як політичні, так і технічні

поради, а також щорічне засідання у форматі 19+1 на рівні Ради НАТО, на якому це виконання оцінюється;

- він виконує функцію координатора допомоги, яку НАТО та його члени надають країнам-кандидатам у військово-оборонній сфері;
- такий підхід до оборонного планування дає змогу країнам-кандидатам виробляти і переглядати планові цілі [73, С. 67].

План підготовки до членства не є альтернативою програми “Партнерство заради миру”, але він надзвичайно важливий для країн-кандидатів, що прагнуть досягти оперативної сумісності із силами НАТО і підготувати свої збройні сили і відповідні структури до майбутнього членства. План допоміг країнам-кандидатам зосередити підготовку на конкретних цілях і пріоритетах, а також дав можливість проводити заходи, спрямовані на досягнення критеріїв, пов’язаних з членством. Це було практичним підтвердженням політики відкритих дверей Альянсу. Однак виконання Плану підготовки до членства не гарантує вступу до НАТО. Цей План не є просто списком завдань, які необхідно виконати. Рішення щодо запрошення нових країн до початку переговорів про вступ приймається членами НАТО на основі консенсусу після обговорення кожної конкретної країни окремо. На початку кожного циклу Плану підготовки до членства країни-кандидати представляють відповідну Щорічну національну програму підготовки до членства. Вони самі визначають цілі, завдання і терміни виконання, які поновлюються щорічно [120, С. 21].

У травні та червні 2002 року міністри оборони і закордонних справ країн НАТО розглянули комплексний звіт про досягнення у виконанні Плану підготовки до членства і закликали країни-кандидати посилити зусилля перед проведенням Празького саміту і в наступні роки. Вони підкреслили, що після проведення саміту у Празі План підготовки до членства залишатиметься головним інструментом підготовки як для країн-кандидатів, так і країн, що отримують запрошення розпочати переговори про вступ в Альянс.

Ухвалені главами держав та урядів країн НАТО на саміті в Празі 21 листопада 2002 року рішення були спрямовані на розширення, трансформацію і

посилення Альянсу в період, коли перед світом постали нові серйозні загрози. Лідери держав Альянсу зобов'язалися трансформувати НАТО, прийняти до свого складу нових членів, посилити обороноспроможність як необхідність для виконання нових завдань. Сім країн Центральної і Східної Європи отримали запрошення щодо вступу до НАТО.

Підкреслюючи історичну важливість цієї події, у Декларації Празького саміту лідери країн Альянсу зазначили: “Сьогодні ми вирішили запросити Болгарію, Естонію, Латвію, Литву, Румунію, Словаччину і Словенію розпочати переговори про вступ до нашого Альянсу... Ми негайно розпочнемо переговори з метою підписання протоколів про вступ до кінця березня 2003 року і завершення процесу ратифікації в такий час, який дозволить цим країнам приєднатися до Альянсу не пізніше травня 2004 року” Крім того, було підтверджено, що двері НАТО залишатимуться відкритими для демократичних європейських держав [121, С. 70,72].

Як вже було відзначено, серед країн, які були запрошені до вступу в НАТО на Празькому саміті, була Румунія. Вона за своєю площею та чисельністю населення посідала перше місце – понад 237, 5 тис. квадратних кілометрів та майже 23 млн. осіб [122, С. 1938].

Ця держава колишнього соціалістичного табору, набула незалежність і суверенітет під час горбачовської перебудови і відомих процесів демократизації в інших країнах Східної Європи. У 1965 році комуністичний режим у Румунії очолив Н. Чаушеску. У 1980-ті роки, коли інші комуністичні країни цього регіону вже почали експериментувати з ринковим механізмом, Румунія все ще перебувала під тягарем репресивного, замкненого режиму, що тримався на всезагальному терорі, доносах і численному апараті насильства. Грудень 1989 року поставив румунське суспільство перед дилемою: тоталітаризм чи демократія. Наприкінці грудня відбулися масові мітинги та демонстрації, криваві сутички між силами безпеки і повстанцями. У вуличних боях загинуло 1104 і було поранено понад 3 тис. повстанців. 25 грудня за умов секретності відбувся військовий трибунал, який визнав диктатора Н. Чаушеску

та його дружину державними злочинцями й засудив їх до страти. В країні розгорнувся складний і тривалий процес становлення демократії та цивілізованого суспільства [49, С. 324 - 330].

Варто відзначити, що ще під час комуністичного режиму Румунія у своїй політиці проголошувала прихильність до незалежності й суверенітету, а “особлива думка” румунської сторони фігурувала, практично, в кожному міжнародному документі. Комуністична влада Румунії демонструвала Москві неможливість силового чи політичного тиску на Румунію, як це сталося з Чехословаччиною в 1968 році. Румунія засудила введення військ Варшавського Договору до сусідньої країни і не брала участі у військовій акції підкорення Чехословаччини. Постала реальна загроза її виходу із Варшавського Договору. Міністр оборони СРСР маршал А. Гречко на засіданні Політбюро 3 березня 1968 року, висвітлюючи позицію румунської сторони, сказав : “ Зараз ясно, що вони – за перегляд всього Варшавського Договору у цілому. Ми створимо штаб, цілком боєздатний, і Варшавський Договір не постраждає, якщо румуни нас покинуть” [123, С. 8].

Протягом усього пореформеного періоду у своїй зовнішній політиці Румунія чітко дотримувалася курсу на зближення з об’єднаною Європою. У 1993 році країна стала асоційованим членом Європейського Союзу. Після подій 1968 року в Чехословаччині була ухвалена національна воєнна доктрина, яка базувалася на принципах ненападу. З часом вона почала враховувати нові політичні та стратегічні умови, що з’явилися після зняття “залізної завіси” і була узгоджена з міжнародним регламентом стосовно збереження стабільності на європейському континенті. Як наголосив у жовтні 1997 року Аташе оборони Румунії О. Греку, згідно з доктриною і політикою уряду, Румунія ні в кому не бачить своїх зовнішніх ворогів, країна готова розвивати відносини кооперації і взаєморозуміння з усіма сусідніми державами, а також країнами в різних регіонах світу. Політична орієнтація Румунії на приєднання до структур європейської безпеки і до Північноатлантичного альянсу обумовлюють процес модернізації національного війська [124, С. 2].

До складу збройних сил Румунської Республіки входили Сухопутні війська, Військово-Повітряні сили, війська Протиповітряної оборони та Військово-Морські сили.

З метою прискорення процесу інтеграції в НАТО ще у 1990 році військово-політичне керівництво країни ухвалило Концепцію оборони та структурної реорганізації підготовки та озброєння – “Армія – 2000”. Згідно з Концепцією передбачалося проведення в два етапи глибоких реформ в армії і на флоті. Перший етап цього процесу полягав в перебудові організації військової системи Румунії. Він закінчився у 1995 році.

Це позначилося на зміні структури частин, скороченні особового складу і озброєння, визначенні пріоритетів в концепції військової освіти і оснащенні військ сучасним озброєнням і військовою технікою. Для цього була ліквідована одна армія, закінчився перехідний період від армії класичного типу, на основі дивізій і полків, до сучасної армії з оперативними частинами на основі корпусів та бригад, скорочено понад 30 тис. посад військовослужбовців і цивільних робітників, знято з озброєння понад 1500 танків, 2453 гармати, понад 1000 бойових броньованих машин [125, С. 20].

Наступним кроком стало створення штабів видів збройних сил, об'єднання дивізійних командувань авіації з відповідними структурами військ Протиповітряної оборони. Реорганізація торкнулася й безпосередньо Міністерства національної оборони Румунії. Задля проведення політики щодо питань оборони був створений відповідний департамент, а також затверджений департамент з озброєння. Іншим напрямком стала реорганізація Генерального штабу, командувань армій та корпусів. Реструктуризація торкнулася й військової освіти. Зокрема, в Румунії були створені три академії видів збройних сил, а також з'явилися навчальні військові заклади. Ще одним кроком стало створення Департаменту оборонної політики і відділу міжнародного військового співробітництва, які підпорядковуються Генеральному штабу і відповідають за інтеграцію армії Румунії в євроатлантичні структури, а також планування заходів у рамках програми “Партнерство заради миру” [126, С. 1].

Військовий бюджет у 1994 році становив 650 млн. доларів США. У 1995 році чисельність особового складу збройних сил Румунії становила 269500 військовослужбовців, що складало 1.08 відсотка населення країни. На озброєнні національної армії було: 2850 танків (головним чином Т-54 і Т-56), 3100 броньованих бойових машин, 3780 артилерійських гармат більше 100 мм, 505 бойових літаків, 213 бойових вертольотів [127, С. 2].

На другому етапі реформування, який розпочався у 1996 році і був розрахований до 2000 року, планувалося подальше скорочення чисельності особового складу Сухопутних військ, однак передбачалося деяке збільшення числа унтер-офіцерів у військах, а також цивільного персоналу в структурах управління. Крім того, почалося формування “сил швидкого реагування”.

Станом на 1 червня 1997 року особовий склад Румунської Армії становив 228 000 осіб. Озброєння і військова техніка були як радянського, так і національного виробництва: 1220 танків (Т-55, Т-72, ТР-85, ТР-580), понад 170 бойових машин піхоти, майже 1700 бронетранспортерів, 129 бойових розвідувальних машин, 1359 гармат ствольної артилерії і 48 саморухливих, 189 реактивних систем вогню випалом, 332 міномету, більш як 600 пускових систем протитанкових керованих устав, понад 1100 гармат зенітної артилерії, 62 пересувних зенітних ракетних комплексів, майже 20 пускових устав тактичних ракет [125, С. 21].

У липні 1998 року тодішній Міністр національної оборони Румунії В. Бабюк охарактеризував стан збройних сил наступним чином: “ Армія Румунії зазнає процес структурної реформи, який почався відразу після грудневої революції 1989 року. Реформа дала дуже добрі результати, серед яких: запровадження на практиці системи цивільного демократичного контролю щодо армії; сучасна гнучка і ефективна структуризація військового організму; досягнення високого ступеня системи сумісності з арміями країн НАТО; налагодження системи військової освіти на новій основі; істотне зростання професійності військовослужбовців всіх категорій; вдосконалення техніки та озброєння; забезпечення соціального захисту особового складу, участь у миротворчих

місіях; орієнтування на досягнення військових стандартів, які існують в арміях розвинених країн, особливо країн-членів Альянсу; скорочення чисельності відповідно до міжнародних зобов'язань і т.і. Ці перетворення не можуть здійснюватися без жертв, а недостатні джерела фінансування перешкоджають проведенню реформи. Але всупереч труднощам, які є і ще будуть попереду, йде активний процес реформування румунської армії [128, С. 7].

26 січня 1994 року, тобто першою серед постсоціалістичних країн Східної Європи, Румунія підписала Рамковий документ програми “Партнерство заради миру”, водночас запропонувавши Брюсселю використовувати порт у Констанці як військово-морську базу [52, С. 464]. Її армія постійно брала участь в заходах, що організовували країни-члени НАТО, або забезпечували мир у різних “гарячих точках” світу – в Анголі, Боснії та Герцеговині, Албанії та Сомалі. Так, у 1998 році збройні сили Румунії брали участь в 10 навчаннях Альянсу, у яких було задіяно 1350 військовослужбовців, у тому числі 340 офіцерів штабів. Армія Румунії також була учасником в проектах регіонального співробітництва у сфері збереження миру: ініціативі центрально-європейських країн підтримання миру (CENCOOP) і Багатонаціональних сил миру Південно-Східної Європи (MPFSEE) [126, С. 1].

Рішення Мадридського саміту в липні 1997 року щодо запрошення Чеської Республіки, Угорщини та Польщі в НАТО й відмові Румунії викликало незадоволення громадян країни, 92% яких, згідно з проведеним опитуванням, бажало бачити країну в числі держав-членів Альянсу [124, С. 2]. У грудні 1999 року Тимчасовий повірений у справах Румунії в Україні К. Іонеску у своєму інтерв'ю сказав: “ Ми гадаємо, що наступний етап розширення НАТО має відбутися за участі Румунії. І в цьому нас підтримують більшість наших партнерів у самому Альянсі. НАТО декларує політику відкритих дверей, і ці декларації слід підкріплювати фактами. Наступне розширення має охопити країни, які фактично продемонстрували здатність діяти так, як справжні члени Альянсу. З іншого боку, прийняття Румунії – в інтересах самого НАТО. Вона отримає одного з найнадійніших союзників. Це тим важливіше, що Румунія –

одна з найважливіших європейських країн, коли зважити на величину території, чисельність населення, економічний потенціал і політичну стабільність” [129, С.4].

З метою отримання запрошення у “другу хвилю” розширення НАТО, не тільки Міністерство оборони, а й усі інші державні інститути почали активно виконувати необхідні умови для того, щоб наблизити країну до повноцінного членства в Альянсі. Прискорилося реформування збройних сил Румунії з метою більш якісного забезпечення оборони в нових умовах. Зокрема активізувалася взаємодія румунської армії зі структурами Альянсу, учасниками програми ПЗМ. Румунія стала на шлях не тільки використання гарантій безпеки, але й гарантування цієї безпеки на європейському континенті.

У червні 1999 року Вища рада оборони Румунії схвалила запропонований Міністерством національної оборони проект реформування збройних сил на період до 2010 року – “ Військова стратегія Румунії” і затвердила програму реструктуризації і модернізації збройних сил (FARO 2005/ 2010) [130, С. 29; 131, С. 42].

На першому етапі Програми (2000 – 2003 рр.) передбачалося практично завершити реструктуризацію війська, здійснити подальше скорочення збройних сил (до 112 тис. військовослужбовців) з комплектуванням як на професійній основі (кількість контрактників і кадрових військовослужбовців збільшити з 47 до 71 відсотка), так і за призовом і досягнути максимальних оперативних можливостей (у тому числі за стандартами НАТО) забезпечення надійної оборони країни. Другий етап Програми (2004 – 2007 рр.) був зорієнтований на модернізацію озброєння і військової техніки (при істотному зростанні асигнувань відповідно до статті оборонного бюджету) і досягненні повних оперативних можливостей. На третьому етапі (після 2007 року) планувалося закінчити приведення видів збройних сил у відповідність з чинними в НАТО стандартами і реалізацію планів їх переоснащення. Згідно з оцінками румунських експертів, приведення озброєння та військової техніки

національної армії у відповідність зі стандартами НАТО тільки до 2002 року повинно було коштувати понад 4 млрд. доларів [130, С. 29].

Станом на 1 січня 2001 року регулярні збройні сили Румунії нараховували 207 000 осіб. Сухопутні війська – 106 000 чоловік (3 армії, 7 корпусів, у кожному 2 – 3 механізовані, танкова, гірськопіхотна, артилерійська і протитанкова бригади), окрема протитанкова, 2 повітряно-десантні і зенітна артилерійська бригади, окремий зенітний ракетний і 2 інженерні полки. озброєння: 9 пускових установ тактичних ракет, 1253 танки (Т-55, Т-72), 177 БМП, 170 броньованих машин, 2634 БТР, 1276 гармат польової артилерії, 228 пускових установ протитанкових керованих ракет, 1093 гармат зенітної артилерії, 62 зенітно-ракетних комплексів. Військово-Повітряні сили нараховували 43 500 осіб, 315 бойових літаків, 16 бойових вертольотів. Військово-Морські Сили – 20 800 чоловік, що об'єднувалися у флот, Дунайську флотилію та корпус морської піхоти [132, С. 56].

У 2002 році начальник управління кадрів Міністерства національної оборони Румунії полковник П. Петку наголосив, що “нинішня тенденція – професійна армія. Стратегія Міністерства оборони передбачає, що до кінця 2003 року структура оперативних сил румунської армії буде повністю відповідати стандартам НАТО” У відповідності з планами чисельність особового складу повинна була складати 112 тис. осіб, у тому числі 13 тис. офіцерів, 40,2 тис. унтер-офіцерів, 28 тис. осіб цивільного персоналу, серед осіб молодшого командного складу контрактників і військовослужбовців за призовом – 22,3 тис. і 31,5 тис. відповідно. Для порівняння у вересні 2001 року у збройних силах нараховувалося 22,6 тис. офіцерів, 25,7 тис. унтер-офіцерів, 28 тис. цивільних осіб, 15,6 тис. військовослужбовців за контрактом і 35 тис. за призовом. Передбачалося, що до 2007 року в румунській армії буде лише 14 тис. призовників [133, С. 52].

Варто відзначити, що на фоні загальнодержавних зусиль щодо вступу в НАТО, внутрішньополітичні проблеми і економічна криза відбилася й на комплектуванні збройних сил. Як повідомлював у 2002 році щотижневик

“Капітал”, в румунській армії зафіксовані сотні випадків самовільного залишення частин, а хвиля самогубств у 1994 – 1996 роках змусила командування створити службу психологічної допомоги. Анонімні автори аналізу стану збройних сил країни, що з’явилося на одному із румунських сайтів в Інтернеті, вважають, що стан тилового забезпечення у 2002 році був катастрофічним, а бойова підготовка – гнітючою. Новобранцям видавали взуття виробництва 1985 року, протигази – 1975-го. Не вистачало деяких предметів однострою, медичного обладнання, медикаментів і медперсоналу. Вимагало кращого розміщення і харчування військовослужбовців Так, щоденно замість 4000 калорій багато новобранців отримувало лише 2500, а деякі старші і вищі офіцери були співвласниками компаній – постачальниками продуктів харчування. Солдати дуже часто використовувалися командирами в якості безкоштовної робочої сили, серед військовослужбовців все більше поширювався алкоголізм [133, С. 52].

Слід підкреслити, що внаслідок реалізації програми реструктуризації й модернізації збройних сил Румунії суттєво підвищили рівень боєздатності, вони стали більш оперативними й відповідали стандартам та вимогам НАТО.

У 2002 році, тобто на момент запрошення до вступу в НАТО, військовий бюджет Румунії становив 1 млрд. доларів. Регулярні збройні сили нараховували 103 000 осіб. Сухопутні війська: 52 900 чоловік, три армійських корпуса (в кожному 2 – 3 механізовані, танкова, гірськопіхотна, артилерійська і протитанкова бригади), 2 повітряно-десантні і зенітна ракетна бригади, бригади охорони, окремі артилерійський, зенітний ракетний і 3 інженерні полки. Озброєння: 9 пускових установ тактичних ракет, 1373 танки, 177 БМП, 170 броньованих машин, 2431 БТР, 90 саморушних гаубиць і 788 гармат на буксирах, 177 реактивних ствольних установок вогню випалом, 368 мінометів, 298 пускових установ протитанкових керованих ракет, 1512 гармат зенітної артилерії. Військово-Повітряні сили нараховували 18 900 чоловік, парк літаків і вертольотів становив 621 одиницю. Військово-Морські сили: 10 200 чоловік у складі флоту, Дунайської флотилії і корпусу морської піхоти [134, С. 56].

Другою за Румунією за численністю народонаселення і територією країною, яка отримала запрошення до вступу в Північноатлантичний альянс, була Республіка Болгарія. Відлік демократичних змін у Болгарії бере початок з 1989 року. У цей період на засіданні політбюро ЦК Болгарської комуністичної партії було ухвалено рішення про “добровільну” відставку Т. Живкова – незмінного керівника партії та держави, який у 1962 році обійняв посаду голови Ради міністрів (у 1971 році він змінив цю посаду на нову – голови Державної ради Народної Республіки Болгарії). Після ліквідації на початку 1990 року Держради Президентом країни у квітні 1990 року був обраний П. Младенов. Почалося лавиноподібне створення опозиційних комуністичній партії, організацій, рухів, кількість яких за півтора місяця перевищила 80. У січні 1990 року з конституції було вилучено статтю про керівну роль Комуністичної партії, яка була перейменована на Болгарську соціалістичну партію. Наприкінці 1990 року основні політичні сили виробили угоду про гарантії мирного переходу до демократичного суспільства, яка була підписана представниками 15 партій і організацій. 12 липня 1991 року Великі Народні Збори затвердили Конституцію Республіки Болгарії. Протягом всього часу існування Республіки Болгарії вона намагалася здійснювати прагматичну зовнішню політику, спрямовану на забезпечення національних інтересів в нових геостратегічних умовах, орієнтувалася, насамперед, на інтеграцію в євроатлантичні структури й активізацію відносин з провідними європейськими країнами та США. На кінець 2002 року республіка підтримувала дипломатичні відносини із 130 державами й була членом близько 300 міжнародних і регіональних організацій та установ, серед яких ООН, Рада Європи, Міжнародний валютний фонд, Чорноморське економічне співробітництво, Рада північноатлантичного партнерства і т.і. [49, С. 102 - 110].

Враховуючи орієнтацію на майбутній вступ до НАТО, Президент Болгарії Ж. Желев 14 лютого 1994 відвідав штаб-квартиру НАТО і підписав Рамковий документ програми “Партнерство заради миру” [52, С. 465]. Крім того, країна активізувала зовнішньополітичні контакти з членами НАТО – Туреччиною,

Грецією та Німеччиною. Зокрема, у січні 1994 року було підписано план військового співробітництва між Софією та Анкарою, який передбачав розвиток зв'язків у військово-технічній сфері та підготовці військ. У березні 1994 року була підписана угода про співробітництво у військовій галузі між Болгарією та Німеччиною. Основний напрямок співробітництва – підготовка болгарських офіцерів у військово-навчальних закладах бундесверу та надання Бонном допомоги в оснащенні болгарського війська зброєю та технікою. У 1995 році Німеччина безкоштовно передала Болгарії автомобільну техніку, системи зв'язку, запасні частини та авіаційні двигуни для літаків МіГ-21 та Су—22 з запасів армії колишньої Німецької Демократичної Республіки на суму 12,5 млн. доларів [135, С. 10; 136, С. 16].

У 1995 році збройні сили Болгарії склалися із Болгарської армії (вона включала Сухопутні війська, Військово-Повітряні і Військово-Морські сили, частини центрального підпорядкування), військ Міністерства внутрішніх справ (в тому числі прикордонних) і транспорту, а також будівельних військ, військових формувань Комітету пошти і зв'язку.

Сухопутні війська – самий багаточисельний вид збройних сил – нараховували 51, 6 тис. осіб. У випадку відмобілізування за рахунок підготовленого резерву була можливість довести їх чисельність до 200 тис. чоловік. Вони призначалися для вирішення наступних основних завдань: ведення бойових дій (як самостійно, так і сумісно з іншими видами збройних сил) задля відбиття можливої агресії, забезпечення територіальної цілісності і національного суверенітету. Безпосереднє керівництво Сухопутними військами здійснював командувач за допомогою штабу і начальників родів військ (мотострілецьких, танкових, ракетних, інженерних, зв'язку і хімічного захисту, а також польової артилерії, сил військової протиповітряної оборони). Організаційно Сухопутні війська були зведені у три загальновійськові армії, з'єднання і частини центрального підпорядкування. Всього до бойового складу Сухопутних військ входили чотири мотострілецькі дивізії, чотири танкові бригади, три ракетні бригади, три артилерійські, два протитанкові

артилерійські і два зенітних полки, окремий парашутно-десантний полк. Крім того, у кожній армії були окремі частини і підрозділи армійського підпорядкування. На озброєнні Болгарської Армії знаходились переважно зброя і військова техніка радянського виробництва або зроблена за ліцензіями колишнього СРСР, в тому числі: 142 пускові устави тактичних ракет, 2020 танків (Т-34, Т-55, Т-72), 150 саморушних артилерійських устав, 134 БМП, 1750 БТР, 2081 артилерійська система [137, С. 22 – 23].

Основними напрямками змін військової сфери Болгарії у постсоціалістичний період розвитку держави стали: встановлення демократичного цивільного контролю над збройними силами; намагання збільшити оборонні витрати; підвищення рівня професіоналізації армії з одночасним скороченням її чисельності; досягнення високого ступеня взаємодії видів збройних сил, а також орієнтація на можливість їх взаємодії з військами НАТО з поступовим переходом до стандартів Альянсу; переопрацювання планів застосування збройних сил у нових геополітичних умовах; участь підрозділів Болгарської Армії у миротворчих та гуманітарних операціях; модернізація озброєнь та військової техніки, досягнення максимального рівня їх готовності; виробництво та закупівля сучасних зразків озброєнь і військової техніки, які відповідають стандартам НАТО.

Згідно з планам військово-політичного керівництва країни реформа збройних сил Болгарії здійснювалася у два етапи. На першому (1992 – 1994 рік) завершилася розробка і були ухвалені основні керівні документи щодо військового будівництва. Основним змістом другого етапу (1994 – 2000 роки) було скорочення озброєння і військової техніки відповідно до прийнятих міжнародних зобов'язань, перехід військ на нову організаційно-штатну структуру і злагодженість новостворених формувань, а також модернізація чинних і закупівля нових, модерних систем озброєння.

Розбудова Сухопутних військ здійснювалася відповідно до вимог концепції “оборонної достатності”, підвищення їх бойової ефективності, оперативності і надійності управління, якості оперативної і бойової підготовки, забезпечення

автономності і мобільності військ, професіоналізації армії. Головним напрямом було створення оптимальних за складом з'єднань і частин, які б мали високі якісні показники і бойову готовність, здатних у випадку необхідності надійно захистити територіальну цілісність і незалежність країни. Планом військового будівництва, що був розрахований до 2000 року, передбачалося створення нової організаційно-штатної структури Сухопутних військ, переведення їх з армійської і дивізійної на бригадну та корпусну організацію. При цьому передбачалося зберегти танкові бригади, а на базі мотострілецьких дивізій і полків розгорнути механізовані бригади. Планувалося, що Сухопутні війська будуть поділятися на війська прикриття, які мають високий ступень бойової готовності і дислокуються поблизу державного кордону, війська оборони, що призначені для ведення оборонних бойових дій у відведених для них районах, і сили швидкого реагування, дислоковані у центральній частині країни і готові у стислі терміни брати участь у відбитті ударів ворога на будь-якому напрямку [137, С. 25].

15 вересня 1998 року Президент Болгарії П. Стоянов, Міністр оборони Г. Ананієв і начальник Генерального штабу М. Міхов оглянули частини, які увійшли до складу сил швидкого реагування (СШР). Відповідно до плану військової реформи СШР повинні були заповнити “вакуум”, який створився внаслідок розформування і передислокації деяких з'єднань, частин і гарнізонів з південного кордону у глибину території країни. До сил швидкого реагування були включені 61-а механізована бригада, 2-а легка піхотна бригада, 4-а ракетна бригада, повітряно-десантна бригада і штаб СШР. Передбачалося, що з часом чисельність цього контингенту буде становити 6 тис. військовослужбовців. Під час проведення цього заходу Президент Болгарії наголосив, що створення СШР є важливим кроком у реформуванні армії, який наближує країну до членства в НАТО [138, С. 56].

Ставлення болгарського суспільства до вступу в НАТО багато в чому визначалося внутрішньополітичним життям країни. Так, з грудня 1994 по квітень 1997 року законодавчу й виконавчу владу, а також місцеві органи влади

контролювали соціалісти, які очолювали Союз демократичних сил. Перебуваючи при владі, соціалісти вперто уникали будь-яких дискусій стосовно вступу в НАТО. На президентських виборах у листопаді 1996 року, що відбулися за умов гострої соціальної кризи, переміг кандидат Об'єднаних демократичних сил П. Стоянов, за якого у другому турі проголосувало близько 60% виборців. В день своєї інаугурації П. Стоянов заявив, що рік його обрання президентом окреслює нову переорієнтацію зовнішньої політики країни [49, С. 106 - 107].

У лютому 1997 року призначений Президентом Болгарії кабінет міністрів ухвалив урядову декларацію, в якій країна вперше категорично заявила про своє бажання стати повноправним членом Північноатлантичного альянсу. Після ухвали урядової декларації Президент країни П. Стоянов звернувся до нації і заявив: “Сьогодні Болгарія обирає НАТО – єдиного серйозного гаранта своєї безпеки і спокою, якого потребує наша вітчизна на порозі нового тисячоліття” [139, С. 2].

З цього часу політичне керівництво країни почало послідовну роботу щодо створення відповідного іміджу НАТО і інформаційного забезпечення громадськості Болгарії щодо переваг вступу до Альянсу. Це дало позитивні результати, якщо в середині 90-х років минулого століття лише 15 – 20% громадян підтримували вступ до НАТО, у 1995 році – 40%, то вже в квітні 1999 року – 52,9%, а в травні 2000 – 57, 6% [140, С. 10].

Після проголошення урядом Болгарії наміру стати членом Альянсу було розроблено стратегію досягнення відповідності критеріям членства, яка базувалася на комплексній національній програмі підготовки до вступу. Головним пріоритетом у цьому процесі була реформа збройних сил, посилення цивільного контролю за військовою сферою та досягнення сумісності з силами НАТО. Болгарський парламент вніс у національне законодавство значні зміни щодо здійснення оборони країни і структури збройних сил. Метою реформ було створення мобільних, більш професійних, добре оснащених і значно менших за розміром сил, які відповідали б стандартам Альянсу.

У жовтні 1999 року Кабінет міністрів Болгарії затвердив документ, який носив назву “План 2004”. Складовими частинами “Плану 2004” були “План організаційного будівництва і розвитку Міністерства оборони” та “План реформування збройних сил Республіки Болгарії”. Крім того, відповідними законопроектами були внесені зміни до чинної воєнної доктрини і закону “Про оборону та збройні сили Республіки Болгарії”, які були спрямовані на приведення системи національної оборони країни до стандартів НАТО, а також прискорення інтеграції Болгарії до Альянсу. Ці зміни передбачали: закріплення чисельності збройних сил Республіки в кількості 45 тис. військовослужбовців; визначення нового складу збройних сил мирного часу (Сухопутні війська, Військово-Повітряні сили і Протиповітряні сили, Військово-Морській флот); зменшення чисельності збройних сил воєнного часу з 250 тис. до 100 тис. військовослужбовців; введення нової структури Болгарської Армії, яка складалась з Сил розгортання та Сил оборони національної території, а за ступенем укомплектованості – активні та резервні сили. Внесення змін до нормативно-правових актів у сфері національної оборони створило правову базу, що забезпечило реалізацію концепції створення постійного резерву збройних сил, який повинен мати більш високий ступень боєготовності [136, С. 31 - 32].

У цей час склалося важке становище з фінансуванням збройних сил країни. Хронічною стала відсутність коштів на закупівлю нового озброєння та військової техніки. Як вважало тодішнє військове керівництво країни, в умовах економічної кризи та скорочення військового бюджету єдиною можливістю запобігти розпаду збройних сил було зменшення чисельності їх особового складу. Тому протягом 5 років збройні сили скоротилися з 80 тис. до 50 тис. осіб, а в період до 2003 року планувалося звільнити в запас 8,6 тис. офіцерів і 11 тис. військовослужбовців надстрокової служби. Головним аргументом уряду щодо скорочення армії було те, що на той час близько 90% військового бюджету йшло на отримання особового складу, а на ремонт озброєння та військової техніки і закупівлю нової техніки – лише 7% [130, С. 28].

Наприкінці червня 2003 року начальник Генерального штабу генерал Нікола Колев на міжнародній конференції, яка була присвячена можливому приєднанню Болгарії до НАТО, відзначив, що “на півтора року раніше реалізований план організаційної перебудови збройних сил, тобто завершена найболюча фаза військової реформи, яка була пов’язана, зокрема, з великим скороченням особового складу” [141, С. 20].

На момент запрошення до вступу в НАТО військовий бюджет Болгарії становив 337 млн. доларів. Регулярні збройні сили нараховували 77 260 осіб. Сухопутні війська: 42 400 чоловік, 3 армійських корпуси, у складі яких 4 мотострілецьких дивізії і 7 бригад (4 танкові, 3 механізовані). Крім того, було 6 окремих бригад (4 ракетних оперативно-тактичних ракет, зенітна ракетна і повітряно-десантна), 10 окремих полків (2 артилерійські, 2 реактивної артилерії, 3 протитанкові, 3 зенітної артилерії). Озброєння складалося з 36 пускових устав оперативно-тактичних ракет, 1475 танків (1042 Т-55, 433 Т-72), 214 БМП, 4033 БТР, майже 1550 гармат польової артилерії, 400 зенітних гармат і т.і. Військово-Повітряні сили нараховували 18 300 осіб, Військово-Морські – 5 260 [134, С. 42].

На Празькому саміті НАТО запрошення до вступу в Альянс також отримала Словацька Республіка, яка з’явилася на карті Європи 1 січня 1993 року й невдовзі була визнана більшістю країн світу. Її населення становило 5,4 млн. чоловік. Окрім словаків, у країні мешкали угорці, чехи, українці та ін. Згідно з конституцією Словаччина – парламентська республіка. Законодавча влада належить Національній Раді, а виконавча – президентові й уряду, відповідальними перед парламентом [49, С. 461].

Після здобуття незалежності у Словаччині почався процес великої економічної трансформації суспільства та розбудови країни, як самостійної держави, її установ, інституцій, політичної системи. Від початку свого існування країна визначила свою міжнародно-політичну орієнтацію на членство у двох найвизначніших європейських і трансатлантичних представництвах, а саме – у Європейському Союзі й НАТО.

Новостворена Словацька Республіка відразу ж стала членом ООН, Ради Європи, Вишеградської групи, здобула статус асоційованого члена Європейського Союзу. Військово-політичне керівництво держави завжди було прихильником кооперативної моделі безпеки, сутність якої є безпека власної держави при гарантіях безпеки інших держав, тому надавало велику увагу пошуку спільних інтересів та розвитку співробітництва з іншими країнами. Це відбилося в ґрунтовному документі уряду, який мав назву “Програма Уряду Словацької Республіки”, вона була ухвалена Народною Радою в січні 1995 року. Було проголошено наступне: “... Ми хочемо продовжувати попередню політику зближення Словацької Республіки з європейськими та трансатлантичними політичними й економічними структурами та структурами безпеки, зробити її більш інтенсивною й довести наш намір стати повноважною частиною цих об’єднань... Основним напрямом орієнтації Словацької Республіки щодо безпеки є зусилля стати членом НАТО та Західноєвропейської Унії. Ми вважаємо Північноатлантичний альянс найефективнішою з існуючих організацій у галузі безпеки, членство в ній – за можливість отримати ефективні гарантії безпеки...” [142, С. 19].

Оскільки під час становлення Словаччини центральноєвропейський регіон являв собою дуже чутливе середовище, що мінялося у широкому спектрі, геостратегічне становище країни в центрі Європи з економічного, політичного та військового погляду було досить складним. У зв’язку з відсутністю міжнародних гарантій її безпеки, відстояти свою незалежність Республіка була у змозі лише за умов розбудови якісних збройних сил, які б відповідали вимогам ведення сучасних бойових дій та за умов підтримки союзників.

Реформи у війську Словаччини відбувалися нібито у два періоди. До кінця 1992 року вони здійснювалися ще в рамках збройних сил Чеської Соціалістичної Федеративної Республіки. У цей період була істотно скорочена чисельність особового складу. До тих пір відповідно до концепції розташування військ у рамках Варшавського Договору на території Словаччини були розквартировані лише дві навчальні дивізії – танкова і мотострілецька.

Інші 80% збройних сил Чехословаччини перебували на чеській території, включно всі підрозділи авіації і протиповітряної оборони. Але за своїм впливом на майбутнє становлення словацької армії ці зміни носили надто обмежений характер. У 1998 році начальник генерального штабу Армії Словацької Республіки (АСР) генерал-полковник Й. Тухиня відмітив, що серед заходів, які дійсно кардинально змінили життя армії на початку 90-х років, була її деполітизація, тобто повне знищення колишніх партійно-політичних структур [143, С. 3].

Згідно з принципами національної безпеки, що включають господарські, географічні, демографічні, екологічні та інші аспекти, у Словаччині в червні 1994 року було розроблено й ухвалено парламентом республіки Концепція будівництва збройних сил та Оборонна доктрина Словацької Республіки.

Остання являла собою довгостроковий політичний документ щодо безпеки, в пункті 3 якого зазначалось, що "... Словаччина буде будувати і підтримувати збройні сили на основі відповідної оборонної задовільності та раціонального утримання...". У доктрині підкреслювалося, що головну роль у рамках збройних сил гратиме АСР [144, С. 20].

Згідно з Концепцією будівництва збройних сил, їх реформування поділялося на три етапи, під час проведення яких вирішувались такі завдання: створення нових організаційних структур, загальна модернізація армії, підвищення професійного рівня військовослужбовців. Варто відзначити, що перебудова словацького війська була спрямована на ефективне використання обмеженої кількості людських ресурсів та озброєння й на створення якісно озброєних та мобільних частин і з'єднань.

Перший етап реформування полягав у трансформації військ таким чином, щоб до 15 листопада 1995 року чисельність особового складу і кількість озброєння не перевищували нормативів Віденської угоди 1989 року щодо скорочення звичайних збройних сил в Європі. Планувалося розробити головні оперативно-стратегічні принципи діяльності армії Словацької Республіки та оперативного використання родів військ. Другий етап передбачав створення

територіального військового командування, підвищення бойового потенціалу, початок модернізації озброєння, перехід до мобілізаційного доповнення підрозділів і забезпечення навчання військовослужбовців, яке б відповідало новим вимогам і стандартам НАТО. Третій етап був розрахований на 1999 – 2000 роки і передбачав скорочення особового складу до 35 тис. осіб, подальше підвищення рівня професіоналізації армії і впровадження деяких нових елементів озброєння, які на попередніх етапах лише розроблювалися [143, С. 3; 144, С. 21].

Як відзначав у серпні 1998 року начальник Генерального штабу Армії Словацької Республіки Й. Тухиня, недостатнє фінансування викликало труднощі з виконанням третього етапу реформування, тому було необхідно розробляти нову програму удосконалення словацького війська. В цілому ж стартовий період трансформації він оцінював як успішний, завдяки чому національне військо стало сучасним і добре оснащеним [143, С. 3].

Хоча політичне керівництво республіки офіційно підтримувало рішення щодо розширення НАТО і Словаччина з самого початку брала участь у програмі “Партнерство заради миру”, її не запросили до Альянсу у 1997 році, як деяких її сусідів.

Справа полягала в тому, що у цьому році в словацькому суспільстві розгорнулася гостра полеміка щодо проблеми вступу країни в НАТО. Предметом полеміки було питання про майбутні витрати і необхідність прийняття на себе певних військових обов'язків у випадку інтеграції Словаччини в Альянс. Частина політичної еліти країни була взагалі категорична у своєму ставленні до будь-яких військових союзів і вимагала “гарантованого великим державам нейтралітету”. Згідно з оцінками експертів, майже половина населення виступала проти приєднання Словаччини до НАТО. Цієї ж точки зору дотримувалася і велика частка правлячої та опозиційної еліти. Найбільш послідовно проти інтеграції країни в Альянс висловлювалися представники Словацької національної партії і Об'єднання робітників Словаччини, а із числа партій, які не входили до правлячої коаліції, -

Християнсько-соціальний союз, Асоціація прибічників нейтралітету, організація словацької інтелігенції “Словаччина плюс”. “Ледве ми скинули комуністичний хомут, на нас хочуть накинути інший”, - заявив голова Словацької національної партії Я. Слота напередодні своєї зустрічі з послом США Р. Джонсом. На зустрічі він передав послу листа з проханням розглянути можливість надання Словаччині гарантії нейтралітету. Сполучені Штати через своє посольство повідомили, що “вони поважають декларований нейтралітет, але гарантій безпеки не надають... уряд США підтримує зусилля уряду Словаччини, які спрямовані на вступ в НАТО” [145, С. 3].

На початку 1998 року генеральний секретар НАТО Х. Солана висловив думку, що Словаччина “поки не відповідає” критеріям вступу в Альянс. За його словами, Північноатлантичний альянс є організацією, яка заснована на загальних політичних і духовних цінностях, і Словаччина не може стати її членом до тої пори, поки не буде розділяти ці цінності. Причиною такого висловлення була думка керівництва НАТО, що розвиток демократії і права людини в цій країні не відповідали стандартам Альянсу, а також поведінка тодішнього прем'єр-міністра Словаччини В. Мечьяра, якого навіть звинувачували у прагненні до авторитарного режиму. Останній, як було відомо, не був прибічником НАТО, тому що, на його думку, Словаччина не повинна була сприяти створенню нових кордонів в Європі, які обов'язково виникнуть внаслідок розширення Північноатлантичного альянсу на Схід [146, С. 3].

У лютому 2006 року міністр оборони Словаччини Л. Білчік підтвердив, що країна не встигла вступити до НАТО у так званій “першій хвилі” внаслідок того, що “ частково цьому завадила позиція тодішнього прем'єра Мечьяра, але передусім – міністра оборони Я. Сітека, представника Словацької національної партії, яка була противником вступу до Альянсу. Хоча він відкрито не заперечував можливості вступу Словаччини до НАТО, проте й жодних реальних кроків у цьому напрямі теж не робив” [147, С. 7]. Лише наприкінці 1998 року разом зі зміною політичного керівництва держави відбулася і

корекція зовнішньополітичного курсу країни та оборонної політики Словаччини.

Наприклад, згідно з умовами угоди між США і Словаччиною, яка визначала основні напрямки співробітництва на найближчі два роки, американські Військово-Повітряні сили з квітня 1999 року отримали дозвіл щодо використання словацького полігону Качня для тренування екіпажів бойових літаків при нанесенні ударів по наземних цілях. На думку західних ЗМІ, ухвалення рішення про надання своєї інфраструктури для підготовки екіпажів бойових літаків західних країн було пов'язано з намірами керівництва Словаччини прискорити процес її інтеграції в НАТО за рахунок розширення співробітництва з країнами-членами Альянсу у військовій сфері [148, С. 54].

У цей же час уряд країни здійснив масовану пропагандистську кампанію щодо вступу до НАТО. На відповідні заходи були надано 30 млн. крон (майже 900 тис. доларів США). Такий крок був обумовлений тим, що за підсумками опитування мешканців країни було виявлено надзвичайне зниження рейтингу НАТО у зв'язку з бомбардуванням Альянсом території Соціалістичної Республіки Югославії. Після цих заходів майже 60 відсотків опитаних громадян Словаччини висловилися проти вступу країни в Північноатлантичний альянс [149, С. 56]. В майбутньому таке ставлення зазнало змін.

Станом на 2002 рік чисельність Армії Словацької Республіки була скорочена у два рази. В її складі поряд з традиційними видами (сухопутні війська і військово-повітряні сили) було створено міжвидовий компонент – сили підтримки, які об'єднали існуючі раніше сили територіальної оборони, частини центрального підпорядкування і командування тилом.

З метою приведення національного війська до стандартів НАТО і їх підготовки до інтеграції у військові структури Альянсу військово-політичне керівництво країни у січні 2002 року приступило до реалізації нової програми військового будівництва “Збройні сили Словацької Республіки – модель 2010 року”, яка була розроблена під керівництвом експертів Північноатлантичного альянсу. Під час підготовки Словацької Республіки до вступу в НАТО

словацький парламент зняв обмеження на розташування іноземних військ на території країни і використання національних військових контингентів за її кордонами [150, С. 9].

У цей час була завершена розробка воєнної доктрини, в якій було відзначено кардинальні зміни характеру зовнішніх загроз щодо Словацької Республіки. До основних з них словацьке військово-політичне керівництво відносило наявність політичної, економічної і соціальної нестабільності в регіонах, які були безпосередньо наближенні до національної території. Крім того, в якості загроз, які були здатні дестабілізувати ситуацію у світі і регіоні, керівництво держави вважало діяльність радикальних екстремістських організацій, розповсюдження зброї масового знищення і засобів його доставки. До стратегічних цілей політики безпеки було віднесено збереження суверенітету Словаччини, а також недоторканість її сухопутних кордонів і повітряного простору. Досягнути цих цілей передбачалося за допомогою укріплення стабільності у регіоні, розвитку військового співробітництва з провідними державами Заходу, приведення словацьких збройних сил у відповідність до існуючих загроз і прискоренням їх інтеграції у військову структуру НАТО [150, С. 11].

У 2004 році, тобто на момент вступу в НАТО, Армія Словацької Республіки складалася із Сухопутних військ, Військово-Повітряних сил і Сил підтримки. Загальна чисельність особового складу становила 22 тис. осіб. Сухопутні війська нараховували 13,7 тис. чоловік. У їх складі були легка піхотна, механізована і артилерійська бригади, окремий полк спеціального призначення, окремий полк радіоелектронної боротьби, окремий розвідувальний батальйон, центр електронної розвідки, мобілізаційна база, інші частини і підрозділи. На озброєнні Сухопутних військ з урахуванням озброєння і військової техніки Сил підтримки були: 271 танк, 404 БМП, 370 гармат польової артилерії і мінометів, 520 броньованих машин. Військово-Повітряні сили включали в себе авіацію, сили і засоби протиповітряної оборони, з'єднання, частини і установи бойового і тилового забезпечення. Вони мали на озброєнні понад 60 літаків бойової і 30

літаків допоміжної авіації, а також 19 бойових вертольотів. Крім того, на озброєнні Військово-Повітряних сил знаходилися понад 100 пускових установ зенітних керованих ракет. Чисельність особового складу словацьких ВПС становила 7000 осіб [151, С. 73].

Найменшою серед країн Центрально-Східної Європи, які були запрошені до Північноатлантичного альянсу на самміті у Празі, була Словенія. Словенці вперше у своїй історії здобули державність у 1991 році. До того країна входила до складу Соціалістичної Федеративної Республіки Югославії. На початку 1990 року в СФРЮ почалася антитоталітарна демократична революція і у деяких республіках перемогли демократичні сили. Соціальна несумісність республік і країв (демократичні Словенія і Хорватія і комуністичні Сербія та Чорногорія), відмінності в економічному рівні розвитку республік, трагічні напластування минулої історії югославських народів і строкатість етнічного та конфесійного складу населення відіграли роль каталізатора у процесі розпаду Югославії в 1990 – 1991 рр.

25 червня 1991 року Скупщина Словенії прийняла рішення про вихід з Югославії і затвердила “Основні конституційні принципи про самостійність і незалежність”. Перші ж кроки щодо їх реалізації викликали протидію Белграду. Збройні сутички між Югославською Національною Армією і словенськими територіальними збройними формуваннями незабаром переросли у широкомасштабні військові дії із застосуванням важкої зброї та авіації. “10-денна війна”, що розгорнулася майже на всій території республіки, завершилася цілковитою поразкою війська Белграду. За посередництвом Євросоюзу протиборчі сторони домовилися про негайне припинення вогню й поступове виведення підрозділів югославської армії з території Словенії. 8 жовтня 1991 року, одразу після закінчення терміну тримісячного мораторію, словенський парламент підтвердив державну самостійність республіки. Почалося активне формування національних збройних сил, дипломатичного корпусу, набуття інших атрибутів незалежної держави. 25 грудня 1991 року Скупщина ухвалила

Конституцію країни, яка проголосила Словенію демократичною республікою, правовою і соціальною державою [49, С. 512 - 513].

Протягом 90-х років минулого століття міжнародне становище Словенії значно зміцнилося. Уже навесні 1992 року вона стала членом ОБСЄ й ООН, у травні 1993 року увійшла до складу Ради Європи. Вважаючи себе часткою культурної та економічної спільноти центральноєвропейських держав, Словенія прагнула до максимальної участі в європейських організаціях. Саме тому досить успішно розвивалися стосунки Словенії з Північноатлантичним альянсом. 30 березня 1994 року прем'єр-міністр Словенії Я. Дрновшек відвідав штаб-квартиру НАТО для підписання Рамкового документа програми "Партнерство заради миру". 13 липня 1994 року Словенія передала Північноатлантичному альянсові свій Презентаційний документ для програми ПЗМ. 21 травня 1996 року прем'єр-міністр Я. Дрновшек відвідав НАТО. 5 жовтня 1996 року відбувся візит до НАТО Президента Словенії М. Кучана. У 1999 році Любляна підтримала військову акцію проти Югославії, надавши авіації Альянсу свій повітряний простір [73, С. 521 - 551]. Але лише на самміті НАТО в Празі у листопаді 2002 року Словенія отримала офіційне запрошення на вступ до цієї організації.

Слід відзначити, що на шляху до інтеграції в Північноатлантичний альянс Словенія здійснювала розбудову національного війська таким же чином, як і інші кандидати вступу в НАТО. Військове будівництво в країні було спрямовано згідно з довгостроковим плануванням реформування й технічного переоснащення армії Словенії. Основні зусилля військової реформи були спрямовані на приведення словенського війська у відповідність до стандартів НАТО, удосконалення системи військового управління, оснащення війська сучасними засобами управління і зв'язку, а також озброєння і військової техніки. У зв'язку з тим, що потреби національного війська і реальні фінансові можливості держави не збігалися у часі, рівень боєздатності частин і підрозділів армії Словенії тривалим часом не відповідав вимогам Альянсу. Але після того, як країна була запрошена до вступу в НАТО, активно втілювались і

планові організаційно-штатні заходи щодо удосконалення структури збройних сил, скорочення і оптимізації їх чисельності і бойового складу відповідно до стандартів НАТО.

Ще 29 лютого 2000 року Словенським парламентом (Скупщиною Словенії) була ухвалена програма довгострокового розвитку збройних сил, яка ставила за мету забезпечення національної оборони країни і надання Словенії можливості стати рівноправним членом євроатлантичних структур, у тому числі й брати участь у європейській інтеграції в оборонній області. Програма передбачала продовження модернізації національного війська, яка почалася в ході реалізації базових програм розвитку збройних сил в 1994 році. Відповідно до нової програми розвитку збройних сил Словенії, протягом 10 років кількість професіоналів повинна була збільшитися з 4200 до 7700 осіб, тоді як загальну чисельність особового складу словенських збройних сил планувалося скоротити [152, С. 7].

На час запрошення вступу в НАТО військовий бюджет країни становив 373 млн. доларів США. Регулярні збройні сили нараховували 9 тис. осіб. Сухопутні війська склалися з 9 тис. осіб, 7 військових округів, 27 військових районів, 9 бригад, 2 окремих механізованих батальйона, артилерійський дивізіон. Існували наступні види озброєння: 100 танків, 52 БМП, 72 броньовані машини, 36 гармат, 120 мінометів, 52 установи вогню випалом, біля 25 протитанкових ракетних комплексів. Авіаційний компонент нараховував 120 осіб, 16 літаків, 12 вертольотів. Морський компонент: 100 осіб і 2 патрульних катери [132, С. 57].

Особливе місце серед країн, які були запрошені до Альянсу, були країни Балтії – колишні республіки у складі Радянського Союзу. Геополітичне становлення країн Балтії – Латвії, Литви й Естонії – визначається порівняно малою кількістю населення й територіальними розмірами, незначним мілітарним та економічним потенціалом. Тому після розпаду СРСР і саморозпусненням Організації Варшавського Договору даний субрегіон опинився на межі геополітичної конкуренції “центрів сили” – США,

Євросоюзу, Російської Федерації, в результаті чого країни Балтії стали залежними від характеру відносин держав-велетнів. Це спонукало ці держави здійснювати стратегію швидкого залучення до європейської системи соціально-економічних відносин і безпеки, що заздалегідь була визначена ними як найбільш доцільна (з точки зору політичної, економічної, соціальної, загалом історичної перспективи).

Три народи, які завжди ментально відчували себе частиною західної цивілізації, практично не вагалися, коли робили вибір після розпаду СРСР. Незважаючи на гостру нестачу досвідчених, професіональних дипломатів і військових, жорстку позицію Росії, прибалтійцям вдалося досягнути швидкого і повного виводу російських військ з території своїх держав. Наміри вступити у ряди Північноатлантичного альянсу також були оголошені незабаром після відновлення балтійськими республіками своєї незалежності. Це бажання було задокументовано протягом 1994 року, коли країни Балтії підписали Рамковий документ щодо участі у Програмі “Партнерство заради миру” [73, С. 519 - 521]. У 1995 році свою мету – повноправне членство в НАТО – було зафіксовано в концепції національної безпеки Латвії. Аналогічне прагнення Естонії знайшло законодавче відображення у зовнішньополітичній стратегії країни.

Варто відзначити, що з набуттям незалежності балтійськими державами, розпадом Радянського Союзу і виникненням нових державних кордонів країн Балтії, докорінно змінився їх геостратегічний стан. Держави регіону, маючи помітні досягнення у розвитку демократичних процесів і громадянського суспільства, а також їх важливе геополітичне значення, суттєво збільшили свою привабливість для НАТО. Це було пов'язано у першу чергу з тривалими спробами керівництва ряду європейських держав знайти нові підходи до вдосконалення структур безпеки.

Під час візиту президента США Б. Клінтона в країни Балтії (липень 1994 року) стала очевидною зацікавленість керівництва НАТО у вирішенні воєнних проблем Балтійського регіону. Це свідчило про прагнення Заходу, з одного боку, активізувати процес воєнно-політичної інтеграції країн регіону, що у

перспективі давало змогу створити значну противагу політиці Росії на півночі Європи, а з другого – не загострювати відносини з Росією. Саме тому військово-політичне керівництво Альянсу, враховуючи прозахідну орієнтації колишніх балтійських республік СРСР, активізувало зусилля щодо розширення всебічних зв'язків з ними.

На першому етапі (1992 – 1994 рр.) провідні країни блоку, враховуючи фактор розташування російських військ на території колишніх республік СРСР, надавали допомогу лише у підготовці військових кадрів, створенні структурних основ національних збройних сил, сумісних з натовськими і здатних протидіяти можливій агресії на період часу, необхідного для отримання міжнародної допомоги з метою збереження суверенітету. Після підписання Латвією, Литвою та Естонією на початку 1994 року документу співробітництва з Альянсом “Партнерство заради миру” практично розпочався другий етап, основним змістом якого була розробка конкретних планів двосторонньої діяльності і уточнення обсягів допомоги блоку щодо зміцнення їх національної безпеки. Як підкреслювалося в ході візиту голови військового комітету НАТО фельдмаршала Р. Вінсента в країни Балтії (березень 1994 року), основні зусилля скеровувалися на розвиток співробітництва на підставі ухвалених двосторонніх угод у військовій сфері між Латвією, Литвою та Естонією, що фактично означало створення регіональної системи безпеки на території колишнього СРСР [153, С. 8].

Варто підкреслити, що військово-політичне керівництво країн Балтії у своєму прагненні щодо вступу в НАТО з самого початку вибору цього зовнішньополітичного курсу не роздумувало: чи готові до членства країни самі, чи готовий до цього Альянс, коли слід очікувати від НАТО умовного сигналу і тільки тоді діяти? В історії балтійських країн все відбувалося дуже специфічно. Коли Литва, Латвія і Естонія подавали свої заявки щодо інтеграції в Альянс, у них, по суті, навіть армій своїх не було. Як висловився начальник відділу інтеграції в НАТО литовського МЗС Й. Гріневичус, заявка подавалася без будь-якого сигналу з боку Альянсу: “Навпаки, у НАТО з'явилася нова головна біль”.

Але прибалтів це мало турбувало. Вони бачили мету, намагалися вірити у свої сили і долали перепони за перепонами [154, С. 5].

Особливо важливим було те, що у всіх трьох республіках був в наявності ключовий фактор – внутрішньополітичний консенсус стосовно необхідності вступу в ЄС та НАТО. У владі цих держав противників приєднання до Альянсу було вкрай мало. У Литві та Естонії практично всі партії виступали однозначно “так”. У 2005 році міністр охорони краю Литви Г. Кіркілас висловився наступним чином: “ Звісно, політичні партії мають різні програми, різні підходи до вирішення економічних, соціальних питань, але в питанні основних цілей держави вони повинні бути одностайними. Такий консенсус сформувався в Литві близько десяти років тому, коли всі політичні партії – від правих до лівих – підписали декларацію, в якій чітко було написано: наша мета – НАТО та ЄС. Звісно були деякі застереження (зокрема, щодо оборонного бюджету), але загалом ми досягли порозуміння. Тому наші партнери знали, що хай би хто прийшов до влади – соціал-демократи чи консерватори, - політика Литви не змінюватиметься” [155, С. 3].

Хоча керівництво НАТО довго не оголошувало строки поіменного запрошення в Альянс Латвії, Литви та Естонії, вочевидь було, що рішення про це у найбільшій мірі буде залежати від політичних міркувань. Лідери держав Балтії також розуміли, що їх країни перебували на різній стадії готовності до вступу в НАТО. Так, на думку колишнього Президента Латвії Г. Улманіса, яку він висловив наприкінці минулого століття, Рига буде готова до цього кроку не раніше, як через п’ять років. В той же час, Президент Литви В. Адамкус вважав свою країну “самим реальним кандидатом для вступу після 2002 року”. Голова Естонії Л. Мері також розглядав 2002 рік в якості реальної дати приєднання республіки до Альянсу. Керівники всіх країн Балтії були одностайні у тому, що одночасно або з невеликими інтервалами Латвія, Литва та Естонія увійдуть у наступну групу кандидатів. Разом з тим, на XIV сесії Балтійської асамблеї, яка відбулася у травні 1999 року в Вільнюсі, визначилася розбіжність у поглядах лідерів цих країн щодо порядку інтеграції в НАТО. Так, литовський Президент

В. Адамкус висловився за найскорший прийом хоча б однієї з республік, вочевидь, розраховуючи, що нею буде Литва. Однак найвище керівництво Латвії і Естонії висловилося за одночасний вступ в Альянс всіх трьох країн [156, С. 3].

Протягом тривалого часу країни Балтії зміцнювали і розширювали свою участь у формуванні загальноєвропейської політики безпеки і оборони. Держави регіону, акцентуючи на власній військово-технічній спеціалізації (попри невелике фінансове значення), суттєво збільшили свою привабливість для НАТО. Крім того, вони розвивали свої стосунки з Північноатлантичним альянсом за деякими ключовими напрямками: закріплення і розвиток двосторонніх зв'язків між країнами Балтії і США; опрацювання військової взаємодії з НАТО і окремими членами Альянсу; реалізація концепції створення єдиної системи контролю і захисту повітряного простору Латвії, Литви і Естонії; розвиток військового співробітництва між самими країнами Балтії; поглиблення військового співробітництва країн Балтії зі Швецією і Фінляндією у рамках програми “Партнерство заради миру”.

Усі три країни Балтії наполегливо демонстрували, що вони є добрими європейськими партнерами, які охоче бажають зробити свій внесок у справу безпеки. Спільний миротворчий батальйон (БАЛТБАТ) та об'єднаний балтійський дивізіон кораблів (БАЛТРОН) були яскравими прикладами конкретного співробітництва на практиці. БАЛТБАТ брав участь у миротворчих операціях під проводом НАТО на Балканах. Участь військових підрозділів країн Балтії у багаточисельних навчаннях, які організував Альянс, носила характер цілеспрямованого бойового налагодження, військово-технічної і психологічної адаптації до стандартів НАТО. Прикладом практичної координації дій були навчання НАТО у рамках ПЗМ типу “Балтопс” і “Нордвік піс”, в яких брали участь військові контингенти всіх республік Балтії [156, С. 5].

У свій час, країни-члени Альянсу також підтримували регіональне співробітництво країн Балтії на національних засадах. Данія, зокрема зіграла

провідну роль у наданні допомоги Балтійському оборонному коледжу та розташуванні балтійських миротворців у датських військових з'єднаннях на Балканах. Сполучені Штати Америки також надали надзвичайно важливу політичну підтримку. Це знайшло своє відображення, зокрема, в Американсько-балтійській хартії 1998 року. Ця угода, за словами тодішнього Президента США Б. Клінтона, ставила за мету всіляко заохочувати тісне співробітництво між країнами Балтії та їхніми сусідами, а також продемонструвати “зобов’язання Америки допомагати Естонії, Латвії та Литві у поглибленні їхньої інтеграції та підготуватися до членства в Європейському союзі та НАТО” [157, С. 15]. Особливе місце в інтеграційних планах республік Балтії посідала Польща, яка була консультантом цих країн щодо питань вступу в Альянс. Так, за період з квітня по липень 1999 року вищі посадові особи балтійських країн були учасниками майже 20 зустрічей зі своїми польськими колегами [156, С. 5].

Виходячи з подібності шляхів вирішення проблеми інтеграції країн Балтії в НАТО, в наступній частині дослідження буде проаналізовано вплив вимог Північноатлантичного альянсу до своїх майбутніх членів на процес військового будівництва в Латвійській Республіці. Різноманітні організаційні заходи, які були здійснені у Литві та Естонії концептуально співпадають з діяльністю латвійського державного керівництва.

Новітня історія Латвії доволі складна і трагічна. Хоча б епізодично слід надати, що після розпаду Російської імперії Латвія отримала незалежність і 18 листопада 1918 року було проголошено створення Латвійської Республіки. У 1940 році після укладення таємного пакту Молотова – Ріббентропа держава була окупована радянськими військами, а у 1941 – 1945 роках – німецькими. Наприкінці Другої світової війни в Латвії вдруге встановлено радянську владу, країна була інтегрована в Радянський Союз і опинилася в ізоляції від решти країн Європи.

У повоєнний період у республіці було розпочато прискорену індустріалізацію, яка супроводжувалася завезенням робочих рук з інших

радянських республік, а тотальна колективізація призвела до ліквідації хутірських господарств і депортації “неблагонадійних” латвійських фермерів та їхніх сімей до Сибіру. Півстоліття радянізації обернулися для невеличкої Латвії складною демографічною ситуацією. Наприкінці 80-х років минулого століття латвійці становили 52 відсотки її жителів, в Ризі ж латиші склали лише третину населення [49, С. 59].

За радянські часи Латвійська Радянська Соціалістична Республіка згідно з таємним табелем про ранги за своїми економічними показниками посідала 10-е місце серед 15-ти республік СРСР. Згідно з статистичними даними, станом на 1 січня 1976 року на території у 63,7 тис. квадратних кілометрів мешкало 2 497 тис. чоловік [158, С. 531]. На території республіки на 4,2 млн. га родючої землі було розміщено десятки військових об'єктів Прибалтійського військового округу, зокрема два об'єкти стратегічного призначення – Салдуський полігон авіаційних мішеней та радіолокаційна станція (РЛС) далекого попередження у Скрунді.

Наприкінці існування СРСР, коли Латвія обрала курс на перебудову економіки й демократизацію соціально-політичної системи в Радянському Союзі у Латвії розпочався процес пробудження нації, що дістав назву “Атмода” (“Пробудження”). Він був спрямований на активне проведення реформ у економіці, створення умов для демократичного розвитку суспільства і припинення штучного розмивання латишів як титульної нації республіки. Та насамперед ішлося про реальне надання Латвії суверенітету, що було задекларованого у конституції СРСР для всіх союзних республік. 4 травня 1990 року Верховна Рада Латвії ухвалила “Декларацію про відновлення незалежності Латвійської Республіки”. 3 березня 1991 року в Латвії відбувся всенародний референдум, переважна більшість учасників якого висловилися за вихід республіки зі складу СРСР. Серпневий путч 1991 року у Москві спричинив прийняття Верховною Радою Латвії 21 серпня 1991 року Закону про державний статус, яким Латвія проголошувалася незалежною демократичною

республікою, дуже скоро цей статус країни визнали Естонія, Литва, Росія, Данія, Фінляндія, ФРН, США [49, С. 60].

Після відновлення незалежності та міжнародного визнання у 1991 році Латвія розпочала створення системи оборони. Найважливішим завданням у цій сфері була розбудова національних регулярних збройних сил. 10 вересня 1991 року Верховна Рада Латвії прийняла закон “Про призов на військову службу Латвійської Республіки”, що передбачав обов’язкову військову службу для громадян держави – чоловіків у віці від 19 років. 13 листопада 1991 року більшість Верховної Ради проголосувала за створення Міністерства оборони. 19 листопада 1991 року першим міністром оборони Латвії був призначений Талавс Юндзіс, який до цього обіймав посаду голови Комісії з оборони та внутрішніх справ Верховної Ради [159, С. 31].

На відміну від України, яка створювала національне військо на основі великого військового угруповання колишньої Радянської Армії, що розташовувалося на її території, Латвія розпочала створювати власні збройні сили переважно за етнічною ознакою, на основі титульної нації, в той же час, як і інші країни Балтії, вимагала від Російської Федерації (РФ) негайного виведення залишків військ колишнього Прибалтійського військового округу і стратегічних об’єктів зі своєї території. На вимоги балтійських країн Президент РФ Б. Єльцин запропонував зробити це поступово. Російські війська залишили Литву до 31 серпня 1993 року, а Естонію і Латвію до 1 вересня 1994 року. З двох стратегічних об’єктів на території Латвії, що цікавили Росію, залишилася радіолокаційна станція далекого попередження у Скрунді на умовах використання її протягом чотирьох років після виводу військ і зобов’язання залишити об’єкт протягом 18 місяців після закінчення оренди. Щорічна орендна платня складала 5 млн. доларів США [160, С. 2].

Розбудова латвійського війська розпочалася зі створення нетипового військового формування “Земессардзе”, тобто Земського ополчення. Воно й донині входить до складу армії Латвії. У різні часи, від моменту набуття Латвією незалежності, до його складу входило від 20 до 32 батальйонів,

загальна чисельність особового складу становила від 13 до 16 тис. осіб. Варто відзначити, що реорганізація Національних збройних сил Латвії, яка розпочалася у 1997 році, була заснована на реструктуризації Земського ополчення, яке трансформувалося у Сухопутні війська. Підрозділи “Земессардзе” дислокуються за територіальним принципом, тобто добровольці служать там, де і живуть. У мирний час їхнє завдання, окрім поточного бойового навчання, полягає в допомозі правоохоронцям у пошуку та затриманні злочинців, знешкодженні вибухонебезпечних предметів, ліквідації стихійних лих тощо. Керівництво підрозділами “Земессардзе” нині здійснюється через головний штаб ополчення, який, у свою чергу, підпорядковується командуванню Сухопутних військ. Кожен ополченець забезпечується військовою формою, зброєю та боєприпасами і зобов’язаний щонайменше один тиждень на місяць брати участь у заходах з бойової підготовки [161, С. 14].

В процесі створення національного війська латвійське військово-політичне керівництво керувалося воєнною концепцією, в основу якої були покладені наступні принципи: недоторканість і непорушність державних кордонів, відмова від визнання будь-якої держави в якості ворога, незастосування сили у вирішенні міжнародних конфліктів. З самого початку створення армії вважалося, що національні збройні сили повинні мати достатню міць для того, щоб у випадку виникнення широкомасштабної агресії стримувати просування противника у глибину своєї території, завдаючи йому максимальних втрат, виграти час для врегулювання спірних питань політичними засобами.

Протягом шести років Латвією були закладені основи щодо побудови невеликих за чисельністю, але професійно вишколених збройних сил. Наприкінці 1997 року Міністр оборони Латвії Талавс Юндзіс, який вдруге очолив військове відомство у 1997 році, висловився наступним чином: “Сьогодні збройні сили Латвії це 4 тис. військовослужбовців регулярної армії і майже 16 тис. земессаргів, які входять до військ територіальної оборони країни. Питаннями безпосереднього військового будівництва ми почали займатися у

1991 році. На жаль, за минулі шість років сталося так, що не всі наші задуми було реалізовано. В першу чергу це пояснюється недостатнім наданням фінансів. Негативну роль відіграло також те, що у нас був відсутній підготовлений офіцерський склад. Та й не було в Латвії політиків, які могли б кваліфіковано займатися проблемами оборонного характеру. Була відсутня національна база щодо розвитку воєнної науки. Саме тому ми зараз не маємо можливості похвалитися високою бойовою готовністю латвійської армії. Сьогодні до складу збройних сил входять Сухопутні війська, Військово-морські сили і Військово-повітряні сили. Розуміється, відповідно деяким обставинам наші ВМС і ВПС поки що здатні до виконання лише локальних завдань, головним чином виконувати пошуково-рятувальні операції і здійснювати контроль повітряного і морського простору” [162, С. 1].

Воєнно-політичний курс Латвійської Республіки був скерований на прискорення інтеграції у європейські військово-політичні й економічні структури, а також на укріплення двостороннього взаємодіючого співробітництва з провідними західними державами. При цьому, однією з головних цілей був вступ Латвії в НАТО в якості повноправного члена.

Реалізація цієї стратегічної мети розпочалася з того, що у 1996 році взвод латвійської армії увійшов до складу датського миротворчого батальйону в Боснії і Герцеговині Північної бригади Сил НАТО з виконання Паризької мирної угоди щодо Боснії (IFOR) [73, С. 122].

У липні 1997 року латвійські військовослужбовці брали участь в навчаннях Baltic Challenge – 97 на території Естонії. Разом із 2700 військовослужбовцями США і 6 держав Балтійського регіону (Естонія, Данія, Фінляндія, Литва, Норвегія, Швеція) вони відпрацьовували взаємодію збройних сил Сполучених Штатів і армій цих країн в ході миротворчих операцій. У вересні 1997 року на базі Адажського навчального центру національних збройних сил Латвії відбулися міжнародні військові навчання Cooperative Best Effort – 97, в яких брали участь майже 500 військовослужбовців із 14 країн. Серед них були військові контингенти чотирьох держав-членів НАТО: США, Канади,

Нідерландів і Норвегії. Інших учасників репрезентували армійські підрозділи Латвії, Литви, Естонії, Фінляндії, Македонії, Угорщини, Молдавії, Польщі, Швеції і України. Напередодні навчань в Ризі з дводенним візитом побував голова військового комітету НАТО генерал К. Науман. Він ознайомився із заходами Латвії щодо підвищення боєготовності армії відповідно до стандартів НАТО. Відкриваючи навчання, Міністр оборони Латвії підкреслив, що вони розглядаються військово-політичним керівництвом країни як підготовчий захід на шляху до повноцінного членства країни у Північноатлантичному альянсі [163, С. 2].

Станом на 1 січня 1998 року Національні збройні сили (НЗС) Латвії нараховували понад 21 тис. осіб і склалися із Сухопутних військ, Військово-повітряних сил, військ Протиповітряної оборони і Військово-морських сил.

Сухопутні війська (біля 20 тис. осіб, із них 16,5 – Земське ополчення) забезпечували охорону і оборону військових і цивільних об'єктів, боротьбу зі розвідувально-диверсійними групами і десантами ворогу, здійснювали розвідку, планували евентуальні диверсійні і партизанські дії в тилу противника, надавали допомогу місцевій владі у забезпеченні правопорядку і ліквідації стихійних лих і наслідків техногенних катастроф. До бойового складу Сухопутних військ входили мотопіхотний, розвідувально-десантний і інженерний батальйони, група спеціального призначення, а також саме найбільш численне формування в структурі Національних збройних сил – Земське ополчення, яке підпорядковувалося командуванню Сухопутних військ. На озброєнні Сухопутних військ були 24 гармати польової артилерії, 24 міномети (М-120), дві броньовані дозорні машини (БРДМ), 13 бронетранспортерів (БТР) М-42 “Пксбіл” шведського виробництва, гранатомети РПГ-7, автомати Калашнікова китайсько-румунського виробництва, американські гвинтівки М16А. Земське ополчення було об'єднано у п'ять бригад і 35 батальйонів. Військово-повітряні сили і війська Протиповітряної оборони нараховували 120 осіб. У складі цих формувань було 11 вишколених льотчиків, п'ять вертольотів Мі-2, два літака АН-2 колишньої

сільськогосподарської авіації і німецький літак L-410. Військово-морські сили нараховували 1 тис. осіб, до їх складу входило 17 бойових кораблів, катерів і допоміжних суден [164, С. 10 - 12].

Поступовий прогрес у проведенні внутрішніх реформ та адекватне сприйняття цього прогресу у країнах-членах НАТО, демонстрація здатності військово-політичного керівництва Латвії до співпраці з іншими країнами у просуванні спільних цілей безпеки, активне запозичення позитивного досвіду щодо процедур, методів та стилю роботи, що є спільними для інституцій інших країн, особливо країн-членів НАТО, увінчувалися успіхом у прагненні Латвії набутти членство у Північноатлантичному альянсі. На саміті в Празі 21 листопада 2002 року Латвійська Республіка отримала запрошення розпочати переговори про вступ до НАТО.

Після запрошення Латвії приєднатися до НАТО військово-політичне керівництво держави зосередило свою роботу в чотирьох сферах: участь у колективній безпеці, перегляд концепції державної оборони і структури Національних збройних сил, створення професійної армії, удосконалення оборонного бюджету. Для оптимізації військових якостей латвійської армії та її готовності брати участь в операціях під керівництвом Альянсу та в інших міжнародних операціях, особлива увага приділялася: удосконаленню структур командного керівництва, систем інформації та зв'язку; досягненню рівня підготовки, що відповідає сучасним загрозам; захисту від засобів масового знищення; здатності перебазування військових частин і підрозділів на місця проведення операцій [165, С. 32 - 33].

Розуміючи, що першочерговою умовою приєднання до НАТО є громадська підтримка, ще до того, як було отримане запрошення приєднатися до Альянсу, окрім здійснення інтенсивних внутрішніх реформ та відповідної підготовки, військово-політичне керівництво країни розпочало пропагандистську роботу з населенням таким чином, щоб дістати його підтримку. Варто відзначити, що навіть у 2001 році прихильників членства їх країни в Північноатлантичному альянсі було 49 – 53% [154, С. 5]. Саме тому, суспільно-інформаційна політика

Латвії щодо НАТО особливо зосередила свою увагу на питанні “Чому Латвії варто приєднатися до Альянсу?” Цю політику було вироблено та впроваджено Міністерством оборони та Міністерством закордонних справ.

Заступник керівника управління НАТО і політики європейської безпеки Міністерства закордонних справ Латвії Інгмар Бізенікс відзначає, що суспільно-інформаційна політика була вироблена таким чином, щоб інформація могла доходити до людей будь-якого віку, різних національностей та регіонів проживання. Традиційним каналом подачі інформації для громадськості були преса та телебачення, а також інформаційні бюлетені, оновлені веб-сайти тощо. Водночас застосовувалися також і нові підходи до забезпечення інформацією та формування громадської думки: для вчителів було підготовлено навчальні матеріали для середніх шкіл, з ними регулярно проводилися семінари упродовж 2003 року; організовувалися міжнародні семінари та конференції, проводилися дискусійні форуми в Інтернеті; проводилися регулярні опитування суспільної думки. Національні збройні сили та Міністерство оборони регулярно організовували заходи для громадськості та ЗМІ для інформування щодо питань оборони, збройних сил, миротворчих операцій тощо.

Цілеспрямовану пропагандистсько-рекламну компанію здійснювали також неурядові організації. Доволі цікавий досвід збирання коштів на відповідні заходи. Зрозуміло, що частка коштів були надані державою, частка грошей надійшла від датчан та норвежців, але кошти на агітаційно-пояснювальну роботу надавалися і власним сектором країни. За словами віце-голови Латвійської трансатлантичної організації (LATO) Т. Бауманіса, в їх організації на той час було багато бізнесменів. Ділові і заможні люди, які надавали кошти на проекти LATO, отримували замість внесків членські картки, які дозволяли їм відвідувати найпрестижні прийоми і, відповідно, отримувати можливість частого і неформального спілкування з впливовими політиками і колегами-бізнесменами. Наприкінці LATO зібрало понад 100 тис. доларів США. Крім того, дві самі впливові газети і телеканал погодилися брати участь у пропагандистській компанії взагалі безкоштовно. Були визначені чотири

фокусні групи (пенсіонери, робітники, етнічні росіяни і мешканці сільських районів і маленьких містечок), на яких і була спрямована пропаганда. Латвійські експерти також вирішили притягнути лідерів громадської думки, і у заходах пропаганди погодилися брати активну участь олімпійські чемпіони, популярний естрадний співак і директор одного наукового інституту. Вони пересувалися на спеціальних трейлерах по всій країні, зустрічалися з населенням, виступали на телебаченні [154, С. 5].

Для кожної фокусної групи були обрані особливі аргументи. Наприклад, російськомовному населенню на прикладі Чехії, де з моменту вступу до Альянсу обсяг іноземних інвестицій в економіку зріс на 70%, пояснювали, що вступ в НАТО призведе до зростання економіки Латвії. Крім того, членство в Альянсі – це гарантія збереження прав людини: саме тому під тиском Альянсу із латвійського закону про вибори була викреслена дискримінаційна мовна норма. Етнічному населенню роз'яснювали, що членство в НАТО – це гарантія стабільності, безпеки і виключення повторів чорних сторінок в історії країни. Це професійна, добре вишколена армія, а внесок кожного мешканця Латвії в НАТО у 2004 році буде дорівнювати вартості одного пакету молока.

Соціальне опитування, що провели у березні 2003 року, продемонструвало, що громадськість була добре обізнана з процесом інтеграції Латвії до НАТО. 86% респондентів визнавали себе повністю чи частково поінформованими стосовно цього питання і лише 10% стверджували протилежне. Мабуть саме тому, в грудні 2003 року більше ніж дві третини населення (68,7%) підтримували членство у НАТО і лише 23,1% вважали його непотрібним [166, С. 32 - 33].

29 березня 2004 року у політичному житті Латвійської Республіки відбулася знаменна подія – вона разом з Болгарією, Естонією, Литвою, Румунією, Словаччиною та Словенією стала новим членом Альянсу. Під час спеціальної церемонії у Вашингтоні прем'єр-міністри нових країн вручили свої документи про приєднання Держсекретареві США Коліну Пауеллу, оскільки оригінал Північноатлантичного договору зберігається у США. Цю подію також

відзначили у штаб-квартирі НАТО, з нагоди чого 2 квітня 2004 року було проведено урочисте засідання Альянсу та піднято прапори нових країн-членів.

Виступаючи перед 26 міністрами НАТО, генеральний секретар Альянсу Яап де Хооп Схеффер зазначив, що нові члени отримали гідну нагороду за серйозну роботу, яку вони виконали, готуючись до вступу, що це має слугувати “потужним стимулом” для інших держав, які сподіваються у перспективі також вступити до НАТО. “Дотримання курсу реформ буде врешті-решт винагороджено, адже двері НАТО залишаються відкритими”, - сказав він [167, С. 13].

Таким чином, рішення Празького саміту НАТО у листопаді 2002 року було спрямовано на підвищення здатності Альянсу протистояти нинішнім та майбутнім загрозам і відповідало прагненням країн-претендентів Центрально-Східної Європи та Балтії.

Вирішуючи проблеми гарантування національної безпеки, країни “другої хвилі” розширення НАТО обрали курс на приєднання до НАТО – організації, яка об’єднує країни, що дотримуються принципів демократичного державного устрою, ринкової економіки і свободи особи. Членство в Альянсі стало одним із пріоритетних напрямів оборонної політики цих держави, тому що це означало повернення їх геополітичної та суспільної ролі на європейському континенті і водночас зміни у внутрішньодержавному ладі та суспільстві. Вони перестали бути посткомуністичними країнами, в яких відбувалися важкі процеси трансформації, і завдяки євроатлантичній інтеграції стали державами, що взяли на себе частину відповідальності за майбутнє Європи.

Стратегічний зовнішньополітичний курс країн-претендентів на інтеграцію в європейський політичний, оборонний, правовий простір і перспективне приєднання до Північноатлантичного альянсу характеризувався послідовністю й цілеспрямованістю. Всі зусилля країн-претендентів було спрямовано на виконання Плану діяльності кандидатів до вступу в НАТО. В свою чергу, здійснення цього Плану дозволило підвищити обороноздатність держав та

боєготовність національного війська, що наблизило їх до головної мети – інтеграції в НАТО.

На шляху до вступу в НАТО оборонна політика країн-претендентів була скерована на розвиток добросусідських відносин зі всіма сусідами і базувалася на двох взаємодоповнювальних і щільно пов'язаних один з одним принципах: самостійна оборона, яка спирається на національні збройні сили, і укріплення міжнародного військового співробітництва, яке скеровано на гарантування європейської безпеки.

Суспільно-інформаційну політику країн-претендентів було спрямовано на те щоб забезпечити достатню поінформованість та підтримку громадськістю членства країн в НАТО та цілей Альянсу, що істотно вплинуло на досягнення стратегічної мети зовнішньої політики зазначених держав.

Зрозуміло, що досвід країн “другої хвилі”, аналіз проблем та труднощів, які виникали на шляху вступу в НАТО, постають дуже корисними щодо здійснення варіантів співпраці України та Північноатлантичного альянсу.

Розділ 4. Україна на шляху євроатлантичної військової інтеграції

Проблеми національної безпеки актуальні для будь-якої країни у той чи інший період її існування та розвитку. Адже йдеться про забезпечення такого стану захищеності життєво важливих інтересів людини і держави, за якого гарантуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання та нейтралізація реальних і потенційних загроз національним інтересам. Розвиток сучасного світу характеризується існуванням глобальних проблем, де поряд з такими традиційними як термоядерна, екологічна, енергетична, демографічна, продовольча на перший план виходить проблема міжнародного тероризму, загроза проведення широкомасштабних терористичних акцій із застосуванням компонентів зброї масового ураження. Все це поставило перед міжнародною спільнотою і кожною країною питання проведення ефективної зовнішньої та оборонної політики як головних складових національної безпеки.

Державотворення незалежної України розпочалося за умов існування СРСР та Організації Варшавського Договору. 16 липня 1990 року Верховна Рада Української РСР, виражаючи волю народу, прагнучи створити демократичне суспільство, дбаючи про повноцінний політичний, економічний, соціальний і духовний розвиток народу України, ухвалила Декларацію “Про державний суверенітет України”. У розділі 9 (зовнішня і внутрішня безпека) було заявлено, що Українська РСР “урочисто проголошує про свій намір стати в майбутньому постійно нейтральною державою, яка не бере участі у військових блоках і дотримується трьох неядерних принципів: не приймати, не виробляти і не набувати ядерної зброї” [168, С. 14]. За суттю Декларація була обов’язковим засобом утвердження на національному законодавчому рівні засад майбутньої державної незалежності України.

Сьогодні дехто заявляє, що Декларація про державний суверенітет нічого не варта, що декларація вона і є декларація, її положення не мають ніяких правових наслідків. Згадаймо політико-психологічні умови, за яких приймалася

Декларація й ті високі оцінки, що вона їх отримала в громадській свідомості. Про неї говорили як про документ історичної ваги, який житиме віками, нашу Декларацію порівнювали з американською Декларацією незалежності, пропонували зробити складовою частиною Конституції України.

До речі, положення Декларації про державний суверенітет Конституція України не заперечує. Хоча в ній і не йдеться про позаблоковий статус України, але й ніде не згадується про її участь у військових блоках, а окремі положення можна витлумачити на користь розвитку Декларації про державний суверенітет. Зокрема, у статті 17 Конституції говориться: “На території України не допускається розташування іноземних військових баз”.

24 серпня 1991 року Верховна Рада Української РСР проголосила Україну незалежною демократичною державою [169, С. 15 - 16]. 6 грудня 1991 року Президент України Л. Кравчук ухвалив Закон України “Про оборону України”, стаття 1. якого проголошує, що Україна “... прагне до нейтралітету й дотримання неядерних принципів” [170, С. 17]. 8 грудня 1991 року у Мінську Україна уклала Угоду “Про Співдружність Незалежних Держав” (СНД). У другому абзаці статті 6 Угоди записано: “Сторони поважатимуть прагнення одна одної до досягнення статусу без’ядерної зони і нейтральної держави”. У Заяві Верховної Ради України від 20 грудня 1991 року з приводу укладення Україною Угоди “Про Співдружність Незалежних Держав” наголошено: “Україна прагнутиме набуття статусу без’ядерної держави шляхом знищення усіх ядерних арсеналів під ефективним міжнародним контролем і на підставі Декларації про державний суверенітет Україна не входить до військових блоків” [171, С. 377].

Утвердження державного суверенітету України відбувалося у складних умовах демонтажу великої союзної держави, який набув значною мірою обвального характеру, наявності протилежних концепцій в суспільстві щодо орієнтації незалежної держави, шляхів та методів утвердження України у світі. Попри всі проблеми і труднощі, помилки, які допускалися, особливо на першому етапі, становлення незалежної української держави відбулося.

Варто підкреслити, що цей процес відбувався в умовах ліквідації політичного застою часів “холодної війни” і початку формування нового устрою Європи. Розпочалася ліквідація колись непроникнених бар’єрів, які стояли на шляху нормальних міжнародних відносин, і розвиватися демократичні принципи та структури. 1 липня 1991 року відбувся офіційний розпуск Організації Варшавського Договору відповідно до протоколу, що передбачав “перехід до загальноєвропейських структур” [73, С. 498]. Внаслідок цієї події зник головний символ розколу між Сходом і Заходом.

В умовах винятково швидкого розвитку подій в Європі ключового значення набула проблема забезпечення стабільності на континенті. При цьому стабільність уявлялась не як утвердження вже наявної системи безпеки, а як створення такої, що могла б контролювати ситуацію у виключно нових і далеко не завжди передбачуваних умовах.

Проголосивши свою незалежність і шукаючи шляхи гарантування безпеки, Україна однозначно стала на позицію входження у майбутньому в європейську систему колективної безпеки. Сьогодні українські політики і політологи, які обґрунтовують необхідність інтеграції України в НАТО, численні пропагандистські матеріали стверджують, що вже з перших днів набуття незалежності наша держава прагнула стати членом Північноатлантичного альянсу, тому ведуть відлік цього процесу з осені 1991 року, а в якості аргументів наводять приклади активних контактів України з НАТО протягом 1992 року. При цьому замовчується факт проголошеного Декларацією про суверенітет і Закону про оборону “позаблокового” статусу України.

Але й у Военній доктрині України, яка була ухвалена Верховною Радою України 19 жовтня 1993 року, у статті 1 підтверджено цей статус: “Україна виступає за створення всеохоплюючих систем універсальної та загальноєвропейської безпеки і вважає участь у них важливим компонентом своєї національної безпеки. Дотримуючись позаблокового статусу, Україна сприяє створенню надійних міжнародних механізмів та загальноєвропейської структури безпеки на двосторонньому, регіональному і глобальному рівнях з

метою зміцнення довіри і партнерства на основі прийнятих взаєморозуміння і відкритості у воєнно-політичній діяльності” [172, С. 4]. Слід відзначити, що наявність в документі терміну “позаблоковий статус” в подальшому дало підґрунтя опонентам щодо вступу України в НАТО у їх запереченнях стосовно курсу євроатлантичної інтеграції.

Дійсно, у січні 1992 року представник України взяв участь у робочій групі високого рівня Ради північноатлантичного співробітництва. Подальшому налагодженню зв’язків нашої держави з Північноатлантичним альянсом, без сумніву, сприяли взаємні візити на вищому рівні та приєднання України до РПАС. 22 – 23 лютого 1992 року відбувся візит Генерального секретаря НАТО М. Вернера до Києва, який офіційно запросив Україну до участі в РПАС (членом цієї організації наша держава стала 10 березня 1992 року), а 8 липня 1992 року Президент України Л. Кравчук відвідав штаб-квартиру Альянсу в Брюсселі [73, С. 503, 506]. До речі, практично всі автори чомусь вказують, що цей візит відбувся 8 червня, в той час як довідники НАТО, якими користуються українські читачі, називають саме 8 липня. Важливою подією у розвитку відносин між Україною і НАТО стало відкриття у вересні 1992 року Посольства України в Брюсселі, яке стало сполучною ланкою в контактах між нашою державою та НАТО.

Приєднання України до РПАС у 1992 році не може підтверджувати тезу про тогочасне прагнення нашої держави вступити в НАТО, тому що у цей же день до неї вступили всі члени СНД, до якої належала й Україна.

Прихильники вступу до НАТО часто-густо доказують, що у 1993 році була закладена політико-правова база відносин Україна-НАТО. При цьому вони посилаються на документ “Основні напрями зовнішньої політики України”, ухвалений Постановою Верховної Ради України 2 липня 1993 року. У документі, зокрема, зазначено: “В умовах зникнення блокового протистояння в Європі пріоритетного значення набуває проблема створення загальноєвропейської структури безпеки на базі чинних міжнародних інститутів, таких як НБСЄ, РПАС, НАТО, ЗЄС. Безпосереднє та повне

членство України в такій структурі створюватиме необхідні зовнішні гарантії її національної безпеки... З огляду на кардинальні зміни, що відбулися після розпаду СРСР і які визначили сучасне геополітичне становище України, проголошений нею намір свого часу стати в майбутньому нейтральною та позаблоковою державою має бути адаптований до нових умов і не може вважатися перешкодою її повномасштабної участі у загальноєвропейській структурі безпеки” [173, С. 944].

Варто відзначити, що до сьогоднішнього часу цей документ не перероблявся та не удосконалювався, і залишається чинним. Посилання на нього прихильників вступу до НАТО, на наш погляд, не зовсім коректне, тому що в ньому йде мова не конкретно про Північноатлантичний альянс, а про майбутню структуру загальноєвропейської безпеки. Дійсно, сьогодні НАТО є такою структурою, але намір нашої держави бути нейтральною, або позаблоковою треба ще “адаптувати до нових умов”.

Якщо військово-політичне керівництво держави і провідний український політикум вже на той час мали прагнення вступити саме в НАТО, то вони мабуть довго і ретельно приховували свій намір. Так, через шість років після затвердження вищезазначеного документу, у березні 1999 року, Верховна Рада України на пленарному засіданні розглянула питання співробітництва України з НАТО. З доповідями та співповідями виступили Міністр закордонних справ Б. Тарасюк, Міністр оборони України генерал армії України О. Кузьмук, голови профільних парламентських комітетів.

У своїй доповіді О. Кузьмук наголосив: “ Нова геополітична ситуація на межі ХХІ століття у світі, спонукала нас до пошуку надійних шляхів забезпечення власних інтересів і безпеки. Саме з цих позицій, а не керуючись лише емоціями, потрібно розглядати відносини України з НАТО. Сьогодні можна навести чимало аргументів “за” і “проти” *співпраці* з Альянсом. Проте наші Збройні Сили не можуть залишатися осторонь тих процесів, які стосуються забезпечення обороноздатності держави... Погіршення стосунків з Північноатлантичним блоком ніколи не приведе до поліпшення “клімату” між

Україною і західними сусідами. Співпраця з НАТО не лише забезпечуватиме нашу безпеку, а й відповідатиме стратегічній меті офіційного Києва – інтегрування до євроатлантичних структур... *Всілякі чутки про завтрашнє приєднання України до НАТО є провокаційними*” [174, С. 1].

Серед перших безпосередніх контактів України з НАТО слід відзначити семінар Північноатлантичної асамблеї “Україна і європейська безпека”, який відбувся 20 – 23 червня 1993 року у Києві. Асамблея виконує функцію консультативного органу Альянсу. Основний напрямок її діяльності – створення сприятливих умов європейської безпеки, включаючи військові, економічні, політичні та екологічні аспекти цієї проблеми. Учасники семінару обговорювали питання внутрішньої та зовнішньої політики України, проблеми ядерної зброї, розміщеної на її території, реалізації економічних та конверсійних програм [175, С. 1].

9 лютого 1994 року Міністр закордонних справ України А. Зленко підписав в штаб-квартирі НАТО Рамковий документ програми “Партнерство заради миру”. А 25 травня того ж року Україна передала Північноатлантичному альянсу свій Презентаційний документ для цієї Програми [73, С. 519, 523].

Згідно з Рамковим документом програми ПЗМ, співробітництво нашої країни з Альянсом в рамках Програми передбачає досягнення таких цілей: сприяння відкритості у плануванні національної оборони та формування військового бюджету; забезпечення демократичного контролю над збройними силами; підтримання здатності та готовності брати участь в межах, дозволених конституцією, в операціях, здійснюваних під егідою ООН і/або в рамках відповідальності ОБСЄ; розвиток співробітництва з НАТО у військовій сфері з метою здійснення спільного планування і військової підготовки та навчальних маневрів, покликаних підвищити їхню спроможність до виконання завдань, пов’язаних з миротворчою діяльністю, пошуковими і рятувальними операціями, операціями з надання гуманітарної допомоги та іншими, про які згодом може бути домовлено; формування у тривалій перспективі таких

збройних сил, які зможуть краще взаємодіяти із збройними силами країн-членів НАТО [72; 176, 226 – 227; 177, С. 64 - 65].

Для участі у програмі “Партнерство заради миру” Україна надала, відповідно до її чинного законодавства, 1291 військовослужбовця, 10 літаків, 6 вертольотів, 2 кораблі та воєнізовані підрозділи цивільної оборони і два полігони [178, С. 26].

Важливою подією у розвитку співробітництва нашої країни з НАТО стало започаткування 3 березня 1994 року безпосередніх консультацій з Альянсом у форматі “16+1”, як це передбачено п.8 Рамкового документу програми “Партнерство заради миру”, з метою вивчення умов налагодження особливих відносин та встановлення “спеціального партнерства” між Україною і НАТО [72, С. 8; 179, С. 3]. Згідно з Адміністративною угодою та Угодою у сфері безпеки між Україною і НАТО були відкриті офіси зв’язку України у штаб-квартирі НАТО і Координаційному центрі партнерства (КЦП) та були визначені перші офіцери зв’язку до КЦП та штаб-квартири Альянсу.

Після передачі Презентаційного документу Секретаріат НАТО звернувся до України з проханням уточнити деякі положення і почав підготовку Індивідуальної програми партнерства (ІПП) для України. Підготовка та укладення ІПП, стали завершальним етапом приєднання до програми ПЗМ.

Фактично, перша ІПП між Україною і Альянсом була прийнята де-юре у червні – липні 1995 року, коли Генеральний секретар НАТО і Міністр закордонних справ України обмінялися відповідними листами. 14 вересня 1995 року ІПП Україна – НАТО була офіційно схвалена на спеціальному засіданні Північноатлантичної Ради (ПАР) НАТО. За результатами діяльності 1996 року Україна виконала програму на 38%, взявши участь у 113 з 268 заходів [178, С. 25].

Крім того, в рамках ПЗМ Україна з лютого 1995 року брала участь у першому дворічному циклі Процесу планування та оцінки сил (ППОС, англ. PARRP – Planning and Review Process), які виділяються країнами-партнерами для участі в програмі ПЗМ. ППОС базується на досвіді НАТО в галузі оборонного

планування та являє собою механізм, за яким всі країни Альянсу планують та оцінюють власні сили, що виділяються для участі у спільних заходах НАТО [180, С. 84].

Залучення Міністерства оборони України до Процесу планування надає можливість ознайомитися з досвідом інших держав у галузі оборонного планування та реформування збройних сил, набути досвіду спільних дій з силами Альянсу в ході миротворчих операцій, підвищити міжнародний авторитет українського війська, сприяти зміцненню миру та стабільності в Європі. ППОС також сприяє залученню певних коштів у вигляді фінансової допомоги на переоснащення підрозділів Збройних Сил України сучасними зразками військового обладнання, бойову підготовку особового складу та навчання відповідних фахівців [181, С. 60].

Участь України в Процесі планування була надзвичайно важливою, оскільки на початку створення українського війська в організації, забезпеченні та застосуванні Збройних Сил України використовувався досвід за часів існування Радянської Армії, а він має суттєві відмінності порівняно із арміями країн-членів Альянсу [182, С. 219].

У лютому 1995 року українська сторона була повідомлена про прагнення НАТО поглибити співробітництво з Україною не лише в рамках РПАС/ПЗМ, а й поза ними, що, власне, відкривало перспективу розвитку безпосередніх відносин особливого партнерства між Україною і НАТО. Під час зустрічі Президента України Л. Кучми з Генеральним секретарем НАТО В. Клаасом 1 червня 1995 року у Брюсселі було досягнуто принципової домовленості про встановлення і розвиток розширеного і поглибленого партнерства між Україною і Альянсом [183, С. 23].

14 вересня 1995 року відбулося спеціальне засідання Північноатлантичної ради у форматі “16+1”, за результатами якого було схвалено Спільну заяву України і Альянсу для преси, яка проголосила початок “розширених і поглиблених” відносин між двома сторонами “поза межами РПАС і ПЗМ” [184].

Разом зі Спільною заявою України і НАТО для преси керівним органам НАТО українською стороною було передано документ “Основні параметри Угоди про встановлення відносин спеціального партнерства між Україною та Організацією Північноатлантичного договору”, який заклав основу для активного діалогу між Україною і НАТО з метою розробки та укладення між ними політично зобов’язуючої угоди про спеціальне партнерство.

Протягом січня – березня 1996 року між Україною і НАТО було узгоджено спільний документ – “Реалізація розширення і поглиблення відносин між Україною і НАТО”. З квітня 1996 року у рамках реалізації цього документу відбулося перше планове засідання Політичного комітету НАТО та України з питань архітектури європейської безпеки та безпеки України як держави, котра добровільно відмовилась від ядерної зброї. Особливе партнерство для України означало розширення співробітництва України з НАТО на всіх рівнях і у всіх вимірах – політичному, військовому, економічному, екологічному, науково-технічному, інформаційному тощо. Україна вважала такий тип співробітництва однією з основних умов забезпечення своїх національних інтересів, гарантію уникнення нового поділу Європи і запобігання формування “сфер впливу” чи створенню “сірих зон” безпеки в Центральній-Східній Європі. Претендуючи на таке особливе партнерство, Україна виходила з того, що вона, в контексті розширення НАТО, перебуває в унікальній геополітичній ситуації: на її західних кордонах були розташовані майбутні члени розширеного Альянсу, на східних кордонах – Росія і Білорусь, позиція яких стосовно розширення НАТО відрізнялася від позицій інших держав Центрально-Східної Європи [185, С. 390].

У цей час активізувалося партнерство України з НАТО у військовому вимірі. Якщо у 1994 році військові підрозділи Збройних сил України брали участь тільки у двох спільних військових навчаннях на території Польщі та Нідерландів, то вже у 1995 році представники та підрозділи Збройних сил взяли участь у 98 заходах, включаючи 13 військових навчань. У 1996 році представники та підрозділи українського війська взяли участь у 53 заходах, а

також провели на своїй території багатонаціональне військове навчання “Щит миру-96” [178, С. 26].

6 травня 1996 року від імені уряду України були підписані важливі угоди в рамках програми ПЗМ, якими регулюється статус військовослужбовців Збройних сил України при перебуванні на навчаннях та інших заходах та території держав-членів НАТО або країн-партнерів і, навпаки, військових інших держав, які беруть участь у навчаннях на території України: Угода між державами, які є сторонами Північноатлантичного договору, та іншими державами, які беруть участь у Партнерстві заради миру, щодо статусу їхніх збройних сил, а також Додатковий протокол до цієї Угоди.

З метою зміцнення функцій для координації у сфері партнерства і співробітництва України з НАТО розпорядженням Президента України 21 травня 1996 року було створено Міжвідомчу робочу групу з питань участі України в програмі ПЗМ, а 3 квітня 1997 року Президент України підписав Указ про створення Державної міжвідомчої комісії з питань співробітництва України з НАТО, яку очолив Секретар Ради національної безпеки і оборони України В. Горбулін. Комісія стала дорадчим органом для підготовки пропозицій з питань співробітництва з керівними та виконавчими структурами НАТО, з державами-членами Альянсу та державами-партнерами програми ПЗМ, а також пропозицій щодо організації, координації й контролю виконання прийнятих з цих питань рішень міністерствами, іншими органами виконавчої влади та державними органами України [186, С. 9].

У серпні 1996 року було також створено посаду Головного координатора у співробітництві України з НАТО і ЗЄС у військовій галузі – радника-посланника посольства України у країнах Бенілюкс, на яку призначено першого Міністра оборони України К. Морозова.

У першій половині 1997 року відбулися знакові події у відносинах України з Північноатлантичним альянсом. Так, 20 березня в штаб-квартирі НАТО в Брюсселі відбувся перший раунд переговорів з Альянсом щодо формалізації відносин Україна – НАТО. У квітні 1997 року в Брюсселі пройшли два раунди

переговорів з НАТО на рівні експертів щодо цього питання. Черговий раунд переговорів Україна – НАТО із проекта документа відбувся 1 травня під час візиту тодішнього Генерального секретаря НАТО Х. Солани до Києва, а 29 травня 1997 року на засіданні міністрів закордонних справ країн-членів НАТО в м. Сінтрі (Португалія), Генеральний секретар НАТО Х. Солана і Міністр закордонних справ України Г. Удовенко парафували “Хартію про Особливе партнерство між НАТО і Україною” [73, С. 544].

9 липня 1997 року на саміті Північноатлантичного альянсу в Мадриді Президент України Л. Кучма та Генеральний секретар НАТО Х. Солана скріпили підписами “Хартію про особливе партнерство між Україною та Організацією Північноатлантичного договору”. На урочистій церемонії підписання Хартії Президент України Л. Кучма назвав результати саміту свідченням того, що на Європейському континенті створено нову архітектуру безпеки, а підписання Хартії є свідченням демократичного курсу України, її здобутком в процесі інтеграції в європейські структури [187, С. 1].

Хартія є основним політичним документом, який регулює відносини України з НАТО. Вона зафіксувала політичні зобов'язання сторін на найвищому рівні і визначила необхідність “розвивати відносини особливого і ефективного партнерства, яке сприятиме більшій стабільності і просуванню спільних демократичних цінностей в Центрально-Східній Європі” [188, С. 1]. У документі було сформульовано низку важливих положень, які мають історичне значення для України в її прагненні інтегруватися до майбутньої європейської системи безпеки та в розвитку її подальших відносин з однією основних складових цієї системи – Північноатлантичним альянсом [188].

На другому засіданні спільної комісії на рівні міністрів закордонних справ України та НАТО, створеної згідно з Хартією, 29 травня 1998 року, було проаналізовано стан відносин нашої держави з Альянсом. Міністри констатували, що за рік після схвалення обома сторонами Хартії про особливе партнерство було досягнуто значних успіхів. На прес-конференції після засідання комісії Генеральний секретар НАТО Х. Солана заявив: “Сьогодні я

можу сказати, що НАТО й Україна є дуже близькими партнерами. Ми повністю визнаємо значення незалежної України для збереження безпеки у Європі і будемо й надалі розвивати нашу співпрацю” [189, С. 3]. А під час свого візиту до України 8 – 9 липня 1998 року він сказав: “ Україна продовжує відігравати основоположну роль у розбудові та структурі безпеки на континенті. Стабільність і процвітання у Європі неможливі без міцних відносин між Україною й НАТО” [189, С. 1].

Варто відзначити, що активізація співробітництва України з Альянсом співпала з дуже важливою подією в життєдіяльності НАТО. 30 травня 1997 року на заміну Раді північноатлантичної співпраці (РПАС) була створена Рада євроатлантичного партнерства (РЄАП). РЄАП стала важливим елементом європейської архітектури безпеки. Її діяльність здійснюється з урахуванням роботи інших міжнародних організацій і доповнює їх. Рада є органом, що опікується розвитком діалогу, співробітництва та консультацій між НАТО і партнерами по співробітництву, забезпечує підґрунтя для співпраці і консультацій між її окремими членами та Альянсом [52, С. 90 - 91].

З метою створення в нашій державі чинного механізму імплементації Хартії з урахуванням пріоритетів у розбудові відносин України з НАТО, 4 листопада 1998 року Указом Президента України було затверджено “Державну програму співробітництва України з НАТО на період до 2001 року”. У документі підкреслювалося, що “стратегічною метою України є повномасштабна інтеграція до європейських та євроатлантичних структур і повноправна участь у системі загальноєвропейської безпеки. Реалізуючи цю мету, наша держава спрямовує свою діяльність на розвиток конструктивного співробітництва з наявними на європейському континенті структурами безпеки – НАТО, ЄС/ЗЄС, РЄАП, ОБСЄ та Радою Європи, на основі яких формується нова архітектура європейської безпеки XXI століття” [190, С. 10].

Програма була спрямована не лише на активізацію співробітництва у політичній та військовій сферах, а й на розвиток нових напрямів співпраці, таких як військово-технічне і науково-технічне співробітництво, цивільне планування

при надзвичайних ситуаціях, спільна боротьба з поширенням ядерних технологій, міжнародним тероризмом, організованою злочинністю та нелегальним обігом наркотиків, стандартизація, інформаційні технології, охорона довкілля, управління повітряним рухом, спільне використання космічного простору тощо [190].

26 листопада 1998 року у Брюсселі відбулося спільне засідання Державної міжвідомчої комісії України з питань співробітництва нашої держави з НАТО та Політичного комітету Альянсу, в ході якого глава української делегації Секретар РНБОУ В. Горбулін представив Державну програму. Представляючи Програму, В. Горбулін, зокрема, підкреслив, що положення, ідеї та дух Програми жодним чином не націлені проти будь-якої Держави [191, С. 1].

Наприкінці 1998 року Генеральний секретар НАТО Х. Солана відзначив, що “ 1998 рік – рік консолідації відносин Україна – НАТО, впродовж якого ми остаточно затвердили це нове партнерство та започаткували сталий механізм дієвого втілення наших спільних прагнень. Це рік стабільних досягнень, що створив солідний фундамент для розвитку у 1999 році” [192, С. 1].

Серйозним випробуванням відносин між Україною і НАТО стали події, які відбулися у березні – червні 1999 року у Союзній Республіці Югославії (СРЮ). Рушійним фактором цих подій був етнічний конфлікт у Косові (Південна Сербія). Як відомо, Косово має змішане населення, яке складається із сербів та етнічних албанців. До 1989 року регіон мав високий ступінь автономії в межах СРЮ, а потім керівник Сербії Слободан Мілошевич змінив статус регіону, скасувавши місцевий уряд. Косовські албанці рішуче протистояли цьому. Протягом 1998 року внаслідок відкритого конфлікту між сербськими військовими та поліцейськими силами і косовськими албанцями, згідно з доповідями міжнародних спостерігачів, загинуло понад 1500 албанців, а 400 тис. мешканців регіону були вимушені залишити свої домівки. З метою підтримки дипломатичних зусиль у переконанні С. Мілошевича вивести свої сили із Косова, допомогти покласти край насильству і сприяти поверненню біженців, керівництво НАТО ухвалило рішення про початок військової операції

“Союзницька сила”. 23 березня 1999 року без санкції на те Ради Безпеки ООН був виданий наказ про початок повітряних ударів по території Сербії [73, С. 129 - 131].

Повітряна операція тривала 78 діб. З часів Другої світової війни Європа ще не зазнавала таких тривалих і напружених бойових дій, які б мали місце на континенті. В ході цієї військової операції було здійснено 9 300 бойових вильотів авіації Альянсу, які були скеровані на ураження 900 цілей, скинуто 24 тис. бомб, причому використовувалися й боєприпаси начинені збіднілим ураном [193, С. 7].

Таке ставлення Північноатлантичного альянсу до Сербії, надмірна жорстокість до братнього слов'янського народу, адже не назвеш миротворчістю бомбові удари з повітря, руйнування і смерть людей не тільки у військовій формі, але й мирних жителів, справили гнітюче враження на широкі верстви українського суспільства, викликали різко негативне ставлення до законодавчого органу держави – Верховної Ради України та розширили кола противників інтеграції в НАТО.

У відповідь на послання до українського парламенту від керівництва СРЮ щодо цієї події, Верховна Рада України 24 березня 1999 року прийняла відповідну заяву. У заяві наголошувалося, що “ Верховна Рада України розцінює ці дії НАТО як агресію проти суверенної держави, що можуть призвести до ескалації великомасштабного військового конфлікту. Приймавши згадане рішення, НАТО грубо порушила не лише міжнародно-правові моралі, а свої основоположні документи, в яких стверджується, що військові операції Альянсу можуть проводитися лише з метою гарантування безпеки державам-членам НАТО” [194, С. 2].

Не зупинившись на цьому, парламент проголосував надати доручення Кабінету Міністрів України внести на розгляд Верховної Ради законопроект про скасування рішень та денонсацію зобов'язань України щодо її статусу без'ядерної держави. Ліві фракції парламенту – передусім комуністи і прогресивні соціалісти – наполягали взагалі розірвати дипломатичні та

економічні відносини зі США та в разі потреби надати Югославії військову допомогу.

26 березня 1999 року Верховна Рада України розглянула питання про відносини України й Організації Північноатлантичного договору. З доповідями виступили Міністр закордонних справ Б. Тарасюк та Міністр оборони генерал армії О. Кузьмук.

Під час свого виступу Б. Тарасюк зазначив: “В інтересах безпеки України потрібна не конфронтація між США і Росією, не продовження бомбардувань НАТО і не хрестовий похід усіх слов’ян на захист братів сербів... Розумію й повністю поділяю думку тих громадян України, які говорять про негайне припинення кровопролиття в Югославії, висувають посередницькі ініціативи, закликають Раду Безпеки ООН терміново розглянути це питання. Але не можу погодитися із закликами розірвати стосунки із НАТО і його країнами-членами, а тим паче з пропозиціями направити в зону конфлікту війська і озброєння. Насамперед – немає сенсу, оскільки це лише сприятиме розколу світу на два опозиційних табори. По-друге, безперечно, така акція тільки розпалить вогонь війни” [195, С. 3 - 4].

Процес взаємопорозуміння між виконавчою та законодавчою гілками влади стосовно ставлення України до подій в Югославії, оцінки характеру блоку НАТО взагалі, необхідності співпраці і партнерських відносин з Альянсом був важким і тривалим. Деяким чином цю ситуацію пом’якшила заява Президента України Л. Кучми під час його візиту до Словенії 31 березня 1999 року, в якій він виступив з ініціативою посередництва задля розв’язання Косовського конфлікту: “Україна не перебільшує своїх можливостей, але хоче бути активним учасником переговорів” [196, С. 1].

23 квітня 1999 року Верховна Рада України ухвалила Постанову “Щодо відносин України і Організації Північноатлантичного договору (НАТО). У Постанові наголошується: “Динамічні зміни геополітичної ситуації у нинішньому однополюсному світі, складність і нестійкість військово-політичної ситуації в Європі, тривале внутрішнє кризове становище України

обумовлюють необхідність активізації зусиль, спрямованих на зміцнення її міжнародних позицій, відстоювання національних інтересів, забезпечення надійної безпеки і обороноздатності. Необхідними передумовами цього Верховна Рада України вважає послідовність, виваженість, передбачуваність зовнішньої політики, її багатовекторності, розбудову відносин України з іншими державами, міжнародними організаціями на засадах збалансованості і взаємодопомоги, рівноправності і взаємовигоди, відкритості і взаємопорозуміння, неучасті у військових блоках, невтручання у внутрішні справи – за принципом “Безпека для себе – через безпеку для всіх”. Цим має визначатися і позиція щодо участі України у системах регіональної, загальноєвропейської і універсальної безпеки” [197, С. 2]

Далі у Постанові підкреслюється, що визначення засад зовнішньої політики належить до виняткових повноважень Верховної Ради України, тому не припустимим є те, що парламент з різних причин виявився фактично відстороненим від формування курсу на співробітництво з європейськими і євроатлантичними політичними і економічними структурами та структурами безпеки. Це стосується і визначення позиції України у відносинах з Організацією Північноатлантичного договору.

Документ наводить наступні приклади: “На розгляд Верховної Ради України не подавалися основоположні документи, що визначають зміст і створюють договірно-правову основу відносин так званого “особливого партнерства” України з НАТО, зокрема Рамковий документ програми НАТО “Партнерство заради миру”, Хартія про особливе партнерство між Україною та Організацією Північноатлантичного договору, Меморандум про взаємопорозуміння між Урядом України і НАТО щодо заснування Центру інформації та документації НАТО в Україні та щодо призначення офіцерів зв’язку НАТО в Україні. Не була подана на розгляд й Державна програма співробітництва України з НАТО на період до 2001 року, яка затверджена Указом Президента України від 4 листопада 1998 року. Відсутнє фінансово-економічне обґрунтування витрат на виконання зобов’язань, що впливають з

цієї Програми. Не визначені джерела покриття цих витрат, що лягають додатковим тягарем на Державний бюджет України... Рішення про допуск підрозділів збройних сил інших держав на територію України на схвалення Верховною Радою України не вносилось, що порушує Конституцію України” [197, С. 2]

Верховна Рада України вважала, що масовані бомбардування військами НАТО Югославії однозначно засвідчили – НАТО є агресивним військовим блоком, керівництво якого привласнило право чинити суд і розправу над будь-якою суверенною державою, не рахуючись ні зі Статутом ООН, ні з нормами міжнародного права і людської моралі. Зважаючи на зазначене вище, Верховна Рада України у результативній частині документу затвердила ряд положень, зокрема наступне: з огляду на агресивний характер нової доктрини і практичні дії НАТО вважати за необхідне розгляд питання про характер усього комплексу взаємовідносин з Альянсом.

Трагічні події в Югославії, позиція українського політика стосовно рішення керівництва Північноатлантичного блоку про військову операцію на території СРЮ, непорозуміння між законодавчою і виконавчою гілками влади щодо співробітництва з Альянсом, з особливою гостротою поставили на порядок денний питання: як ставилася українська громадськість до НАТО протягом існування незалежної України та можливої інтеграції нашої держави в структуру Альянсу?

Під час югославських подій голова Комітету Верховної Ради України з питань національної безпеки і оборони Г. Крючков заявив: “Численні дослідження соціологів свідчать, що за приєднання до НАТО виступають не більш, як 30 відсотків населення України. За результатами опитувань, які щороку, починаючи з 1994 року, проводяться Інститутом соціології Національної академії наук України, частка тих, хто виступає за встановлення зв’язків з розвиненими країнами Заходу (не тільки державами-членами НАТО) зменшилася з 15 відсотків у 1994 році до 13,7 відсотка – у 1998” [198, С. 3].

Вивчення досліджень суперечливого сприйняття НАТО в громадській думці України ми вирішили почати з 1996 року, коли країна в основному пододала внутрішні кризи і її економіка набрала більш-менш сталого розвитку, а це суттєво вплинуло на сприйняття громадянами нашої країни певних процесів становлення та державотворення незалежної України. Слід відзначити, що ці опитування відбувалися напередодні підписання Хартії про особливе партнерство між Україною та Альянсом, через два роки після того як Україна розпочала співпрацю в програмі “Партнерство заради миру”. В той же час, слід враховувати, що за даними соціологічних опитувань 1996 року спостерігалася певна байдужість українських громадян щодо інформації у сфері політики й міжнародних справ. 30 відсотків опитаних (із 1800 осіб) заявили, що політика їх не цікавить, така сама кількість тих, хто й газет взагалі не читає [199, С. 79].

За результатами загальноукраїнського опитування, яке в грудні 1996 року провели Фонд “Демократичні ініціативи” та фірма СОЦИС-ГЕЛЛАП, на питання “Чи треба Україні стати членом НАТО?” – українці відповіли наступним чином: 15% – “так, і як найшвидше”, 21% відреагували – “так, але згодом”, 45% – “важко сказати”, 19% – “в жодному разі”. Найбільше прихильників вступу до НАТО виявилось серед молоді, громадян з вищою освітою та тих, хто схвально ставився до розвитку приватного підприємства (бізнесу). Повністю довіряло НАТО 12% респондентів, “стільки довіряю, скільки й ні” – 28%, “зовсім не довіряю” – 19%, “важко сказати, довіряю чи ні” – 41%. Таким чином, опитування засвідчило, що більшість громадян України на той час не визначила свого ставлення до НАТО [200, С. 11].

Цілеспрямоване соціологічне дослідження в квітні 1996 року, яке здійснював Український центр економічних і політичних досліджень ім. О. Розумкова (УЦПЕД) серед 1003 офіцерів Збройних сил України в усіх регіонах країни засвідчило, що кістяк української армії, найбільш освічений і свідомий прошарок цієї силової структури, лише на 12% підтримує бажання військово-політичного керівництва країни приєднатися до НАТО, а позаблоковий статус України підтримує 41%. Більшість офіцерів не бажала брати участь у

миротворчих операціях під егідою Альянсу [201, С. 1]. І це притому, що у 1995 році представники та підрозділи ЗС України взяли участь у 98 заходах, включаючи 13 військових навчань, відповідно до програми “Партнерство заради миру” [178, С. 26].

У січні 1997 року Фонд “Демократичні ініціативи” провадив опитування 1200 осіб, які репрезентували доросле населення України. Опитування відбувалося в 11 регіонах, в які було згруповано всі області України з урахуванням регіональної однорідності чинників формування масової свідомості.

Згідно з даними опитування, населення України оцінювало НАТО як міжнародну організацію. І це говорило про те, що громадська думка не розглядала НАТО як агресивний блок. Агресора у НАТО вбачав лише кожний шостий громадянин України, на противагу майже половині респондентів, які вважали Альянс оборонною чи навіть миротворчою організацією. Більшість громадян не лише не вважали НАТО агресивним військовим блоком, а й не бачили реальної загрози з боку держав-членів Альянсу. Серед населення України було небагато поборників самостійного вступу до НАТО. Тільки 15% у майбутньому бачили свою країну в блоці з Заходом, тоді як 45% – в якій-небудь інтеграції з країнами СНД та Росією. В той же час, спостерігалися вельми суттєві регіональні відмінності – від визначеної прозахідної позиції у Західному регіоні України, до такою ж мірою визначеної “східної орієнтації” в Криму, Східному, Південно-Східному, Південному й Північно-Східному регіонах. Слід визнати чітку суперечливість позиції чималої частини населення стосовно питання про зближення з НАТО. Менш чверті опитаних категорично відкидали ідею вступу України до НАТО. Поряд із невизначеною позицією стосовно вступу в НАТО (42%), була досить поширена й думка на підтримку якомога скорішого вступу до НАТО (19%) або ж через певний час (19%) [202, С. 94 - 95].

На підставі опитування дослідники зробили наступні висновки:

- в Україні в більшості її регіонів на початку 1997 року не склалося досить визначеної консолідованої громадської думки на підтримку або ж проти розширення НАТО на Схід й перспективи співробітництва з НАТО;
- попри політичні стереотипи часів “холодної війни”, НАТО не розглядалося більшістю населення як агресивна або ворожа організація. Конкретні кроки Альянсу в Україні у межах програми ПЗМ оцінювалися вельми позитивно;
- зовнішньополітичний курс України стосовно НАТО на той час загалом не викликав масових негативних реакцій і не розглядався більшістю населення як загроза втрати самостійності держави у виробленні політичного курсу. Водночас поспішний курс на вступ до Альянсу міг викликати негативну реакцію громадської думки в багатьох регіонах.

Результати, які отримав Фонд “Демократичні ініціативи” підтвердилися опитуванням Кримського центру гуманітарних досліджень, які він опублікував на початку 1997 року. Більшість респондентів – від 37% до 50% – не визначили свого ставлення до НАТО. У ставленні тих, хто визначився, переважала позитивна оцінка Альянсу. Більшість населення бачила НАТО “оборонним союзом” (25%) або “миротворчою організацією” (22%) і лише 15% вважали її “агресивним військовим блоком”. 37% не відповіли на запитання. Більшість населення вважала, що Альянс “сприяє стабільності в Європі” (38%), на відміну від тих, хто бачив НАТО “пережитком холодної війни” (17%). Майже половина громадян (45%) не висловили свою думку. Значна частина громадян вважала, що НАТО є “гарантом суверенітету України” – 31%, всупереч 19%, котрі сказали, що “вступаючи до НАТО, Україна втратить незалежність”. 50% не змогли висловити свою думку з цього приводу [202, С. 10].

У всіх наведених соціологічних дослідженнях чітко простежується невизначеність громадян України щодо ставлення до НАТО та інтеграції нашої держави в її структури (від 40 до 50%). Це, насамперед, визначається непоінформованістю громадськості та політичною байдужістю, наявністю негативних стереотипів, які стосуються НАТО, – продукту попередніх

десятиліть потужної комуністичної пропаганди, але, зрозуміло й те, що стереотипи є складовою свідомості, яка зазнає змін. До того ж, факти дійсності можуть не тільки руйнувати стереотипи свідомості, але й зміцнювати їх. Один із способів закріпити підсвідоме неприйняття чогось – це виявити неповагу до його носіїв. А без належної інформаційної підготовки й забезпечення певні дії наших урядовців можуть бути сприйняті як неповага до значної частини населення.

В умовах, коли відчуженість мас від політичної еліти сягнула велетенських масштабів, даремно очікувати належного сприйняття зусиль політичної еліти – виконавчої влади, у сфері міжнародних відносин та розбудови національної безпеки України. Згідно з опитуванням в грудні 1996 року, яке мало загальнонаціональний характер, на запитання “Що ви відчуваєте стосовно правлячої еліти?” отримано такі відповіді: 21% опитаних – “образу”; 13% – “ворожість”; 54% – “байдужість”[203, С. 83]. За такого відчуження швидкий і ефективний вплив політичної еліти на зміну настроїв мас неможливий, а інколи і непередбачуваний.

Крім того, за умов політичної нестабільності, нетривалого перебування конкретних осіб у складі правлячої еліти, вірогіднішим є не так її вплив на масу, як настроїв мас на поведінку еліти. Дійсність наочно свідчить, що питання про геополітичну орієнтацію України кожен раз становиться одним із центральних у передвиборних кампаніях, коли змагаються претенденти на місце Президента України або на місце у Верховній Раді.

Питання політичної орієнтації української громадськості, її ставлення до Північноатлантичного альянсу дуже ускладнюється певною невизначеністю зовнішньополітичного курсу держави. Звичайному українському громадянину важко зрозуміти, яка позиція у питанні інтеграції в НАТО у виконавчої влади. Так, наприклад, Президент Л. Кучма на прес-конференції в головному офісі агентства “Інтерфакс” у Москві 24 жовтня 1996 року підтвердив нейтральний, позаблоковий статус України, а у червні 1996 року Міністр закордонних справ Г. Удовенко заявив про перспективу партнерства з Альянсом. Він зазначив, що

“в концентрованому вигляді воно могло б бути визначене як асоційований статус України у міжнародній організації НАТО”. А секретар Ради оборони і національної безпеки В. Горбулін дезавулював її й назвав виступ міністра “не зовсім коректним” [204, С. 4].

Можливо цим пояснюється заява Г. Удовенко під час зустрічі з Міністром закордонних справ Росії у серпні 1996 року, в якій він підкреслив, що “Україна є позаблоковою державою і не збирається вступати до НАТО” [205, С. 1]. В той же час, після візиту до штаб-квартири НАТО у січні 1997 року, В. Горбулін сказав, що “питання вступу України в НАТО стане актуальним у 2010 році” [206, С. 4]. У червні 1998 року новопризначений Міністр закордонних справ Б. Тарасюк наголосив: “Сьогодні питання вступу України до НАТО не стоїть” [207, С. 3]. Ми вже наводили вислів Міністра оборони України О. Кузьмука під час парламентських слухань у березні 1999 року, коли він підкреслив, що “всілякі чутки про завтрашнє приєднання України до НАТО є провокаційними” [174, С. 1]. Йому вторує у червні 1999 року голова місії України при штаб-квартирі НАТО К. Морозов: “Членство в НАТО на порядку денному не стоїть” [208, С. 2].

Таку невизначеність, розбіжність поглядів українських урядовців, певним чином, пояснює висловлення першого заступника Міністра закордонних справ України А. Бутейка в його інтерв'ю у квітні 2005 року: “Дуже багато говорилося про вірність України європейському і євроатлантичному руху, а водночас видавався таємний циркуляр, який забороняв міністерствам і відомствам України обговорювати речі, пов'язані з потенційним вступом України до НАТО” [209, С. 3].

23 – 25 квітня 1999 року у Вашингтоні відбувся ювілейний саміт Північноатлантичного альянсу з нагоди 50-ї річниці його заснування. Напередодні візиту Президента України Л. Кучми до США для участі в ювілейних заходах ліве крило Верховної Ради в черговий раз спробувало прийняти законопроект, який заблокував би співробітництво України з Альянсом. Проте цей документ народні депутати так і не ухвалили: сім разів

спікер парламенту ставив це питання на голосування, проте замість бажаного числа – 226 на електронному табло Верховної ради висвітлювалося лише 213 [210, С. 2].

Головною у програмі перебування Президента України у Вашингтоні була його участь у спеціально організованому саміті Україна-НАТО 24 квітня 1999 року. Держсекретар США М. Олбрайт перед його проведенням відзначила: “Це буде перша в історії Альянсу зустріч на найвищому рівні з державою-партнером, яка стане символом особливих відносин України та НАТО” [211, С. 3]. Справді, з 23 країн, які разом з 19 країнами-членами НАТО взяли участь у ювілейних заходах і, зокрема, в засіданні Ради євроатлантичного партнерства, тільки Україна мала змогу вийти на окремий, прямиий діалог з Альянсом.

Саміт Україна-НАТО надав обом сторонам можливість проаналізувати стан взаємовідносин за той час, що минув після підписання в липні 1997 року Хартії про особливе партнерство, та розглянути більш масштабне значення цих взаємовідносин для євроатлантичної безпеки. Було також обговорено ті завдання, які виконують Альянс та Україна, окремо та разом, із подолання складних проблем, щодо євроатлантичної безпеки. У спільній Декларації глави держав та урядів 19 країн-членів НАТО підтвердили свою підтримку суверенітету та незалежності України, її територіальної цілісності, демократичного розвитку та економічного процвітання як ключових чинників європейської стабільності та безпеки. Країни-члени Альянсу підтвердили своє переконання, що Україна має відігравати дедалі важливу роль у справі посилення європейської безпеки. Учасники саміту проаналізували участь України в програмі ПЗМ та в РСАП і висловили спільне побажання стосовно того, що Україна має повністю скористатися тими можливостями, які існують в рамках цих заходів. В декларації також говориться про те, що Спільна робоча група з питань оборонної реформи має стати каталізатором реформ оборонного відомства України [212, С. 89 - 90].

Саміт Україна-НАТО активізував зусилля політичного і військового керівництва України в оборонній сфері держави. Він прискорив і посилив

поступове прийняття стандартів і процедур НАТО, що сприяє досягненню взаємосумісності між українським військом та Об'єднаними збройними силами Альянсу. Для досягнення сумісності, яка б забезпечувала мінімально необхідний рівень взаємодії між військовими контингентами, визначені такі основні пріоритетні напрямки, що підлягають стандартизації: засоби зв'язку і системи управління військами; АСУ та системи радіолокаційного розпізнавання “свій-чужий”; авіаційна та бронетанкова техніка; ракетно-артилерійська зброя; інженерна техніка; засоби хімічної і радіаційної розвідки та дозиметричного контролю. Поряд з оцінкою сумісності озброєння і військової техніки необхідно враховувати, зокрема, стан справ у галузі логістики – сумісність матеріалів і засобів заправки, мастил, апаратури й устаткування для перевірки і контролю, технічного обслуговування тощо [213, С. 193 - 194].

Враховуючи зарубіжний досвід, було передбачено і практично здійснено реформування відповідно до стандартів НАТО органів управління частин і підрозділів Збройних сил України до бригади включно, Це насамперед були підрозділи, що визначені для спільних дій з військовими структурами Альянсу під час проведення миротворчих операцій [214, С. 6].

Важливу роль у реформуванні військової сфери України та співпраці з НАТО відіграє діяльність Спільної робочої групи (СРГ) з питань військової реформи, яка була започаткована для виконання положень Хартії про особливе партнерство між Україною та Альянсом. СРГ є постійно чинним механізмом консультацій між Україною та НАТО. Її діяльність спрямовується на забезпечення підтримки процесів реформування оборонної сфери нашої держави. Робота СРГ фактично охоплює всі аспекти функціонування українського війська, впровадження цивільного контролю над ним, проведення під егідою НАТО багатонаціональних навчань та операцій з підтримки миру, реалізації проектів безпечного зберігання, утилізації боєприпасів, що містять складні вибухові хімічні речовини, знищення легких озброєнь і стрілецької зброї [215, С. 7].

У форматі Спільної робочої групи з питань військової реформи України було визначено “Цілі національної оборонної реформи”, яких загалом налічується 80. Вони, зокрема, передбачають створення Сил швидкого реагування, перехід до професійної армії та поліпшення підготовки особового складу до участі у миротворчих операціях, а також розширення та повноважень цивільних кадрів в українських оборонних структурах [216, С. 5].

В національну систему оборонного будівництва впроваджуються універсальні механізми планування і розвитку збройних сил, прийняття в НАТО. З цією метою в Україні був проведений Оборонний огляд, активну допомогу в організації якого надали спеціалісти Альянсу. Результатом Оборонного огляду став “Стратегічний оборонний бюлетень України на період до 2015 року” [217].

Оборонний огляд – це аналітичний процес перегляду підходів до підготовки оборони держави та приведення їх у відповідність до ресурсної бази, яка може бути надана для потреб оборони. Головною метою огляду є створення фундаментальних основ для визначення конкретних завдань з оборонного реформування в Україні та імплементації національних цілей воєнної реформи [218, С. 7].

Наведені факти свідчать, що в Україні відбувається поступовий перехід до натовських стандартів бойової підготовки, боєздатності і боєготовності Збройних сил України, організаційно-штатної побудови військ, створення ефективної системи демократичного цивільного контролю. Відповідно до процедур Альянсу відбувається реформування оборонного планування і бюджетного забезпечення потреб оборони, запроваджуються заходи структурної перебудови оборонного сектору, здійснюються спроби поліпшення соціального забезпечення військовослужбовців та членів їх сімей. Крім того, спеціалісти НАТО надали суттєву допомогу при підготовці важливих документів оборонного планування України, таких як “Державна програма реформування та розвитку Збройних сил України на період до 2011 року”, Закон України “Про демократичний цивільний контроль над воєнною

організацією і правоохоронними органами держави”, “Цілі національної оборонної реформи”, нова редакція Воєнної доктрини України тощо. Безумовно, все це сприяє процесам можливої інтеграції в НАТО, навіть враховуючи певні проблеми у взаєминах з НАТО на політичному рівні.

Таким чином, партнерство України з НАТО набрало поступового розвитку, про що свідчать офіційні дані: у 2001 році співпраця нашої держави з Альянсом охоплювала 23 різні напрямки. У її рамках відбулося близько 500 заходів, стільки ж було заплановано на 2002 рік [219, С. 3].

Як вже було відзначено, вищі керівники держави у своїх виступах на міжнародному та державному рівнях неодноразово підкреслювали, що Україна вступати до НАТО не збирається. Вони виходили з того, що “є однозначна позиція Президента, який відпрацьовує зовнішню політику: сьогодні питання про членство в НАТО не стоїть” [220, С. 5]. Мова йшла тільки про тісне співробітництво з Альянсом. Така позиція України, напевно, обумовлювалася наступними чинниками: проголошений країною позаблоковий та нейтральний статус, неготовність самого Альянсу, економіки нашої держави, українського війська щодо інтеграції в структури НАТО, різко негативна позиція Росії стосовно цього питання.

Останній чинник відігравав не останню роль, про це свідчить наступне: саме після того як керівництво НАТО вирішило піти на встановлення нового формату відносин Росія – НАТО у травні 2002 року, в політичному житті України відбулася знакова, майже сенсаційна подія.

23 травня 2002 року Рада національної безпеки і оборони України під головуванням Президента Л. Кучми одноголосно ухвалила своїм рішенням “Стратегію України щодо Організації Північноатлантичного договору (НАТО)”, себто про початок складного й небезболісного процесу, кінцева мета якого – повне членство України в Альянсі [221, С. 11]. “Рішення визрівало довго, - сказав секретар РНБОУ Є. Марчук. – Воно було зумовлено еволюцією зовнішньої політики України” [222, С. 4]. “Україна завжди ставилася до НАТО як до однієї з найважливіших складових будівлі Європи, - ствердив Президент

Л. Кучма, - внутрішнє реформування Альянсу, прийняття нових членів, поглиблення відносин з країнами-партнерами завжди віталось Україною і підтримувалось нею як зміцнення і розширення зони миру і стабільності на євроатлантичному просторі” [223, С. 4].

Варто відзначити, що керівництво Північноатлантичного альянсу ввічливо привітавши Україну і великодушно підтвердивши, що “двері НАТО залишаються відкритими для всіх європейських демократій” [224, С. 1], доволі жорстко дали зрозуміти Києву, що його шлях до мети крізь згадані двері не буде ані легким, ані коротким. Так, напередодні свого візиту в нашу країну у липні 2002 року Генеральний секретар НАТО Дж. Робертсон під час зустрічі з українськими журналістами заявив: “Ми вітаємо прагнення України інтегруватися в євроатлантичні структури, у тому числі й НАТО, але на сьогодні членство України в Альянсі є гіпотетичним питанням”. А фразу щодо заяв України про своє бажання вступити до НАТО “...свідчать про довгострокову перспективу можливого членства, і в даний час питання про подачу заявки на вступ не стоїть”, – натовський генсек повторив у різних варіаціях не менше п’яти разів, роблячи при цьому акцент на словах “довгострокова” і “не стоїть” [225, С. 5].

Позицію Альянсу щодо інтеграції України в його структури наочно висвітлив директор Центру інформації та документації НАТО в Україні М. Дюре. Він сказав, що, по-перше, “існує певна процедура”. По-друге, “існують три опори для стабільності: політична стабільність, економічна та військова”, - і країна-кандидат, зрозуміло, мусить відповідати усім цим вимогам. Ну, а по-третє, вступ – “це тривалий процес, і ми краще десять разів подумаємо, перш ніж приймати рішення” [226, С. 4].

Таке ставлення Альянсу до прийнятого політичним керівництвом України рішення позбавитися позаблокового статусу держави, пояснюються, певним чином, діями уряду і політичної еліти України. “Ми не чуємо єдиної думки від України, - сказали натовські експерти в Брюсселі. – Спочатку було рішення РНБОУ, потім загальні слова щодо НАТО у зверненні Президента до

парламенту, думка самого парламенту нам узагалі невідома, а глава президентської адміністрації, як ми чули, взагалі висловлюється за збереження нейтрального статусу України. Нам було б набагато легше зрозуміти наміри України, якби її представники говорили приблизно одне й те саме” [225, С. 5].

Постає питання, а якої думки щодо вступу в НАТО дотримувалася громадськість України? За даними всеукраїнського репрезентативного опитування, яке здійснювалось фірмою СОЦИС та Фондом “Демократичні ініціативи, в ході якого було опитано 1800 респондентів віком від 18 років, на запитання “Коли, на вашу думку, Україна зможе стати членом НАТО?”, відповіді розподілилися наступним чином: за 5 років – 11%, за 10 років – 14%, ніколи не стане членом НАТО – 21%, вагалися з відповіддю – 54% [227, С. 1].

Результати соціологічних опитувань громадян України щодо їхнього ставлення до НАТО, що провадилися спеціалістами Українського центру економічних і політичних досліджень (УЦЕПД) в червні 2000 року, у вересні 2001 року та у квітні 2002 року [228; 229; 230], показали, що за підсумками опитувань 2000 – 2001 років майже половина респондентів вважали НАТО агресивним блоком (в 2000 році – 46,2%, в 2001 – 48, 1%). Число тих, хто з різних причин вважав процес розширення НАТО несприятливим, помітно зросло – з 46,1% у 2000 році до 50,2% у 2001 році. Більша частина громадян не були обізнані з конкретними напрямми співробітництва України з НАТО, зокрема, в рамках програми ПЗМ. Майже дві третини опитаних (64,4%) не знало або про цю програму взагалі, або про те, що Україна бере в ній участь. Вельми негативно вплинуло на ставлення українців до НАТО військова операція Альянсу на Балканах, більшість громадян України (56,6%) вважало, що НАТО взагалі не мало права втручатися у внутрішні справи суверенної країни, навіть для вирішення гуманітарних проблем.

Однак за результатами соціологічних опитувань у квітні 2002 року ставлення наших громадян до НАТО дещо змінилося – стало більш доброзичливим. У порівнянні з 2001 роком різко (з 48,1% до 32,6%, тобто на 15,5%) зменшилося число респондентів, що вважали НАТО агресивним

блоком. Дещо збільшилося число тих, хто оцінював блок як оборонний союз (на 3,1%). Порівняно з попередніми двома – трьома роками помітно збільшилось і число громадян, які оцінили Альянс у цілому більш позитивно (37,4%), ніж негативно (32,6%) [229].

Згідно з даними опитування, яке провела фірма СОЦИС-ГЕЛЛАП у червні 2002 року, 38% респондентів підтвердило свою довіру до НАТО, 34% висловило недовіру, 28% не визначилося. На конкретне запитання – про вступ в НАТО (точніше – про ставлення до відповідного рішення РНБОУ) – позитивно відгукнулося тих-таки 38%, негативно – 23%, не визначилося – 39%. Найцікавіше, однак, що 54% опитаних зізналися, що взагалі уперше чують про рішення РНБОУ; понад дві третини вперше почули про програму ПЗМ (яка на той час здійснювалася вісім років), і майже 90% опитаних довідалися, нарешті (завдяки соціологам) про Хартію про особливе партнерство між Україною й НАТО, п'ятиліття якої на той час відсвяткували у Києві. Ну, а 17% опитаних виявилось, взагалі не знали, що таке Північноатлантичний альянс [231].

Значуща непоінформованість українського суспільства щодо НАТО, яка, до речі, фіксувалася майже усіма соціологічними опитуваннями, спонукала керівництво держави вжити радикальних заходів в інформаційній політиці у сфері прагнень України до євроатлантичної інтеграції. 13 грудня 2003 року Указом Президента України було затверджено “Державну програму інформування громадськості з питань євроатлантичної інтеграції України на 2004 – 2007 роки”. До Програми увійшло 35 заходів, фінансування яких здійснюється у межах бюджетних призначень на відповідний рік та з інших джерел, не заборонених законодавством, у тому числі із залученням міжнародної технічної допомоги [232].

20 – 21 листопада 2002 року відбувся саміт НАТО у Празі, на якому Альянс запропонував семи країнам розпочати переговори щодо вступу, ухвалив низку ключових заходів, спрямованих на вдосконалення військового потенціалу, та запровадив програму заходів, спрямованих на вироблення нових, поглиблених відносин з країнами-партнерами.

За словами експертів, Празький саміт започаткував новий вимір у відносинах Альянсу з Україною. Новий етап стосунків глави держав та урядів країн-членів НАТО розцінили як важливий крок України в напрямку до Північноатлантичного союзу. В Декларації Празького саміту, ухваленого за результатами засідання Північноатлантичної ради було констатовано: “ми залишаємося прихильниками тісних відносин з Україною в рамках Хартії про особливе партнерство. Беремо до уваги спрямованість України на повну євроатлантичну інтеграцію і підтримуємо її намагання реалізувати всі необхідні реформи, включаючи посилення експертного контролю, для досягнення цієї мети. Новий План дій, який ми прийняли спільно з Україною, є важливим кроком уперед: він визначає конкретні галузі політичних, економічних, військових та інших реформ, де Україна взяла на себе відповідні зобов’язання і де НАТО й надалі надаватиме їй свою допомогу. Поглиблення і посилення наших відносин вимагає однозначної відданості України цінностям євроатлантичної спільноти” [233, С. 73].

“План дій Україна – НАТО” має принципові відмінності від попередніх документів, що визначали рамки співробітництва нашої країни з Альянсом, які полягають у відповідальності за його виконання. Заходи, передбачені планом, містять конкретні зобов’язання обох сторін. І незважаючи на те, що вони не мають юридичної сили, їх дотримання розглядається Альянсом як єдиний реальний показник щирості намірів України інтегруватись у НАТО [234].

Підсумки Празького саміту свідчать, що у найближчому майбутньому Альянс не розглядав Україну в числі своїх членів.

Наміри України щодо інтеграції в структуру Північноатлантичного альянсу, підтвердив Закон України “Про основи національної безпеки України” від 19 червня 2003 року. У статті 8 Основних напрямів державної політики з питань національної безпеки проголошено, що у зовнішньополітичній сфері Україна провадить активну міжнародну політику з метою “... набуття членства у Європейському Союзі та Організації Північноатлантичного договору при збереженні добросусідських відносин і стратегічного партнерства з Російською

Федерацією, іншими країнами Співдружності Незалежних Держав, а також іншими державами світу” [235, С. 4].

Ще більш конкретно наміри України щодо приєднання до НАТО було викладено у новій редакції “Воєнної доктрини України”, що була затверджена Указом Президента 15 червня 2004 року. У II розділі – “Воєнно-політичні засади Воєнної доктрини”, перший абзац пункту 9-го “Умови забезпечення воєнної безпеки України” викладено наступним чином: “Зміцнення довіри між державами, послідовне зниження загрози використання воєнної сили, проведення політики євроатлантичної інтеграції, *кінцевою метою якої є вступ до НАТО, як основи загальноєвропейської системи безпеки*”. Другий абзац пункту 16-го наголошує: “В умовах сучасної воєнно-політичної обстановки інтереси національної безпеки України зумовлюють істотне поглиблення відносин з НАТО і ЄС. *Виходячи з того, що НАТО і ЄС є гарантами безпеки і стабільності в Європі, Україна готується до повноправного членства в цих організаціях*”. А третій абзац того ж пункту викладено так: “ Активізація євроатлантичної інтеграції України з *орієнтацією на вступ до НАТО як основи загальноєвропейської системи безпеки* та пов’язане з цим глибоке реформування оборонної сфери держави відповідно до європейських стандартів належать до найважливіших пріоритетів як зовнішньої, так і внутрішньої політики” [236].

28 – 29 червня 2004 року в Стамбулі пройшов черговий саміт НАТО. Це був сьомий саміт після закінчення “холодної війни”. В ході саміту 29 червня 2004 року відбулося засідання Комісії Україна-НАТО на рівні глав держав та урядів. Але ніяких кардинальних змін у відносинах Україна – НАТО або їх активізації вищезазначений захід не вніс. У Заяві з приводу засідання Комісії Україна-НАТО містяться загальні висловлення на кшталт того, що глави урядів і держав Альянсу “підтвердили”, “схвально оцінили”, “закликали”, “відзначили”, “запропонували” [237, С. 94 - 96].

Стамбульський саміт наочно показав, що хоча наша країна була найактивнішим учасником програми ПЗМ, а український військовий

контингент був третім за чисельністю в Іраку, просування України до Альянсу практично застопорилося. Не допомагало проведення воєнної реформи, модернізації Збройних сил та прагнення поступово перейти на стандарти НАТО. Створювалося враження, що перебування України в ролі дружнього буфера цілком влаштовувало політичне керівництво Північноатлантичного альянсу.

Політичне керівництво нашої держави відреагувало на це нестандартним рішенням про зміну позиції щодо відносин з НАТО. Президент України своїм Указом від 15 липня 2004 року увів в дію рішення Ради національної безпеки і оборони “Про подальший розвиток відносин з НАТО з урахуванням результатів засідання Комісії Україна-НАТО на найвищому рівні 29 червня 2004 року”. Згідно з Указом у Воєнній доктрині України було зроблено купюри у пунктах, які визначали вступ до НАТО та ЄС, як кінцеву мету євроатлантичної інтеграції, тобто вилучено ту частину тексту, яку ми позначили курсивом.

У новій редакції Воєнної доктрини було викладено абзац другий пункту 9, абзаци другий і третій пункту 16 відповідно в такій редакції:

“зміцнення довіри між державами, послідовне зниження загрози використання воєнної сили, проведення політики євроатлантичної інтеграції”;

“ В умовах сучасної воєнно-політичної обстановки інтереси національної безпеки України зумовлюють істотне поглиблення відносин з НАТО і ЄС як гарантами безпеки і стабільності в Європі.

Активізація євроатлантичної інтеграції України, в тому числі шляхом глибокого реформування оборонної сфери держави відповідно до європейських стандартів, належить до найважливіших пріоритетів як зовнішньої, так і внутрішньої політики” [238, С. 1].

Зміни в українській Воєнній доктрині були відбиттям реальних відносин нашої країни з НАТО і ЄС. Вона зазнала коректування (удосконалення, корегування). Справа у тому, що Воєнна доктрина будь-якої країни – один з ключових елементів архітектури безпеки держави, який враховує воєнні, політичні, стратегічні, економічні та інші аспекти. Доктрина – це система

основних принципів для розробки стратегії, яка складається із аналізу ситуації, прогнозування різних сценаріїв розвитку та адекватної відповіді на ці сценарії. Зовсім логічно, що такий важливий документ, як Воєнна доктрина, повинен містити коректні положення, які відповідають реальній дійсності. А останні офіційний Київ мав змогу в'яснити в ході саміту у Стамбулі. Реальний стан наших відносин з НАТО було зафіксовано у відповідній заяві учасників саміту, де про членство України в Альянсі питання не стояло. Нові положення Воєнної доктрини були чітким сигналом щодо готовності України до глибокої інтеграції з євроатлантичними структурами. Як засвідчили подальші події президентський указ став каталізатором для активізації відносин між Україною і НАТО, тому що внесення змін у Воєнну доктрину звернуло увагу представників євроатлантичних інституцій і наших найближчих сусідів, які вже стали членами НАТО.

Про те, що Україна як і раніш прагнула інтегруватися в структури Альянсу, свідчить відповідь Президента Л. Кучми на запитання журналістів про намір України вступити в НАТО під час його квітневого візиту у 2002 році: “Запросять нас, і ми вступимо”. А, приміром, віце-спікер Верховної Ради С. Гавриш вважав присутність України в НАТО доленосною для європейського майбутнього нашої країни – “лише пройшовши НАТО, Україна зможе стати членом Європейського Союзу” [230, С. 1].

Протягом доволі складного періоду з часу як 23 травня 2002 року Україна вперше відкрито заявила про свою мету вступити в НАТО, Київ, долаючи чимало перешкод, йшов у Євроатлантичному напрямку. Празький саміт, де, попри несприятливу політичну атмосферу, було укладено План дій Україна-НАТО, Стамбульський саміт, де, незважаючи на очікування, так і не сталося розширення формату співпраці між Україною і Альянсом. Здавалося, що процес євроінтеграції відбувався швидше наперекір, аніж завдяки: урядовці, які були вірними реалізації курсу на Альянс, становили абсолютну меншість. Знадобилося три роки, аби за всіма формальними критеріями Україна розпочала шлях до повноправного членства в НАТО.

В грудні 2004 року в Україні відбулися президентські вибори на тлі так званої “помаранчевої революції”. 23 січня 2005 року, склавши присягу під час інавгурації, Президентом України став В. Ющенко. Новообраний Президент і сформований ним уряд країни обрали курс на інтенсифікацію євроатлантичної інтеграції держави, з метою прискорити вступ України до НАТО.

У лютому 2005 року країни-члени Альянсу запросили В. Ющенка взяти участь у роботі саміту у штаб-квартирі НАТО. Візит української делегації на чолі з Президентом України В. Ющенком до Брюсселя, напевно, як ніяка інша подія останніх років, вплинула на зовнішню політику України. Виступ Президента в Європарламенті та під час засідання Комісії Україна-НАТО засвідчили: Україна покінчила з політикою багатовекторності й обрала шлях євроатлантичної інтеграції. Говорячи про євроатлантичні прагнення України, В. Ющенко чітко зазначив: “Люди, що вийшли на майдани та вулиці Києва, мали мотивацію: вони хочуть бачити Україну в Європі, а не по сусідству з нею... і хотіли б бачити Україну інтегрованою до Європейського Союзу та Північноатлантичного альянсу” [239, С. 3]

На засіданні саміту Україна-НАТО В. Ющенко ознайомив Альянс з новою стратегією нашої держави щодо інтеграції в його структури. В короткостроковій перспективі це було пов’язано зі значними змінами внутрішньої та зовнішньої політики України. Генеральний секретар НАТО Яап де Хооп Схеффер відзначив, що “НАТО не може керувати цим процесом. Відповідальність і тяжкий тягар, що пов’язаний з ним, лежить виключно на українському керівництві. Але ми можемо допомогти і ми допомагаємо” [240, С. 3]. У відповідь на заклик Президента США Дж. Буша до країни Альянсу потужно підтримати Київ на його шляху до НАТО, Генсек блоку висловився щодо таких перспектив досить стримано. Він заявив, що Альянс залишається відкритим для будь-якої країни, яка забажає вступити, для цього необхідно виконати вимоги, визначені демократичним західним суспільством. Тобто для нашої держави залишалось остаточно виявити свою рішучість інтегруватися до

трансатлантичної системи безпеки та дотримуватися визначеної схеми. Отже, в НАТО очікували на само визначеність нашої держави [241, С. 1].

Брюссельській саміт погодився започаткувати Інтенсифікований діалог щодо прагнень України до членства в Альянсі. Започаткування Інтенсифікованого діалогу в Україні було чітким сигналом від країн-членів НАТО щодо їх підтримки таких прагнень. Водночас це не гарантувало запрошення приєднатися до НАТО – подібне запрошення має формуватися з огляду на результати імплементації Україною цілей ключових реформ для вступу в Альянс. У той час, коли країни-члени Альянсу готові були надати допомогу та відповідні поради, загальний темп прогресу у цьому питанні залежав від України. Інтенсифікований діалог був спрямований на вирішення проблемних питань, які безпосередньо стосувалися потенційного членства України в НАТО. Водночас з Інтенсифікованим діалогом було започатковано пакет короткострокових дій, що мали на меті спрямування практичного співробітництва на підтримку першорядних цілей українських реформ щодо вступу в НАТО у сфері внутрішньої та зовнішньої політики, безпеки і оборони. Такі дії зосереджені на п'яти основних напрямках: зміцнення демократичних інститутів, поглиблення політичного діалогу, інтенсифікація реформи сфери безпеки і оборони, поліпшення громадської поінформованості, а також управління соціальними та економічними наслідками реформ [242, С. 6].

Свою позицію і відданість щодо інтеграції в НАТО політичне керівництво нашої держави продемонструвало наступним чином – Указом Президента від 21 квітня 2005 року було відновлено першу редакцію Воєнної доктрини, тобто в тексті документу знову йшла мова про те, що “Україна готується до повноправного членства в НАТО та ЄС” і “активізація євроатлантичної інтеграції України з орієнтацією на вступ до НАТО... належить до найважливіших пріоритетів як зовнішньої, так і внутрішньої політики” [243, С.17].

21 квітня 2005 року у Вільнюсі відбулася неформальна зустріч міністрів закордонних справ країн-членів НАТО, України і Росії та засідання Комісії

Україна-НАТО. Під час зустрічі Генсек НАТО Яап де Хооп Схеффер обговорив з міністром закордонних справ України Б. Тарасюком пропозиції співпраці Брюсселя з Києвом. Напередодні Б. Тарасюк заявив, що “існує можливість переведення відносин НАТО – Україна у новий формат”. “Ми зробили це разом – НАТО й Україна, ми трансформували наші відносини в Інтенсифікований діалог про членство” – відзначив Генеральний секретар НАТО на прес-конференції після засідання комісії. Він також заявив про готовність Альянсу надати всіляку підтримку Україні у питанні імплементації реформ щодо вступу в НАТО і наголосив на ролі нового керівництва країни, “яка продемонструвала підтримку демократичних цінностей і зробила прозорими євроатлантичні прагнення”. Відповідаючи на запитання журналістів, скільки часу триватиме імплементація проголошених реформ, Міністр ЗС України Б. Тарасюк зазначив, що для цього потрібно близько трьох років, тобто цей процес має закінчитися в 2008 році [244, С. 5].

У свою чергу, Генеральний секретар Альянсу підкреслив, що “Досягнення цілі України вступу в НАТО не буде простим, а просування України цим шляхом – автоматичним. Подальший розвиток відносин між Україною і НАТО залежатиме від ходу реалізації ключових реформ в Україні” [245, С. 3].

Попри всю неформальність зібрання, яке не ухвалило жодних документів, зустріч зафіксувала перше дуже істотне зрушення самого характеру відносин України з НАТО. Підсумком Вільнюського саміту було оприлюднення документу під назвою “Поглиблення співробітництва Україна – НАТО: короткотермінові заходи”. Це був перший практичний крок в рамках Інтенсифікованого діалогу, який означав, що з Україною починають розмовляти саме як із країною, яка з часом, після проведення низки реформ досягне сумісності з певними стандартами і стане повноцінним союзником. Програма Короткотермінових заходів забезпечувала дві речі: окрім того, що в ній закріплено рішення держав-членів Альянсу та України започаткувати Інтенсифікований діалог, вона визначала галузі першорядних пріоритетів, у яких Україна та НАТО почнуть втілювати у життя термінові реформи. Ця

Програма мала на меті не замінити собою офіційні механізми співробітництва, такі як План дій Україна – НАТО, а забезпечити, щоб виконання цих документів відповідало пріоритетам започаткованим новим політичним керівництвом України [246, С. 11 - 14].

Під час перебування у Києві в червні 2005 року Генерального секретаря НАТО Яапа де Хоопа Схеффера, українська сторона в рамках Інтенсифікованого діалогу представила так званий “Документ для попереднього обговорення”, в якому офіційний Київ виклав свою позицію з політичних, військових, фінансових питань та з питань безпеки. Презентація такого документу була кроком, який засвідчив про серйозність намірів України вступити в Альянс. У Документі представники українських владних структур мали змогу порушити ті питання, яким було присвячене Дослідження експертів з питань розширення НАТО від 1995 року. Це стало основою процесу Інтенсифікованого діалогу завдяки тому, що були визначені конкретні питання, в яких Україна повинна була добитися поступу задля досягнення своєї мети [247, С. 6].

У другій половині 2005 року в нашій державі дуже серйозно ускладнилася внутрішньополітична обстановка, що було обумовлено урядовою кризою та активними діями партій України і окремих політичних лідерів напередодні парламентських виборів 2006 року. Такий негативний внутрішньополітичний дисбаланс істотно вплинув на зовнішньополітичну діяльність України у її прагненні щодо євроатлантичної інтеграції.

Як відзначив старший науковий співробітник Центру вивчення конфліктів Академії оборони Великобританії, експерт Альянсу Д. Шерр: “З моменту інавгурації Президента України почалася страшна політична боротьба на верхівці державної влади... Політичні ігри знову реалізуються в інтересах конкретних осіб, що переважають над інтересами країни... На верхівці української влади ми бачимо параліч замість рішучого управління та координації. Якщо цей параліч затягнеться, я дуже сумніваюся, що НАТО

вважатиме Україну готовою приєднатися до Програми набуття членства в Альянсі” [248, С. 3].

Як не дивно, саме в цих умовах окремі представники влади, зокрема зовнішньополітичного відомства, розпочали оприлюднювати думку, що Україна стане повноправним членом НАТО в 2008 році, хоча ці амбіції на той час не мали під собою ніяких підстав. Число “2008” у контексті вступу до НАТО лунало не вперше. Ми вже згадували, що у квітні 2005 року під час зустрічі у Вільнюсі зі своїми колегами Міністр закордонних справ Б. Тарасюк сказав, що Києву знадобиться саме три роки, аби відповідати критеріям для членства в Альянсі. Багато експертів по-різному сприйняли слова глави дипломатичного відомства. Одні вважали, що Україна може лишень отримати запрошення на приєднання до НАТО у 2008 році. Інші припускали, що ця дата взагалі нікого й ні до чого не зобов’язує. Інші ж справді всерйоз розглядали заданий міністром термін як реальний, хоча й, здавалося б, фантастичний.

Деякі західні експерти також розглядали 2008 рік як дуже імовірний. Згідно з ним у липні 2006 року Україна, Грузія, Сербія та Чорногорія, а також Боснія мали отримати запрошення на початок виконання Плану дій із підготовки до членства (розширений формат співпраці певної держави і НАТО, який у перекладі з офіційної мови означає, що та чи інша країна стає на завершальний етап своєї інтеграції). Розробники цих планів не брали до уваги позицію деяких членів Альянсу щодо вступу України в НАТО. Зокрема, різні джерела розповідали, що до противників євроатлантичної інтеграції України на той час належали Франція, Німеччина, Італія, Іспанія та Бельгія.

Другий бар’єр перешкод для намірів України вступити в Альянс полягав у відсутності суспільного та внутрішньополітичного консенсусу в нашій державі стосовно інтеграції в НАТО, що обумовлювало брак підтримки євроатлантичної інтеграції з боку населення, а українська влада нічого не робила щоб змінити цей стан справ, попри те, що Державна програма, яка передбачала проведення роз’яснювальної роботи, вже існувала з 2003 року. Фактично всі країни колишнього соцтабору, які стали членами НАТО,

розпочинали свій шлях до Альянсу з низького суспільного рівня підтримки інтеграції, однак активна робота на цьому напрямку дала свої плоди. У всіх країнах саме політична еліта та неурядові організації були двигунами євроатлантичного руху. В Україні політичний істеблїшмент демонстрував як мінімум байдужість стосовно інтеграції до НАТО. Життя за принципом “від виборів до виборів” і тут дало свій відбиток. Складалося враження, що більшість політиків, побоюючись втратити свої рейтинги перед черговими виборами, не піднімали непопулярне в суспільстві питання.

До речі, у передвиборчій програмі Президента України В. Ющенко нічого не було про НАТО, але голова “Народного союзу “Наша Україна” Ю. Костенко стверджував, що “ в програмі Президента “10 кроків назустріч людям” йде мова про євроінтеграцію і НАТО. І за це проголосувало 52% населення”. Але у програмі в “кроці 10-у” про євроатлантичну інтеграцію немає нічого, а написано: “Відносини з Росією будуть взаємовигідними, дружніми і стабільними” [249, С. 5]. Так за що голосувало 52% населення?

Припущення певних посадовців, що Київ може отримати від НАТО запрошення приєднатися до Плану дій щодо членства вже у 2006 році та про вступ України в Альянс у 2008 році, доволі скептично оцінив вищезазначений експерт НАТО Джеймс Шерр: “Це цілком можливо. Але важливим питанням буде, як кожна з країн-членів Альянсу оцінює в цілому прогрес України. І не можна сказати, що нинішня політична криза не привернула до себе уваги і не стурбувала НАТО. Отже, широкий політичний і економічний контекст, в якому відбуваються зміни в оборонній галузі та в секторах безпеки, - надзвичайно важливі для НАТО. Тому результати виборів в парламент в березні 2006 року і домовленості, які виникнуть, будуть становити інтерес. Нині непросто дати відповідь... Якщо політична ситуація розвиватиметься позитивно, то, гадаю, було б реалістично розраховувати на запрошення до Плану дій щодо членства у 2006 році” [250, С. 7.].

Але, не зважаючи на складну політичну ситуацію в державі, українські урядовці наполегливо вкладали у свідомість суспільства України думку щодо

швидкого приєднання до Альянсу. В політологічній галузі навіть виник термін, який оцінював їхні дії – “втягування у НАТО”. Так, під час консультацій високого рівня між Україною та НАТО з питань оборонної реформи та оборонної політики, які відбулися у Вільнюсі 23 – 24 жовтня 2005 року (в заході брала участь 31 делегація країн-членів Альянсу і його вище керівництво: 10 міністрів оборони, 18 віце-прем’єрів або держсекретарів, постійні представники – усього 320 офіційних осіб), Міністр оборони України А. Гриценко впевнено заявив про прагнення держави стати членом НАТО, назвавши його остаточним, і саме таким зовнішньополітичним курсом, який “відповідає національним інтересам країни”. На запитання журналістів, чи буде готова Україна до членства в Альянсі до саміту країн-членів НАТО у 2008 році, А. Гриценко відповів: “ Якщо казати про темпи оборонної реформи і нашої участі у всіх операціях під егідою НАТО, я впевнений, що з української сторони, ми будемо готові до цього періоду” [251, С. 4].

Як повідомив кореспондент Укрінформу, на початку грудня 2005 року Міністр закордонних справ нашої країни Б. Тарасюк за підсумками засідання Комісії Україна-НАТО в Брюсселі заявив: “Я погоджуюся з думкою Міністра оборони А. Гриценка про те, що через три роки Україна буде готова до членства в Альянсі у військовому відношенні. Вважаю що через три роки Україна буде готовою до членства в НАТО й політично” [252, С. 1].

Після засідання Комісії Україна-НАТО на рівні міністрів закордонних справ у Софії 28 квітня 2006 року, в інтерв’ю одній з популярних болгарських газет Міністр закордонних справ Б. Тарасюк сказав: “У Софії ми почули сигнал – Альянс готовий запросити Україну приєднатися до Плану дій щодо членства відразу після створення уряду. Тобто незабаром ми перейдемо на новий етап відносин з НАТО. Гадаю, це станеться восени” [253, С. 3]. Підтвердив сподівання Б. Тарасюка й Президент України В. Ющенко. Під час робочого візиту до Литви для участі у Вільнюській конференції “Спільне бачення спільного сусідства” на початку травня 2006 року він сказав журналістам, що на час своєї каденції йому вдасться суттєво наблизити Україну до членства в ЄС та

НАТО. “Для мене буде великою честю вирішити таке завдання”, - наголосив В. Ющенко. Президент також зазначив, що не виключає, що на наступному саміті НАТО в Ризі Україна отримає сигнал про приєднання до Плану дій щодо членства в Альянсі [254, С. 2].

А в цей час німецькі засоби масової інформації доводили до своїх читачів: “ Україна погрузнула у внутрішньополітичних інтригах, які загрожують її реформаторському курсу. Країна, яка бажає зберегти перспективи на вступ – неважливо, в НАТО або ЄС, - не може цього собі дозволити. Адже приймати у свої ряди нестабільну державу, обтяжену важким радянським спадком, для Заходу неприпустимо, тим більш що Україна доволі велика держава як за площею, так і за чисельністю населення” [255, С. 4].

Варто відзначити, що амбіційні плани певних українських політиків підігрівали деякі посадовці НАТО під час консультацій з реалізації намірів України щодо набуття членства в Альянсі в рамках Інтенсифікованого діалогу, які відбулися у вересні 2005 року в Брюсселі. Питання стосовно членства України в НАТО може бути розглянуто вже на саміті НАТО у 2008 році, повідомив голова відділу взаємин з Росією і Україною Дивізіону НАТО з політичних справ та політики безпеки Пол Річ. “Американська сторона вийшла з пропозицією провести у 2006 та у 2008 роках саміти НАТО, перший з яких має бути присвячений проблемам трансформації Альянсу, а другий – питанням його розширення” [256, С. 1].

Свої прагнення щодо швидкого вступу в Альянс українські урядовці розпочали переводити у практичну площину за допомогою підлеглих їм структур. Так, у березні 2006 року Міністр оборони України зазначив, що найближчим часом буде готовий План дій щодо вступу в НАТО, а вже у вересні Україна має розпочати практичне виконання вимог цього Плану. Згідно з планом глави оборонного відомства, в разі успішного виконання ПДЧ Україна має шанс стати членом НАТО в 2008 році [257, С. 1]. Його думку про “вересень” підтримував заступник Міністра закордонних справ України В. Хандогій [258, С. 2].

Вивчення потужних і наполегливих дій певної частки державного керівництва на чолі з Президентом України щодо інтеграції в структури НАТО, викликають закономірне запитання: як вони співвідносилися зі ставленням до вступу в Північноатлантичний альянс суспільства України, якою була громадська думка щодо цієї проблеми? Загальновідомо, що громадська думка – це колективні оціночні судження різних соціальних спільнот, у яких виявляється їхнє ставлення до змісту і способів вирішення суспільних проблем, що стосуються їхніх спільних інтересів. Громадська думка як соціальний інститут виражає ставлення різних соціальних верств населення до діяльності органів державної влади і місцевого самоврядування, до реалізації державної політики. Вивчення ставлення населення України до широкого кола питань, безпосередньо пов'язаних з НАТО, здійснюється за допомогою короткочасних та довготривалих моніторингових соціологічних досліджень, які проводяться як окремими фондами, центрами, так і інститутами соціології та психології НАН України.

Питанню ставлення українського суспільства до вступу в НАТО присвячена досить велика кількість соціологічних досліджень різного ступеню компетентності – від окремих фірм, громадських організацій, фондів, редакцій газет до солідних науково-дослідних установ Національної академії наук України. Ці дослідження віддзеркалюють думку українських громадян на різних етапах державотворення країни, залежно від віку, освіти, соціальної групи та регіону мешкання [259, 260, 261, 262].

Сьогодні, за даними різних соціальних досліджень, кількість прихильників вступу до Альянсу загалом по країні становить 17 – 19% [259, С. 15; 263, С. 1]. Моніторингові соціальні дослідження свідчать, що частка прихильників НАТО знизилася з 22% у 1999 році до 19% у 2005-му [261, С. 19]. Аналітики вважають – це обумовлено воєнними кампаніями НАТО в Югославії, США в Афганістані та Іраку, внаслідок чого у масовій українській свідомості помітно знизився рівень позитивного сприйняття Північноатлантичного альянсу. На їх думку, така ситуація створилася тому, що внаслідок дисбалансу в інформаційному

просторі багато українців сприймають війну в Іраку як акцію НАТО, тоді як за дії американських військовослужбовців, тортури які вони учиняють стосовно іракців, відповідальність несе уряд США, а не штаб-квартира НАТО в Брюсселі.

Дані опитування населення у червні 2006 року засвідчили: якщо у 2000 році 33,5% громадян не підтримували вступ країни у НАТО, в 2004-у – 30%, то у 2005-у – вже 50,4%, а влітку 2006-го – 64,4%. Таке зростання кількості противників вступу в Альянс відбувалося за рахунок тих, хто раніше вагався з вибором. Різниця між кількістю симпатиків і противників вступу до НАТО складала 52%. При цьому антинатовські настрої були не тільки на сході України і Криму. У Західному регіоні співвідношення противників і прихильників складало відповідно – 38% і 32%, а у Центральному регіоні виступало проти вступу 57% і тільки 15% дали відповідь – “так”. Адже “помаранчевий” електорат, і той був проти Альянсу. Наприклад, серед прихильників вступити до НАТО було у лавах “Нашої України” – 40%, у БЮТ – 41% [264, С. А-5].

Наявність певного дисбалансу в українському суспільстві щодо приєднання до структур Північноатлантичного альянсу, викликала у деяких провідних політичних партій України підстави вимагати проведення всеукраїнського референдуму, який би визначив волю народу з питання про вступ в НАТО. Варто відзначити, що референдумові належить особлива роль у системі народовладдя в Україні, як найбільш органічній і природній формі народовладдя.

У випадку про всеукраїнський референдум з питання вступу в НАТО мова йде про зміну Закону України “Про основи національної безпеки України” від 19 липня 2003 року, який підписував Президент України Л. Кучма. У статті 8 Закону: “Основні напрямки державної політики з питань національної безпеки” є такий підпункт: “... забезпечення повноправної участі України в загальноєвропейській та регіональній системах колективної безпеки, *набуття членства* в Європейському Союзі та Організації Північноатлантичного

договору (НАТО) при збереженні добросусідських відносин і стратегічного партнерства з Російською Федерацією, іншими країнами СНД, а також іншими державами світу” [265, С. 5]. Якщо на всеукраїнському референдумі більшість народу України висловиться: “НАТО – геть”, то із статті 8 Закону треба буде вилучити положення про “... *набуття членства в Організації Північноатлантичного договору*”.

У жовтні 2005 року Соціал-демократична партія України (об’єднана) (СДПУ(О)) розпочала процес створення ініціативних груп щодо збирання підписів стосовно ставлення громадян України до проведення референдуму, на який планувалося винести два запитання – чи хочуть громадяни, щоб Україна вступила в НАТО, і чи підтримують вони вступ у Єдиний економічний простір (ЄЕП) із Росією, Білоруссю та Казахстаном. Ініціативу СДПУ(О) підтримали певні політичні сили України, зокрема, Комуністичної партії і Партії регіонів, які об’єдналися у опозиційний блок “Не ТаК!” Під час дій 109-и ініціативних груп (6199 активних членів) було зібрано 4 мільйони 664 тисячі 902 підписи майже в усіх регіонах України (у 21-у регіоні з 27-и) на підтримку референдуму [266, С. 2]. 28 лютого 2006 року блок завершив збір підписів і до 10 березня передав зібрані документи у Центральну виборчу комісію (ЦВК). Згідно з чинним законодавством ЦВК була повинна створити базу отриманих документів і до 10 квітня 2006 року закінчити їх перевірку, після чого передати дані Президенту України. Згідно з Законом про всеукраїнський референдум Президент був повинен призначити дату проведення референдуму “не раніше, ніж через три й не пізніше, ніж через чотири місяця після їх отримання”.

Ми не будемо шукати причини, що завадили роботі ЦВК, або можуть обґрунтувати її зволікання у процесі обробки отриманих даних та ухвали певного рішення, а лише констатуємо – всупереч чинному законодавству станом на 1 лютого 2007 року ЦВК ні якого рішення не ухвалила.

Своє особисте ставлення до референдуму В. Ющенко висловив 12 травня 2005 року у прямому ефірі чотирьох телеканалів, коли йому було поставлене пряме запитання: “Чи буде проводитися референдум, щоб з’ясувати ставлення

українців до вступу в НАТО?” Він відповів: “Друзі, я вам гарантую, що формування національної позиції по ЄС та НАТО – вони будуть вирішуватися виключно через референдум... Але питання, яку систему колективної безпеки нам сповідувати, як швидко до неї йти – це не питання сьогоднішнього дня. Я просто не хочу ці пристрасті підігрівати. Коли йде соціальне опитування українців про євроінтеграцію, то на запитання, що ви знаєте про НАТО, тільки 2% українців заповнили рядок, що вони інформовані й володіють матеріалом, що таке НАТО. 98% поки в пошуках того. Вони перебувають або під впливом радянської пропаганди, або не володіють темою. Тому це не тема дня. Я не хочу витратити свою енергію, щоб наводити тут якість протиріччя, аргументацію, яка не на часі” [267, С. 3].

Президенту наполегливо вторує Міністр оборони України А. Гриценко. Так, в інтерв'ю щоденній газеті “Дело” у березні 2006 року він сказав: “Референдум щодо НАТО – це політична іграшка в руках декількох політичних сил. Загалом питання про вступ до НАТО знаходиться в компетенції Верховної Ради України, Президента й Уряду” [268, С. 3]. Виникає питання: а як же волевиявлення українського народу? В інтерв'ю газеті “Комсомольская правда” на початку квітня 2006 року, говорячи про ідею проведення референдуму він знову зазначив, що референдум – це своєрідна політична іграшка в руках окремих політичних сил. “Всім зрозуміло, чому питання про референдум було порушене перед виборами перед виборами до парламенту, але і це не допомогло: носії ідеї “антиНАТО” до парламенту не потрапили, люди не довірили їм управління державою” [269, С. 2].

На початку травня 2006 року під час чергової урядової телефонної лінії і тісного спілкування з представниками мас-медіа А. Гриценко заявив: “Проведення різноманітних референдумів чи інших опитувань, наприклад, щодо вступу в НАТО, сьогодні не на часі” [270, С. 1]. Наприкінці червня 2006 року відбулася он-лайн відеоконференція з членами об'єднаної робочої групи з оборонних реформ Україна-НАТО. Під час відеоконференції Міністр оборони зазначив, що з точки зору закону Україна не повинна провадити референдум

щодо вступу в НАТО, коли прийде час приймати це рішення. Проведення референдуму – це виключно політичне рішення. “Референдум щодо вступу України в НАТО буде тільки інструментом для остаточного ухвалення рішення, коли Україна та Альянс будуть готові сісти за стіл переговорів” [271, С. 1].

Ще далі пішов Міністр закордонних справ Б. Тарасюк. Очоловане ним міністерство оприлюднило офіційну заяву, в якій наголошувалося, що проаналізувавши ініціативу щодо проведення референдуму стосовно вступу нашої країни в НАТО, Міністерство закордонних справ вважає, що “ініціатива про проведення референдуму щодо вступу в НАТО на цей час є дещо передчасною” [272, С. 2].

Непоінформованість українського суспільства щодо Північноатлантичного альянсу завжди відзначалася усіма соціологічними дослідженнями, вона використовувалася політичними партіями у їх дискусіях стосовно зовнішньополітичної спрямованості розвитку країни, але найбільший розголос ця тема набула протягом 2005 – 2006 років. Це, як ми вже доводили, було головним чинником у протистоянні щодо провадження всеукраїнського референдуму, воно також було головною аргументацією проти супротивників вступу до структур Альянсу. Ми вже наводили висловлення Президента України В. Ющенка щодо поінформованості українського суспільства про НАТО, невідомо тільки звідки Президент взяв цифру поінформованості у 2%? Хоча доволі низькі дані поінформованості щодо НАТО наголосив у своїй промові директор Фонду “Демократичні ініціативи” І. Кучерів у жовтні 2005 року: “За даними опитування, лише 7% українських громадян володіють інформацією щодо НАТО. Люди не обізнані з перевагами, які отримає Україна і вони особисто після вступу до Північноатлантичного альянсу. Відтак НАТО стає своєрідним “засобом відлякування” у політичній боротьбі” [273, С. 1].

Саме спираючись на дані певних соціологічних досліджень, Міністр закордонних справ України Б. Тарасюк, надзвичайний прихильник НАТО, заявив: “ За соціологічними опитуваннями суспільство отримувало інформацію про НАТО (понад 86%) із загальнонаціональних каналів телебачення. Це

свідчить про те, що влада і загальнонаціональні канали телебачення, які нею контролювалися, не виконували свої функції - інформування суспільства” [274, С. 4].

Цю “переконливу” тезу підкріплює його перший заступник А. Бутейко: “Стосовно того, скільки людей підтримує, а скільки не підтримує вступ до НАТО: я вважаю, що сьогоднішні опитування не є свідченням підтримки чи не підтримки вступу до НАТО. Це є, я б сказав, свідченням і наслідком роботи попереднього політичного режиму з дезінформації українського народу” [275, С. 3]. У більш-менш обізнаного дослідника розвитку стосунків між Україною і НАТО відразу виникає питання: невже попередній політичний режим, якій заснував правову базу відносин України з Альянсом і чітко накреслив прагнення України до вступу в НАТО, не виконував свого обов’язку щодо поінформованості українського суспільства про НАТО, а також, які посади обіймали Б. Тарасюк і А. Бутейко протягом 1994 – 2004 років?

У травні 2006 року Надзвичайний і Повноважний Посол України В. Василенко – відома в дипломатичних і юридичних колах постать, висловився наступним чином: “ Не серйозно абстрактно говорити про необхідність дослухатися до волі народу, до думки громадянського суспільства. Теоретично це – правильно, але як прислухатися до суспільства, якщо воно недостатньо поінформоване й тому дезорієнтоване. Воля дезорієнтованого суспільства завжди матиме дефект і не може бути підґрунтям справжньої свободи вибору. Згідно з даними соціопитування, які здійснював фонд “Демократичні ініціативи”, 56,8% опитаних громадян визнають, що вони недостатньо інформовані про НАТО. 24% респондентів узагалі нічого не знають про Альянс. У частини населення діють старі стереотипи про НАТО як про агресивний блок. Але НАТО таким не є” [276, С. 3].

Загально відомо, що дані соціологічних досліджень великим чином залежать від їх концепції, мети, компетентності дослідників та інтерпретації результатів. Не будь яку роль відіграють замовники таких досліджень і внутрішньополітична ситуація, тобто події, які відбуваються у

внутрішньополітичному житті країни (вибори чергового Президента, або парламенту).

Наприклад, як повідомив голова фонду “Демократичні ініціативи” І. Кучерів під час III Всеукраїнської асамблеї Громадської ліги Україна-НАТО наприкінці квітня 2006 року повідомив, що на питання про кількість воєн, які розпочало НАТО, правильну відповідь – ні одної – дали тільки 1% опитаних, а в розпалюванні НАТО війни в Іраку були впевнені 80% респондентів при тому, що НАТО, як організація, не має стосунку до цього конфлікту [277, С. 3].

Напевно звичайний український громадянин, на відміну від пана І. Кучеріва та його підлеглих, добре пам’ятає, що у 1999 році парламент України у своїй Постанові звинуватив НАТО у агресії проти Югославії, тому й відповідає “неправильно”. Коли телебачення доводить до “пересічного” українця, що поряд з американськими військовослужбовцями в Іраку діють військовики країн-членів НАТО – англійці, іспанці, італійці, поляки і країн-партнерів, зокрема України, причому українські хлопці гинуть за чужі ідеали демократії та свободи, він не вдається до правових норм – хто розпочав бойові дії в Іраку, під яким проводом перебувають об’єднані коаліційні сили в Іраку, хто надав мандат на застосування сили на території суверенної країни? До речі, ніхто не надавав! Коли звичайний українець із засобів масової інформації дізнається, що у ході бойових дій в Іраку, станом на жовтень 2006 року, загинули 2339 військовослужбовців коаліційних військ, поранення отримали 15 955 солдатів і офіцерів армії США, втрати з боку противників нового режиму оцінюються в 53 470 осіб, кількість жертв серед цивільного населення Іраку сягає 30 тис. чоловік [278, С. 4], то у нього, однозначно, не виникає прихильності до Альянсу.

На підставі результатів опитування, які надав І. Кучерів, заступник голови Координаційної ради Громадської ліги Україна-НАТО С. Джордж відразу зазначив: “Деякі політичні сили використовували це питання (стосовно вступу в НАТО) у своїй внутрішньополітичній боротьбі й занадто політизували цей процес” [272, С. 3].

На наш погляд, цікаво, як за допомогою певних питань, що ставляться перед рядовими військовослужбовцями, визначити їх поінформованість щодо НАТО. Наприклад, наступних: “У якому році було створено НАТО? Який найвищий політичний орган в НАТО? Як приймаються рішення в Альянсі? Скільки країн-членів нараховує НАТО? Що означає аббревіатура НАТО? В якому місті розташована штаб-квартира Альянсу?” [262, С. 81]. Теж саме стосується здійсненого опитування мешканців Криму, коли вони були повинні відповісти на такі питання: “ Як розшифровується аббревіатура “НАТО”?, “Скільки країн входять у склад НАТО?” і так далі [279, С. F-2].

Невже ж для того, щоб схвально ставитися до НАТО, принципово важливо вміти розшифрувати аббревіатуру, знати, де розташована штаб-квартира, або кількість в Альянсі членів? На нашу думку, не всі громадяни провідної країни НАТО – США, знають, що НАТО – це North Atlantic Treaty Organization, або скільки країн входять до Альянсу. Підставою щодо такої думки є наше спілкування з українськими офіцерами, які перебували у складі коаліційних сил в Іраку. Коли у приватній бесіді на питання американського офіцера, звідки наш військовослужбовець той гордовито повідомив, що він з України, американець глибокодумно висловився, що це мабуть десь в Австралії.

Беззаперечно, що складова інформаційної політики, яка стосується безпосередньо структури НАТО, її стратегії та тактики, впливає на ставлення українського громадянина щодо Альянсу, але більшість експертів констатує, що головною причиною падіння позитивного іміджу НАТО в очах українців стала політика США, особливо сьогоднішньої правлячої адміністрації Дж. Буша стосовно Афганістану, Іраку та Ірану, коли Сполучені Штати роблять спроби встановити свої порядки, обов’язкові для виконання усіма, і привласнюють собі право вершити “світове правосуддя” на свій лад. Другим впливовим фактором експерти вважають, що попри заявленому курсу на інтеграцію в НАТО протягом 2005-го – 2006-го року влада не зробила нічого, щоб таке саме бажання з’явилося у народу, який вона представляє.

В Україні вже традиційно вимальовується ситуація, коли на рейтинг підтримки НАТО впливає не влада, а вибори. Варто лише згадати останню президентську кампанію, “завдяки” якій рівень підтримки вступу України до НАТО з 30% упав до 20%. Здавалося б, під час парламентської передвиборної кампанії ситуація мала б виправитися, але й цього разу про Альянс забули. Експерти пояснюють подібні напади безпам'ятства страхом нашкодити власному рейтингу від згадування про НАТО. Таким чином, після виборів влада виявилася заручницею власної бездіяльності, а населення продовжувало формувати своє уявлення про Альянс на власному життєвому досвіді та інформації, яку засвоїла ще в часи “холодної війни”.

Під час наради з керівним складом Міністерства оборони України та Генерального штабу Збройних сил України в жовтні 2005 року, Міністр оборони України А. Гриценко закликав розбивати наявні в українському суспільстві стереотипи про НАТО, як агресивний блок [270, С. 1]. Можливо цей заклик, який, до речі, лунав не одноразово, був обумовлений не тільки результатами всеукраїнських опитувань щодо ставлення громадян стосовно вступу в Альянс, а й висновками соцдосліджень, що здійснювались безпосередньо у військових колективах. Наприклад, згідно з розпорядженням начальника Генерального штабу – Головнокомандувача Збройних сил України у 2005 році опитувались військовослужбовці з метою вивчення їх інформаційної обізнаності про блок НАТО та ставлення до процесу розширення Альянсу. На підставі результатів опитування було зроблено висновки, що результати тестової перевірки знань про НАТО виявилися близькими до задовільної оцінки, 60% респондентів не вважають НАТО оборонним блоком, майже половина військовослужбовців підтримують вступ України до НАТО (50% військовослужбовців рядового складу, 46% офіцерського складу), серед військовослужбовців домінує думка: процес розширення НАТО несприятливий для України [262, С. 86].

З метою вивчення процесу інформаційного впливу на військовослужбовців та працівників Збройних сил України, який формує їх ставлення до НАТО, ми

провели власне дослідження за допомогою контент-аналізу центрального друкованого органу Міністерства оборони України – газети “Народна армія” (її наклад у 2006 році становив понад 8 тис. примірників).

Наш вибір пояснювався тим, що Збройні сили України – це один із найважливіших інститутів нашої держави, що не тільки обумовлює, а й впливає на розвиток демократії, вони є важливим інструментом реалізації зовнішньої політики України і головним виконавцем практичних кроків нашої держави на шляху до інтеграції в структури Північноатлантичного альянсу. У Збройних Силах України проходять службу до 1% населення віком від 18 до 50 років. Це своєрідна “еліта” активного і здорового населення, яка має у суспільстві родичів, друзів, знайомих, а отже, відповідним чином впливає на становлення і розвиток форми державно-політичного устрою суспільства. Збройні сили впливають на формування суспільної думки і, як наслідок, - на політику держави. Вони є виокремленою частиною суспільства, мають чітку структуру і спеціальні органи виховної роботи, які постійно і наполегливо роз’яснюють і впроваджують політику керівництва нашої країни.

Результати нашого дослідження свідчать про постійну, все зростаючу інформаційну політику Міністерства оборони України стосовно НАТО, яка розпочалася з моменту практичних кроків держави на шляху до євроатлантичної інтеграції і істотно посилилася під час пришвидшеного процесу вступу в НАТО у 2006 році. Вагання особового складу української армії щодо вступу в Альянс неможливо пояснити лише його непоінформованістю.

З метою вивчення інформаційної політики держави у цивільних друкованих засобах масової інформації, яка стосується Альянсу, ми за допомогою пілотного дослідження зробили спробу дослідити, яку позицію стосовно цього мала щоденна всеукраїнська газета “День”, накладом у 62 500 примірників, у 2005 – 2006 роках. Варто відзначити, що газета основну увагу приділяє інтеграції України в Європейській Союз, тому практично кожний 2-й – 3-й її номер обговорює це питання. В той же час, не залишається поза увагою і

питання інтеграції держави у Північноатлантичний альянс, причому практично всі публікації мають аналітичний характер і висвітлюють думки як прихильників НАТО, так і їх опонентів.

Результати нашого дослідження засвідчили, що питанням інтеграції України в Альянс у 2005 році відводилося 18% випусків газети, а у 2006 році – 23%. У 2005 році 88% публікацій висвітлювали можливий швидкий вступ України в Альянс, а в 2006 році, коли пристрасті навколо швидкого приєднання до НАТО дещо вляглися, питанням вступу відводилося лише 25% публікацій.

Наші дослідження свідчать про те, що неможливо пояснити негативне ставлення певної частки українського суспільства стосовно НАТО лише тезою про її непоінформованість. З цього приводу вважаємо за необхідне навести думку экс-першого заступника міністра закордонних справ О. Чалого, яку він висловив у травні 2006 року: “Чому швидкий вступ України є малоімовірним? Головна причина – відсутність підтримки нашого членства в Альянсі більшістю населення країни. Політика пришвидшеного членства в НАТО вносить в українське суспільство ідею розбрату, замість єднання українського суспільства. Абсолютно хибною є теза про те, що населення не підтримує членство в НАТО через непоінформованість. Подивіться, кілька років тому не проводилося жодної інформаційної роботи, однак ми мали в суспільстві підтримку щодо членства в НАТО на рівні 30%. Сьогодні ж, коли почали проводити агресивну політику пришвидшеного членства в НАТО, то отримали протилежний результат – підтримка зменшилася... Має пройти багато часу, перш ніж ми “вийдемо” на певний єдиний рівень самоідентифікації, в основі якого був би інтеграл – членство в НАТО” [281, С. 4].

На наш погляд, варто висвітлити думку експерта з питань інформування щодо Альянсу, директора Центру інформації та документації НАТО в Україні М. Дюре щодо стану, спрямованості та ефективності інформаційної політики нашої держави стосовно її вступу до Північноатлантичного альянсу: “Цілком погоджуюсь, що далеко не всі українці володіють об’єктивною інформацією про НАТО, з чого випливає їх несприйняття перспектив вступу України до

Альянсу. На мою думку, це є наслідком двох факторів. Перший – це та антинатовська пропаганда, яка була і є в Україні... Другий фактор – це організація інформування населення в Україні державними інституціями. На мій погляд, головний її недолік – це організація такого інформування “зверху вниз”. Насправді ефективно така програма діяла, якби ґрунтувалася на ініціативі самих громадян, їх природній цікавості та намагання бути обізнаними щодо НАТО. Тобто основою інформування повинні бути недержавні, громадські організації, які віддзеркалюють позицію громадян та їх прагнення... Демократія передбачає перш за все право вибору, тож люди самі повинні визначити для своєї країни необхідність вступу до Альянсу” [282, С. 3].

Від себе доповнимо: інформаційна політика повинна бути компетентною, прозорою і правдивою, тому що в умовах надзвичайного поширення інформації будь-яка прихованість або неправдивість, викликає лише невизнання, негативне ставлення, більш того, ворожість, до об’єкта або заходу, у позитивності якого нас наполегливо переконують. А прикладів безвідповідального, “лукавого” ставлення українських політиків до свого електорату безліч.

Наприклад, під час проведення так званих круглих столів або у своїх інтерв’ю для преси, прихильники НАТО наполегливо уселяють думку українському громадянинуві, що Альянсу від України нічого не потрібно, він лише прагне “сприяти нашим демократичним реформам”, “просуванню демократії і свободи, загальнолюдських цінностей”, захистити від “імперських замахів Москви”, коли вона “використовує енергоносії у політичних цілях”. А в той же час вітчизняні засоби масової інформації наводять певну думку своїх закордонних колег. Так, газета *The International Herald Tribune* 7 червня 2006 року повідомляє своїм читачам, що з точки зору НАТО “Україна, яка знаходиться на Чорному морі і має кордон з Росією, безумовно, буде для НАТО стратегічним призом”. Німецька газета *Sueddeutsche Zeitung* 8 червня відзначає, що для НАТО членство України означає більш надійний контроль над чорноморським простором, тому це буде вигідним [264, С. А-5].

Коли високопосадовий урядовець віщує, що “лише членство України в НАТО приведе до нормалізації українсько-російських відносин” [276, С. 3], а телебачення доводить українському громадянину, що “Поважаючи суверенітет України, депутати Російської Держдуми у той же час не можуть не підтвердити своє вкрай негативне ставлення до планів вступу України в НАТО, бо це буде суперечити духу договору про дружбу, співробітництво і партнерство між РФ і Україною 1997 року” [264, С. А-5], виникає питання: кому і чому вірити? Або Міністр оборони роз’яснює, що “негативними чинниками, які сприяють формуванню антинатовських настроїв, є нав’язування деякими політичними партіями та силами тверджень, що у випадку вступу України в НАТО... українських військових почнуть направляти в усі можливі та неможливі зони збройних конфліктів...” [280, С. 1]. Україна поки що не в Альянсі, але засоби масової інформації повідомляють, що Президент України підписав Указ згідно з яким обмежену кількість українських військовослужбовців буде скеровано до Афганістану. Такою поінформованістю “на віру” українців не візьмеш.

Наприкінці літа 2006 року, після тривалої урядової кризи, яка створилася внаслідок непорозуміння між провідними політичними партіями, міжпартійних дискусій, часто-густо безплідних, консультацій політичних лідерів з Президентом України, кінець кінцем було сформовано новий уряд держави на чолі з В. Януковичем.

Під час засідання Комісії Україна-НАТО 14 вересня 2006 року в Брюсселі В. Янукович від імені уряду і Верховної Ради України заявив про певні зміни у зовнішній політиці держави: “Після тривалих дебатів під час політичного, а місцями і вуличного протистояння, провідні політики України досягли порозуміння в такому важливому питанні, як євроатлантична інтеграція нашої країни... Ми досягли головного – відокремили питання щодо членства в НАТО від нормального взаємовигідного співробітництва з Альянсом. Це ключовий орієнтир для подальшого курсу уряду в напрямі відносин з Альянсом. Відтепер питання про вступ України до НАТО вирішуватиметься на загальнонаціональному референдумі. Час покаже, коли виникне необхідність

його проведення. Сьогодні ж у нас є намір зосередитися на поглибленні відносин партнерства з Альянсом на основі Інтенсифікованого діалогу щодо членства і щорічних цільових планів дій... Серед найперших пріоритетів діяльності уряду – посилення інформаційної роботи в площині відносин з НАТО... Упевнений, що поглиблення стратегічного партнерства між Україною і Північноатлантичним альянсом має бути двостороннім рухом, оскільки це не лише в інтересах нашої держави, але і в інтересах НАТО” [283, С. 2].

Заява В. Януковича викликала розчарування у частини українського політикума, а у деякого навіть обурення. Президент В. Ющенко вважав заяву В. Януковича політично мотивованою і як таку, що не відповідає національним інтересам і є помилковою. Директор міжнародних програм Центру ім. Разумкова В. Чалий наголосив, що заява українського прем'єра означає – ми втратили шанс претендувати на розширення співробітництва з НАТО шляхом запровадження Плану дій щодо членства восени 2006 року у Ризі. А. Зленко, колишній міністр закордонних справ, сказав, що “заява віддзеркалює ті реалії, які сьогодні відбуваються в нашому суспільстві... Це абсолютний об'єктивізм, констатація факту, що відбувається в нашому суспільстві...” Думку А. Зленко підтримав О. Чалий, колишній перший заступник міністра закордонних справ України: “ Я вважаю заяву В. Януковича прагматичним визнанням реальної ситуації... Ми вже отримали два чіткі “ні” щодо НАТО і щодо ЄС. Якби навіть прем'єр-міністр просив ПДЧ, його нам би все одно не дали б” [284, С. 3].

На наш погляд, варто відзначити позицію Альянсу щодо зміни ставлення України стосовно НАТО. Так, американський аналітик, Президент Проекту перехідних демократій Б. Джексон висловився наступним чином: “З погляду офіційного Вашингтона, заяву українського прем'єр-міністра про НАТО майже зовсім неправильно зрозуміли мас-медіа. Ні Україна, ні союзники по НАТО не готові на листопадовому саміті Альянсу приймати ухвалу про ПДЧ чи з інших питань, пов'язаних з членством. Той факт, що український уряд визнає це і був готовий продовжувати будувати більш тісні взаємовідносини в рамках чинного

діалогу, був полегшенням для багатьох послів НАТО. Деякі амбасадори прокоментували, що зауваження українського прем'єр-міністра під час закритого засідання були правильними й зустрілися з розумінням...” [285, С. 1].

Ризький саміт у листопаді 2006 року не був “самітом розширення”, як передбачили на початку року. У підсумковому документі Альянс оцінив внесок нашої країни в загальну безпеку, відзначив успіхи України, досягнуті в рамках її Інтенсифікованого діалогу з НАТО, і заявив про готовність допомогти у проведенні реформ. За день до початку саміту Президент Дж. Буш сказав: “Якщо Київ переборе корупцію, встановить систему верховенства права, й народ України продемонструє на референдумі свою підтримку такої політики, ми готові прийняти Україну” [286, С. 5].

Таким чином, як висновок розділу слід зазначити, що реалії сьогодення свідчать, що із погляду на наявні транснаціональні загрози, на рівні окремої держави ефективно протидіяти цим викликам досить важко, особливо з огляду на рівень економічного і технологічного розвитку тої чи іншої країни. Саме тому членство України в Північноатлантичному альянсі або іншому військово-політичному блоці може бути оптимальним рішенням в сфері захисту національних інтересів держави. Оскільки сьогодні НАТО є майже єдиним активним фактором формування загальноєвропейської безпеки, то ставши членом цього військово-політичного блоку, Україна дістане можливість брати безпосередню участь у прийнятті рішень, які не тільки стосуються її національної безпеки, але й створюють сучасну архітектуру безпеки на європейському континенті в цілому. Питання про членство в НАТО або інших військових організаціях повинно бути не самостійною проблемою, а вирішувати стратегічні завдання у сфері національної безпеки держави.

Незважаючи на те, що за 15 років, що минули з моменту набуття Україною незалежності, навколишній світ істотно змінився, зовнішня політика нашої держави здійснюється відповідно до двополюсного світопорядку. Політичні перетворення в Україні не набули незворотного характеру, демократичні досягнення перших років незалежності не отримали подальшого розвитку, тому

рішення про євроатлантичну інтеграцію України не є остаточно усвідомленим та безповоротним вибором керівництва держави і всього суспільства.

Якщо вважати, що на початку XXI століття українське державне керівництво визначилося з вибором прозахідного шляху євроатлантичного розвитку країни, то варто визнати, що воно це зробило без обговорення і узгодження з громадськістю. Крім того, структури державного управління майже монополізували сферу проведення політики інтеграції до Північноатлантичного альянсу. Відсутній зворотній зв'язок не тільки з законодавчим органом держави, а й із суспільством, яке майже вилучене із даного процесу. Громадські організації, політичні партії та рухи практично не залучаються до розробки і реалізації стратегії та тактики входження України у загальноєвропейські структури безпеки, зокрема НАТО. Лише коли реалізація політики євроатлантичної інтеграції стане справою всього суспільства, а не окремих інститутів влади, вона буде ефективною та сприятиме входженню України у європейські структури безпеки.

Зовнішньополітична діяльність України вимагає сучасного законодавчого забезпечення, яке повинно спиратися на детально опрацьовану систему національної безпеки та адекватні орієнтири зовнішньої політики. Прийняття оновленого Закону “Про основи внутрішньої і зовнішньої політики” та корегування Закону “Про основи національної безпеки України” позбавить державу від невизначеної, а часом і суперечливої, зовнішньої політики, забезпечить незворотність європейського вибору, посилить міжнародний авторитет України як прогнозованого партнера у сфері загальноєвропейської безпеки, зокрема Північноатлантичного альянсу.

Інформаційне забезпечення політики євроатлантичної інтеграції вимагає суттєвої модернізації. Сьогодні недостатньо лише інформаційних повідомлень, газетних статей, телевізійних сюжетів, які висвітлюють діяльність НАТО і політику держави щодо євроатлантичної інтеграції. Потрібна не тільки об'єктивна інформація про Альянс, а робота з цільовими групами населення, що враховує й регіональні особливості нашої країни.

ВИСНОВКИ

В останні роки воєнно-політична ситуація в Європі зазнала істотних змін і характеризується високою динамічністю, масштабними інтеграційними процесами у всіх сферах, збереженням старих і появою нових кризових вогнищ, докорінною зміною балансу сил на користь країн Заходу.

Найбільший вплив на розвиток вищезазначеної ситуації чинять наступні фактори: зростання геополітичної самостійності Європи, яка інтегрується, і посилення її зв'язків з іншими регіонами світу; зростання можливості безконтрольного розповсюдження зброї масового ураження, сучасних зразків високоефективних звичайних озброєнь і технологій їх виробництва; посилення впливу на європейські справи так званого “ісламського фактору”, який викликаний зростанням екстремізму деяких фундаменталістських ісламських організацій; перенос до Європи широкомасштабної терористичної діяльності і розширення участі держав континенту у боротьбі з міжнародним тероризмом; збереження і періодичне загострення міжетнічних, релігійних і територіальних протиріч у посткомуністичних країнах Європейського континенту.

Виникнення нових загроз миру і стабільності на європейському континенті, більшість з яких має воєнний характер, примусило країни Європи вжити заходів щодо створення нової системи європейської безпеки, використовуючи у воєнно-політичній сфері вже випробуваний за роки “холодної війни” міждержавний інститут – Північноатлантичний альянс. В контексті будівництва нової архітектури європейської безпеки НАТО успішно розпочало розширюватися на Схід за рахунок посткомуністичних країн.

Якщо говорити про розширення Північноатлантичного альянсу, точніше було б характеризувати цю подію як залучення до ядра західних демократичних країн Центрально-Східної Європи, як процес їх повернення у Європейський простір після епохи штучного відторгнення. Адже в основі процесу розширення, лежить природне прагнення народів цього регіону стати частиною великої Європи. Не менш зацікавлений у розширенні Північноатлантичний

альянс, тому що він значно поширює свій політичний, економічний і військовий вплив і закріплює у політико-юридичній формі результати трансформування посткомуністичної Європи та своє провідне місце в цьому процесі.

Сьогодні можна впевнено констатувати, що державність України відбулася, країна розвивається подібно до всіх посттоталітарних держав способом. І водночас – має характерні лише їй риси. Адже йдеться про потенційного регіонального лідера, найбільшу за територією країну європейського континенту.

Однією із базових проблем національної безпеки України є геополітичний вибір. Стан і перспективи розвитку національної безпеки України у XXI столітті визначаються двома основними групами факторів. Перша група – це універсальні за своєю природою виклики і загрози, які стоять перед всіма країнами сучасного світу. Друга група факторів має більш специфічний і нагальний характер, і пов'язана насамперед з проблемами становлення України як суверенної держави європейського континенту, труднощами трансформаційних процесів посткомуністичного періоду, особливостями геополітичного положення і певною економічною та політичною залежністю.

За роки незалежності Україна не лише створила та зміцнила власну систему національної безпеки, а й здобула визнання як країна, що зробила і робить конкретний внесок у зміцнення міжнародної безпеки. У документах авторитетних міжнародних організацій, висновках численних дослідницьких структур, відомих міжнародних експертів закономірно підкреслюється зростаюча роль незалежної України для безпеки регіону Центрально-Східної Європи і континенту загалом. Створюючи систему національної безпеки, адаптовану до міжнародних вимог, Україна прагне брати активну участь у створенні регіональної, європейської та глобальної систем безпеки.

За нинішніх умов, коли Україна самотужки не має можливостей повністю гарантувати свою національну безпеку без входження до структур близької до неї системи міжнародної безпеки регіонального рівні, для мирного існування

держави необхідно використання можливостей приєднання до тих історично важливих процесів, що відбуваються нині в Європі. Усвідомлюючи сучасні геополітичні реалії та розуміючи, що сьогодні жодна країна світу не може гарантувати свою безпеку тільки власними силами, Україна офіційно на міжнародному та державному рівні оголосила, що її зовнішньополітичним пріоритетом є інтеграція до європейських і євроатлантичних структур – курс держави на зближення з Європейським Союзом і НАТО з перспективою набуття членства в цих міжнародних організаціях.

Європейський вибір України не просто визначення моделі розвитку національної економіки чи інструменту гарантування безпеки на користь колективної системи, а передусім, і це значно вагомніше, вибір головних орієнтирів нашого розвитку, надання переваги тим перевіреним часом цінностям, які забезпечать найвищі стандарти життя в усіх його сферах: соціальній, економічній, політичній, гуманітарній.

Для України встановлення особливих відносин з НАТО – важливий чинник зміцнення національної безпеки, що є не тільки передумовою поглиблення взаємодії з країнами-членами Альянсу, але й додатковим аргументом у просуванні України на шляху до Європейського Союзу. Партнерські відносини з НАТО надають Україні додаткові можливості як для побудови нової системи безпеки нашої держави, так і для активної участі у створенні європейської системи безпеки. Трансформації, що відбуваються усередині Північноатлантичного альянсу дають Україні змогу знайти такий рівень взаємодії з НАТО, який допомагав би нашій державі ефективно вирішувати багато проблем, пов'язаних з національною безпекою.

Варто відзначити, що Північноатлантичний альянс завжди послідовно провадив курс на широке співробітництво з Україною зі всіх можливих напрямів. Особливо значно розширило можливості цього співробітництва прийняття Хартії про “особливе партнерство”, що дозволило підняти його на рівень стратегічного партнерства. У більшості аналітиків не викликає сумніву, що за умов коректної й послідовної імплементації такого співробітництва в

життя практично стираються відмінності між відносинами особливого партнерства і повним членством в НАТО. З огляду на зазначене питання про необхідність розробки скоординованої спільної стратегії з інтеграції України в європейські структури безпеки, знаходить розуміння і підтримку в Альянсі.

Без сумніву, в ситуації, що склалася сьогодні в Європі можливий вступ України до НАТО був би вигідним для нашої країни, оскільки це допомогло б їй досягти поставленої мети – приєднатися до Європейського Союзу. Крім того, вступ у Північноатлантичний альянс збільшив б військову могутність України, підвищив рівень її національної безпеки.

В той же час, сьогодні свідчить, що офіційне проголошення курсу на євроатлантичну інтеграцію як стратегічного вибору України на перспективу вкрай слабо підтверджується реальними кроками з його імплементації й зустрічає помітний опір як всередині країни, так і за її межами, зокрема в Західній Європі. Все це вимагає ретельного вивчення досвіду набуття членства в НАТО країнами Центрально-Східної Європи та Балтії у контексті вимог Альянсу до своїх майбутніх членів, з метою формування Україною відповідної стратегії у оборонній сфері держави та інформаційної політики щодо формування суспільної думки у напрямку євроатлантичної інтеграції країни.

Теоретично узагальнено і зроблено першу спробу наукового вирішення завдання, яке до цього часу не було предметом спеціального дослідження. Проаналізовано питання інтеграції в НАТО країн Центрально-Східної Європи, колишніх членів Організації Варшавського Договору, та радянських республік Балтії, процес євроатлантичної інтеграції України.

Вирішення даної проблеми стало можливим завдяки розв'язуванню таких завдань: досліджено основні передумови зміни стратегії НАТО наприкінці ХХ століття в контексті визначення її ролі в розробці побудови нової архітектури європейської безпеки та встановлено механізми здійснення реалізації нових відносин Альянсу з пострадянськими країнами Європи; оцінено вплив розширення НАТО щодо безпеки на європейському континенті з врахуванням відповідних військово-політичних змін та інтересів держав цього регіону;

узагальнено досвід трансформації оборонної сфери країн Центрально-Східної Європи і Балтії на їх шляху до Північноатлантичного альянсу; проаналізовано та узагальнено позитивні аспекти діяльності країн під час вступу до НАТО з метою адаптації цього досвіду до українських військово-політичних реалій; розкрито геополітичні передумови вибору Україною стратегії євроатлантичної інтеграції, розкрито історію відносин, сучасний стан, головні тенденції розвитку співробітництва між Україною та НАТО.

Комплекс методів, що був використаний для вирішення завдань дисертаційного дослідження, дозволив отримати наступні наукові результати:

Процеси світового розвитку останнього часу, зокрема на європейському континенті – глобалізація, руйнація двополюсного світового порядку, чисельні воєнні конфлікти на ґрунті етнічної і релігійної непримиренності та сепаратистських ідей, зростання міжнародної злочинності, нелегальна міграція, незаконний продаж зброї та особливо небезпека масштабних терористичних актів з використанням зброї масового ураження – призвели до появи нових викликів і загроз, а внаслідок цього до нових підходів у вирішенні проблем національної безпеки будь-якої країни. Такі зміни клімату безпеки у Європі потребували створення нової архітектури європейської системи безпеки і визначення в ній місця Північноатлантичного альянсу.

Входження Польської, Угорської та Чеської республік до Північноатлантичного альянсу було однією з найголовніших подій у сучасній історії Центрально-Східної Європи. Досвід цих країн щодо вступу до НАТО відмінний від досвіду інших країн, які до того приєдналися або мають намір вступити до цього блоку, тому що “перша хвиля” розширення Альянсу передусім була політичною подією, котра вимагала політичної рішучості як з боку країн-претендентів, так і з боку керівництва Північноатлантичного альянсу. Великою мірою вступ Польщі, Угорщини та Чехії до НАТО був політичним авансом для майбутніх країн-претендентів на вступ, бо зрозуміло, що у військовому розумінні нові члени НАТО не “дотягували” до натовських стандартів в оборонній сфері.

Приєднання Польщі, Угорщини та Чехії до Північноатлантичного альянсу був всеосяжним, комплексним процесом, політичні, економічні та оборонні складові якого однаково важливі. Інтеграція ґрунтувалася на засадах демократії, на спільних цінностях і взаємних інтересах, що визначали критерії вступу до НАТО.

У процесі інтеграції до Північноатлантичного альянсу Польщі, Угорщини та Чехії виявилось, що поряд з політичними і законодавчими напрямками, важливе місце посідає військовий напрям – поглиблення інтегративності і сумісності їх збройних сил до стандартів і процедур Альянсу, виконання якого є довготривалим і витратним процесом. Процедура вступу цих країн до НАТО не завершила процес інтеграції оборонних систем Республіки Польщі, Угорської Республіки та Чеської Республіки з військовою системою Альянсу, тому що до дня вступу зазначені країни виконали лише основні вимоги, натомість багато завдань серед узгоджених у рамках планування військового будівництва вимагали вирішення і реалізації в наступні роки. Процес адаптації збройних сил цих держав до стандартів НАТО в плані їх технічного переоснащення був неминучий. Це вимагало враховувати не тільки наявні потреби, але й реальні можливості кожної держави. Саме тому, він потребував доволі тривалого часу.

Вирішуючи проблеми гарантування національної безпеки, країни “другої хвилі” розширення НАТО обрали курс на приєднання до НАТО – організації, яка об’єднує країни, що дотримуються принципів демократичного державного устрою, ринкової економіки і свободи особи. Членство в Альянсі стало одним із пріоритетних напрямів оборонної політики цих держави, тому що це означало повернення їх геополітичної та суспільної ролі на європейському континенті і водночас зміни у внутрішньодержавному ладі та суспільстві. Вони перестали бути посткомуністичними країнами, в яких відбувалися важкі процеси трансформації, і завдяки євроатлантичній інтеграції стали державами, що взяли на себе частину відповідальності за майбутнє Європи.

Стратегічний зовнішньополітичний курс країн-претендентів на інтеграцію в європейський політичний, оборонний, правовий простір і перспективне приєднання до Північноатлантичного альянсу характеризувався послідовністю й цілеспрямованістю. Всі зусилля країн-претендентів було спрямовано на виконання Плану діяльності кандидатів до вступу в НАТО. В свою чергу, здійснення цього Плану дозволило підвищити обороноздатність держав та боєготовність національного війська, що наблизило їх до головної мети – інтеграції в НАТО.

Підготовка і вступ до НАТО цих країн у “другій хвилі” розширення Альянсу спричинили найбільшу трансформацію держав-претендентів з часу набуття незалежності, а членство в НАТО вирішально вплило на їх міжнародну позицію, внутрішній політичний, економічний, оборонний розвиток, сприяло зміні їх законодавчої системи тощо. Військова й оборонна політика цих держав відбудовувалася відповідно до загальноєвропейської системи колективної безпеки. Вони були скеровані на розвиток добросусідських відносин зі всіма сусідами і базувалася на двох взаємодоповнювальних і щільно пов’язаних один з одним принципах: самостійна оборона, яка спирається на національні збройні сили, і укріплення міжнародного військового співробітництва, яке спрямовано на гарантування європейської безпеки.

Суспільно-інформаційну політику країн-претендентів на вступ до НАТО було спрямовано на те, щоб забезпечити достатню поінформованість та підтримку громадськістю членства країн в НАТО та цілей Альянсу, що істотно вплинуло на досягнення стратегічної мети зовнішньої політики зазначених держав.

Реалії сьогодення свідчать, що із погляду на наявні транснаціональні загрози, на рівні окремої держави ефективно протидіяти цим викликам досить важко, особливо з огляду на рівень економічного і технологічного розвитку тої чи іншої країни. Саме тому членство України в Північноатлантичному альянсі або іншому військово-політичному блоці може бути оптимальним рішенням в сфері захисту національних інтересів держави. Оскільки сьогодні НАТО є

майже єдиним активним фактором формування загальноєвропейської безпеки, то ставши членом цього військово-політичного блоку, Україна дістане можливість брати безпосередню участь у прийнятті рішень, які не тільки стосуються її національної безпеки, але й створюють сучасну архітектуру безпеки на європейському континенті в цілому. Питання про членство в НАТО або інших військових організаціях повинно бути не самостійною проблемою, а вирішувати стратегічні завдання у сфері національної безпеки держави.

Незважаючи на те, що за 15 років, які минули з моменту набуття Україною незалежності, навколишній світ істотно змінився, зовнішня політика нашої держави здійснюється відповідно до двополюсного світопорядку. Політичні перетворення в Україні не набули незворотного характеру, демократичні досягнення перших років незалежності не отримали подальшого розвитку, тому рішення про євроатлантичну інтеграцію України не є остаточно усвідомленим та безповоротним вибором керівництва держави і всього суспільства.

Якщо вважати, що на початку XXI століття українське державне керівництво визначилося з вибором прозахідного шляху євроатлантичного розвитку країни, то варто визнати, що воно це зробило без обговорення і узгодження з громадськістю. Крім того, структури державного управління майже монополізували сферу проведення політики інтеграції до НАТО. Відсутній зворотний зв'язок не тільки з законодавчим органом держави – Верховною Радою України, а й із суспільством, яке майже вилучене із даного процесу. Громадські організації політичні партії та рухи практично не залучаються до розробки і реалізації стратегії та тактики входження України у загальноєвропейські структури безпеки, зокрема НАТО. Досвід нових членів Альянсу переконливо свідчить, що лише коли реалізація політики євроатлантичної інтеграції стане справою всього суспільства, а не окремих інститутів влади, вона буде ефективною та сприятиме входженню України у європейські структури безпеки.

Зовнішньополітична діяльність України вимагає сучасного забезпечення, яке повинно спиратися на детально опрацьовану систему національної безпеки та

адекватні орієнтири зовнішньої політики. Прийняття оновленого Закону “Про основи внутрішньої і зовнішньої політики” та корегування Закону “Про основи національної безпеки України” позбавить державу від невизначеної, а часом і суперечливої, зовнішньої політики, забезпечить незворотність європейського вибору, посилить міжнародний авторитет України як прогнозованого партнера у сфері загальноєвропейської безпеки, зокрема Північноатлантичного альянсу.

Без широкої суспільної підтримки вступ України до НАТО є неможливим. Така підтримка має забезпечуватись утвердженням сучасних національних ідеалів, поширенням серед широких верств громадськості сучасних знань щодо основ безпеки в умовах глобальних викликів і загроз, поліпшенням обізнаності України про діяльність НАТО. Це змушує ретельніше проаналізувати перешкоди, що існують на шляху до НАТО та можливі варіанти їх подолання.

Інформаційне забезпечення політики євроатлантичної інтеграції вимагає суттєвої модернізації. Сьогодні недостатньо лише інформаційних повідомлень, газетних статей, телевізійних сюжетів, які висвітлюють діяльність Альянсу і політику держави щодо євроатлантичної інтеграції. Потрібна не тільки об’єктивна інформація про НАТО, а робота з цільовими групами населення, що враховує й регіональні особливості нашої країни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Михалка М. Безопасность на базе сотрудничества: от теории к практике // Публикации Центра им. Маршалла. – апрель 2001. - № 3. – С. 40 – 84.
2. Морозов К.П. Політологічна обґрунтування євроатлантичного вибору України // Наука і оборона. – 2006. - № 1. – С. 3 – 13.
3. Бжезинський З. Велика шахівниця. – Львів – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2000. – 236 с.
4. Бжезинський З. План для Європи // Політика і час. – 1995. - № 5. – С. 21-30.
5. Бжезинский З. Вне контроля. Глобальный беспорядок накануне XXI века // США: экономика, политика, идеология. – 1994. – № 4. – С. 112 – 122.
6. Киссенджер Г. Дипломатия. – М.: Международ. отношения, 1998. – 798 с.
7. Кеннан Д., Купчан Ч. Три мнения о расширении НАТО // США: экономика, политика, идеология. – 1997. - № 6. – С. 59 – 65.
8. Gray C. S. NATO and the Evolving Structure of Order in Europe: Changing Terms of the Transatlantic Bargain? Paper N. 1/ The University of Hull. – Oxford, 1999. - 95 p.
9. Ротфельд А. Формирование новой европейской системы безопасности // Мировая экономика и международные отношения. – 1998. - № 6. – С. 20-28.
10. Мейсон Ч. Опасности имперской политики США // Компас: Вестник иностр. информ. ИТАР-ТАСС. – 1998. – № 29. – С. 25 – 32.
11. Шпангер Х-Й. НАТО на пути к плюралистическому сообществу безопасности ? // Мировая экономика и международные отношения. – 1997. – № 10. – С. 28 – 35.
12. Нужно ли НАТО расширяться? Доклад независимой группы под председательством Г. Брауна // США: экономика, политика, идеология. – 1995. – № 8. – С. 69 – 75.
13. Воронов К. Европа и Россия после Балканских войн 1999 года: драматические уроки // Мировая экономика и международные отношения. – 2000. – № 4. – С. 27 – 35.

14. Рогов С. Россия и США на пороге XXI века // Свободная мысль. – 1997. – Май. – С. 92 – 102
15. Глинский-Васильев Д. Политические ограничители расширения НАТО и возможности России // Мировая экономика и международные отношения. – 2000. - № 7. – С. 15 – 29.
16. Косолапов Н. Российско-американские отношения: в чем суть кризиса? // Мировая экономика и международные отношения. – 1996. – № 7. – С. 71 – 80.
17. Железов Б. Хельсинки-97: значение договоренностей, перспективы их реализации // США: экономика, политика, идеология. – 1997. – № 6. – С. 52 – 58.
18. Кортунов С. Российско-американское партнерство и вызовы XXI века // Международная жизнь. – 2002. – № 4. – С. 67 – 86.
19. Глобальные трансформации и стратегии развития / О.Г. Белорус, Д.Г. Лукьяненко, О.М. Гончаренко и др. – К.: Ориент, 2000. – 424 с.
20. Глобалізація і безпека розвитку / О.Г. Білорус, Д.Г. Лук'яненко, О.М. Гончаренко та ін. – К.: КНЕУ, 2001. – 733 с.
21. Поляков Л., Сунгуровський М. Європейська безпека: нові загрози – старі відповіді // Національна безпека і оборона. – 2001. - № 9. – С. 14 – 26.
22. Поляков Л. Военные измерения антитеррористической операции // Зеркало недели. – 2001. – 13 октября (47). – С. 6.
23. Басараб М.Б. Досвід європейської інтеграції Польщі: Перспективи для України: Автореф. дис... канд. політичних наук: 21.01.01. / Нац. ін-т стратегіч. досліджень. Нац. ін-т проблем міжнарод. безпеки. – К., 2004. – 15 с.
24. Біла К.О. Особливе партнерство “УКРАЇНА-НАТО” як проблема національної та європейської безпеки : Автореф. дис... канд. політичних наук: 23.00.04./ Ін-т світової економіки і міжнародних відносин НАН України. – К., 2002. – 16 с.
25. Деменко О.Ф. Євроатлантична інтеграція України (політологічний аналіз) :

- Автореф. дис. канд. політичних наук: 23.00.02./ Національна академія оборони України. – К., 2004. – 18 с.
26. Калашніков А.В. Протиборство Північноатлантичного Альянсу та Організації Варшавського Договору (1949 – 1991 рр.) : Автореф. дис... канд. історик. наук: 20.02.22./ Нац. ун-т “Львівська політехніка”. – Львів, 2005. – 20 с.
27. Ковальова О.О. Українська політика щодо євроінтеграційних процесів: Автореф. дис. д-ра політичних наук: 23.00.02./ Ін-т політ. і етнонац. дослідж. – К., 2004. – 32 с.
28. Константинов В.Ю. Проблема європейської регіональної стабільності в контексті розширення НАТО (90-ті роки) : Автореф. дис. політичних наук: 23.00.04./ Київ. ун-т ім. Т. Шевченка, Ін-т міжнародн. відносин . – К., 2000. – 19 с.
29. Ляшенко О.О. Інтеграція України у європейські та євроатлантичні структури (90-ті роки ХХ ст.): Автореф. дис. канд. іст. наук: 07.00.01. / Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України. – К., 2002. – 16.
30. Палій О.А. Національна безпека України в контексті євроатлантичної інтеграції: Автореф. дис. канд. політичних наук: 21.01.01./ Нац. ін-т проблем міжнародної безпеки при Раді нац. безпеки і оборони України . – К., 2006. – 13 с.
31. Полторацький О.С. Роль НАТО у формуванні сучасної системи міжнародної безпеки : Автореф. дис. канд. політичних наук: 23.00.04./ Київ. ун-т ім. Т. Шевченка, Ін-т міжнародн. відносин . – К., 2003. – 18 с.
32. Соболев А.А. Україна в європейському воєнно-політичному вимірі : Автореф. дис. канд. політичних наук: 23.00.04./ НАН України, Ін-т світової економіки і міжнародних відносин – К., 2004. – 21 с.
33. Томашевич О. Програми партнерства НАТО наприкінці ХХ – початку ХХІ ст.: Автореф. дис. канд. політичних наук: 23.00.04./ Київ. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2004. – 20 с.

34. Євроатлантична інтеграція України: військово-політичні аспекти:
Монографія / Брежнєва Т., Їжак О., Шевцов А. – Д.: Пороги, 2003. – 160 с.
35. Вовк В. Україна на шляху до євроатлантичних структур // Дослідження світової політики. – 2003. – Вип. 24. – С. 49 – 52.
36. Гречанінов В. Україна-НАТО: погляди на поглиблення відносин у сфері безпеки // Економічний часопис. XXI. – 2002. - № 7 – 8. – С. 27 – 30.
37. Гончар Б.М., Гончар Ю.Б. Ставлення США до проблеми інтеграції країн Центрально-Східної Європи в західноєвропейські об'єднання // Питання нової та новітньої історії. – 1996. – Вип. 42. – С. 38 – 49.
38. Горбулін В.П. Проблемні питання оборонної політики України в контексті нових викликів національній безпеці // Стратегічна панорама. – 2003. – № 3 – 4. – С. 148 – 155.
39. Каспрук В. НАТО: контекст нового клімату світової безпеки // Сучасність. – 2004. - № 5. – С. 77 – 89.
40. Перепелиця Г. Україна і НАТО: перспективи співробітництва // Національна безпека і оборона. – 2000. - № 8. – С. 37 – 41.
41. Удовенко Г. Зовнішня політика України: реалії та перспективи // Політика і час. – 1996. - № 1. – С. 9 – 14.
42. Пирожков С. Бажані орієнтири і реальні можливості // Політика і час. – 1994. – № 5. – С. 22 – 31.
43. Соболев А.А. Еволюція поглядів України на питання забезпечення власних воєнно-політичних інтересів у Європі // Стратегічна панорама. – 2003. – № 3 – 4. – С. 56 – 68.
44. Актуальні проблеми інтеграції України в НАТО: громадська думка та експертні оцінки: Зб. наук.-аналіт. матеріалів / За ред. Горбуліна В.П. – К.: Євроатлантикінформ, 2005. – Вип. 4: ч. 1 – 224 с.; ч. 2 – 208 с.
45. Актуальні питання євроатлантичної інтеграції України: Зб. наук. праць / За ред. Горбуліна В.П. – К.: Євроатлантикінформ, 2005. – Вип. 5. – 364 с.
46. Європейська та євроатлантична інтеграція України: проблеми військово-технічної кооперації: Матеріали “круглого столу”. – К.: НІСД, 2004. – 64 с.

47. Безпека через партнерство. – Brussels: NATO Public Diplomacy Division, 2005. – 36 p.
48. Новини НАТО. – 2006. - № 1. – Brussels: NATO Public Diplomacy Division.
49. Газін В.П., Копилов С.А. Новітня історія країн Європи та Америки (1945 – 2002 роки): Навч. посібник. – К.: Либідь, 2004. – 624 с.
50. Мессенджер Ч. Энциклопедия войн XX века. – М.: Изд-во ЭКСМО-Пресс, Яуза, 2000. – 512 с.
51. Военный энциклопедический словарь / Пред. Гл. ред. комиссии Н.В. Огарков. – М.: Воениздат, 1983. – 863 с.
52. Довідник НАТО: Видання присвячене 50-й річниці Альянсу. – К.: “Молодь”. – 1999. – 543 с.
53. Владимиров И. НАТО: 40 лет курсом конфронтации и милитаризма // Зарубежное военное обозрение. – 1989. - № 3. – С. 3 – 8.
54. Варшавский Договор: история и современность / Под общ. ред. П.Г. Лушева. – М.: Воениздат, 1990. – 256 с.
55. Осинский И. Советский кирпич в берлинской стене // Новое время. – 1991. - № 41. – С. 22 – 23.
56. Лавренов С.Я. Советский Союз в локальных войнах и конфликтах / С.Я. Лавренов, И.М. Попов. – М.: АСТ: Астрель, 2005. – 778 с.
57. Организация Варшавского Договора. Документы и материалы 1955 – 1980. – М.: Политиздат, 1980. – 296 с.
58. Геллер М.Я., Некрич А.М. Утопия у власти. – М.: МИК, 2000. – 856 с.
59. Малашенко Е.И. Особый корпус в огне Будапешта // Военно-исторический журнал. – 1993. – № 10. – С. 22 – 30.
60. Пилявец Р.І. Збройне втручання СРСР у внутрішні справи Угорщини в 1956 році: прийняття рішень // Воєнна історія. – 2002. – № 1. – С. 84 – 100.
61. Всемирная история: Холодная война. Распад СССР. Современный мир. – М.: АСТ; Мн.: Харвест, 2002. – 400 с.
62. Гриф секретности снят: Потери Вооруженных Сил СССР в войнах,

- боевых действиях и военных конфликтах: Статистические исследования / Под общ. ред. Г.Ф. Кривошеева. – М.: Воениздат, 1993. – 415 с.
63. Млынарж З. Мороз ударил из Кремля: Пер. с чешок. – М.: Республика, 1992. – 287 с.
64. Язькова А. Два дня без союзников. Войны пока нет // Комсомольская правда. – 1991. – 2 апреля (№ 74). – С. 3.
65. Жеглов М. Варшавский Договор и безопасность Европы // Красная Звезда. – 1991. – 22 февраля (№ 43). – С. 3.
66. Гусаров Е. Варшавский Договор: впредь без военного компонента // Красная Звезда. – 1991. – 26 марта (№ 62). – С. 3.
67. Дюрозель Жан-Батист. Історія дипломатії від 1919 року до наших днів / Пер. з фр. Є. Марічева, Л. Погорєлової, В. Чайковського. – К.: Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2005. – 903 с.
68. Всесвітня історія: Навчальний посібник / Б.М. Гончар, М.Ю. Козицький та інші. – К.: Т-во Знання, КОО, 2002. – 565 с.
69. Николаев А. Военная доктрина НАТО на современном этапе // Зарубежное военное обозрение. – 1998. - № 3. – С. 2 – 5.
70. Політична історія ХХ століття: Навчальний посібник. – Вид. 2-ге, перероб. і доп. / В.Ф. Салабай, Л.О. Панчук, Я.А. Титаренко та ін. – К.: КНЕУ, 2001. – 376 с.
71. Ладивір О. Плацдарм для входження в Європу // Політика і час. – 1993. – № 11. – С. 24 – 27.
72. Partnership for Peace. NATO summit Brussels 10th January 1994. - NATO Graphics studio. – 8 p.
73. Довідник НАТО. – Brussels: Office of Information and Press, 2001 – 608 p.
74. Говоров В. Расширение Североатлантического союза // Зарубежное военное обозрение. – 2004. - № 5. – С. 2 – 6.
75. Співробітництво України з НАТО в рамках програми “Партнерство заради миру” (інформаційна довідка) // Наука і оборона. – 1998. - № 4. – С. 23 – 32.

76. Україна і Польща після розширення НАТО: З міжнародного семінару // Політика і час. – 2000. - № 3-4. – С. 56 – 71.
77. Грицак П. Процес інтеграції Польщі до НАТО та її роль в Альянсі // Сучасність. – 2002. - № 12. – С. 84 – 94.
78. Польща приєдналася до НАТО // Народна армія. – 1999. – 13 березня (№ 47). – С. 2.
79. Маначинський О. Нові орієнтири Війська Польського // Народна армія. – 1995. – 14 грудня (№ 201). – С. 3.
80. Добжанский С. Военно-политические взгляды Варшавы // Независимое военное обозрение. – 1997. – 21 июня (№ 22). – С. 1, 3.
81. Реутов Г. Проект закона о вооруженных силах Польши // Зарубежное военное обозрение. – 1997. - № 4. – С. 53.
82. Информационная служба Независимого военного обозрения // Независимое военное обозрение. 0 1997. – 10 октября (№38). – С. 1.
83. Шипилов Д. Сухопутные войска Республики Польша // Зарубежное военное обозрение. – 1997. - № 5. – С. 18 – 21.
84. Шашков С. Перспективы развития Сухопутных войск Польши // Зарубежное военное обозрение. – 1997. - № 11. – С. 53 – 54.
85. Магістр Е. Реорганізація системи оборони Польщі // Народна армія. – 1997. – 27 травня (№ 89). – С. 4.
86. Васьковский А. Некоторые аспекты интеграции Польши, Венгрии и Чехии в НАТО // Зарубежное военное обозрение. – 2000. - № 4. – С. 7 – 11.
87. Шлях в НАТО: Багато бажання, замало боєготовності // Народна армія. – 1997. – 8 серпня (№ 138). – С. 3.
88. Александров И. Сколько стоит расширение НАТО // Зарубежное военное обозрение. – 1997. - № 3. – С. 52.
89. Заблоцький В. Польща наближує військову інфраструктуру до НАТО // Народна армія. – 1999. – 6 жовтня (№ 186). – С. 2.
90. Онышкевич Я. «Мы не повернемся спиной к России» // Независимое военное обозрение. – 1999. – 26 февраля (№ 7). – С. 1.

91. Рожненко В. Україна і міжнародні інститути безпеки. Збройні сили держав, що межують з Україною // Народна армія. – 1999. – 19 березня (№ 51). – С. 4 – 6.
92. Смолянук В. Військова могутність країн, що межують з Україною: Їх вплив на забезпечення національної безпеки нашої держави // Народна армія. – 2000. – 19 травня (№ 89). – С. 4 – 5.
93. Шагов С. Сухопутные войска Польши // Зарубежное военное обозрение. – 2000. - № 12. – С. 14 – 18.
94. Николаев А. О создании германо-датско-польского объединенного армейского корпуса «Северо-восток» // Зарубежное военное обозрение. - 1999. - № 4. – С. 17 – 19.
95. Шатров С. 12-я механизированная дивизия Войска Польского // Зарубежное военное обозрение. – 2000. - № 4. – С. 22 – 23.
96. НАТО ревю. Пам'ятне видання до 50-ї річниці. – Брюссель: Відділ інформації та преси НАТО, 1999. – 51 с.
97. Струговец В. Wojsko Polskie на суше // Красная Звезда. – 2000. – 19 июля (№ 132). – С. 4.
98. Україна і Польща після розширення НАТО: З міжнародного семінару // Політика і час. – 2000. - № 5 – 6. – С. 16 – 33.
99. Печуров С. О некоторых аспектах военных реформ в зарубежных странах. – 2004. - № 2. – С. 2 – 13.
100. Вооруженные силы зарубежных стран // Зарубежное военное обозрение. – 2007. – № 2. – С. 49 – 79.
101. Бунківська О. Для вступу в НАТО бажання країни замало (угорці відчули це на собі) // Голос України. – 1997. – 30 вересня (№ 183). – С. 5.
102. Шепеляв М. Східноєвропейський геополітичний простір: анізотропність як властивість його організації // Нова політика. – 1998. – № 1. – С. 43 – 46.
103. Вступит ли Венгрия в НАТО? // Коммунист вооруженных сил. – 1991. – № 11. – С. 48.

104. Шимоньи А. Садясь на ходу в поезд НАТО // Вестник НАТО. – специальный выпуск, осень 1998. – С. 20 – 23.
105. Кузьмин А. Большинство – «за», но опасения остаются // Компас. – 1999. - № 13. – 17 – 21.
106. Ласло Н. В поисках надежной опоры // Независимое военное обозрение. – 1997. – 19 – 26 июля (№ 26). – С. 1, 4.
107. Генеральный штаб Угорської Армії. Інтеграція до НАТО: армія на шляху перетворення // Народна армія. – 1997. – 15 квітня (№ 66). – С. 5.
108. Дем'янець В. Реалізація політики Угорщини щодо вступу в НАТО // Нова політика. – 2000. - № 1. – С. 13 – 15.
109. На захисті незалежності // Народна армія. – 1996. – 16 жовтня (№ 171). – С. 7.
110. Дяраки К. Збройні сили Угорщини // Військо України. – 1996. - № 3 – 4. – С. 23 – 25.
111. Мальшев В. Венгерская армия в натовском бронезилете // Независимое военное обозрение. – 1999. – 19 марта (№ 10). – С. 3.
112. Варга Й. Військова участь Угорщини в збереженні миру // Народна армія. – 1997. – 15 квітня (№ 66). – С. 5.
113. Юхас Ф. Захист держави сьогодні – це більше, ніж захист території // Народна армія. – 2004. – 5 лютого (№ 22). – С. 4 – 5.
114. Меморандум щодо офіційної точки зору міністерства оборони Угорщини про приєднання до НАТО // Народна армія. – 1997. – 4 жовтня (№ 178). – С. 2.
115. Горелов А. Войска ПВО и ВВС Венгрии // Зарубежное военное обозрение. – 2000. – № 9. – С. 29 – 32.
116. Куранов А. Внутри и вне зоны НАТО // Независимое военное обозрение. – 1999. – 19 февраля (№ 6). – С. 3.
117. Ветхі В. Політика безпеки Чеської Республіки // Народна армія. – 1999. – 1 вересня (№ 161). – С. 2.
118. Шаганов С. Сухопутные силы Чехии // Зарубежное военное

- обозрение. – 2000. - № 9. – С. 20 – 23.
119. Миловицев Я. Участие Чешской Республики в миротворческих операциях // Зарубежное военное обозрение. – 2000. – № 6. – С. 54.
120. Тертичний В. Розширення НАТО: військові аспекти // Політика і час. – 1996.– № 8. – С. 18 – 22.
121. Празький саміт і трансформація НАТО. – Brussels: NATO Public Diplomacy Division, 2003. – 106 p.
122. Большой энциклопедический словарь. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Большая Российская энциклопедия; СПб.: Норинт, 2001. – 1456 с.
123. Пихоя Р.Г. Чехословакия, 1968 год. Взгляд из Москвы. По документам ЦК КПСС // Новая и новейшая история. – 1994. - № 6. – С. 4 – 20.
124. Греку О. Відносини між нашими державами будуються на основі довіри та добросусідства // Народна армія. – 1997. – 24 жовтня (№ 192). – С. 2.
125. Шипилов Д. Сухопутные войска Румынии // Зарубежное военное обозрение. – 1997. - № 8. – С. 20 – 21.
126. Бабюк В. Головні напрями сучасної військової політики Румунії // Народна армія. – 1998. – 9 грудня (№ 230). – С. 1.
127. Лаврусъ В. Збройні сили Румунії // Армія України. – 1995. – 22 лютого (№ 33). – С. 2.
128. Бабюк В. Румыния – за интеграцію в НАТО // Независимое военное обозрение. – 1998. – 17 июля (№ 26). С. 7.
129. Марценюк А. В особі Румунії НАТО матиме вірного союзника // Голос України. – 1999. – 1 грудня (№ 223). – С. 4.
130. Радецький В.Г., Близнюков С.П. Деякі аспекти досвіду реформування армій Центральної та Східної Європи // Наука і оборона. – 2000. – № 1. – С. 22 – 30.
131. Чертанов В. Военно-Морские силы Румынии – курс в НАТО // Зарубежное военное обозрение. – 2001. - № 10. – С. 42 – 47.
132. Вооруженные силы иностранных государств // Зарубежное военное обозрение. – 2001. - № 1. – С. 39 – 64.

133. Бухаров С. О реорганизации вооруженных сил Румынии // Зарубежное военное обозрение. – 2002. - № 6. – С. 52.
134. Вооруженные силы зарубежных стран // Зарубежное военное обозрение. – 2002. - № 1. – С. 41 – 64.
135. Смолянюк В. У силовому середовищі // Політика і час. – 2000. - № 7-8. – С. 11 – 18.
136. Власюк С.І., Каліцун М.І., Фісан Ю.М. Республіка Болгарія. Навч. посібник. – Львів: ЛВІ, 2003. – 46 с.
137. Федотов Д. Сухопутные войска Республики Болгарии // Зарубежное военное обозрение. – 1995. - № 5. – С. 22 – 26.
138. Борисов О. В Болгарии созданы силы быстрого реагирования // Зарубежное военное обозрение. – 1998. - № 10. – С. 56.
139. Ангелова М. Болгарія категорично за НАТО // Народна армія. – 1997. – 26 лютого (№ 35). – С. 2.
140. Нікітюк В. Вступ України до НАТО: від хибних стереотипів до здорового прагматизму // Військо України. – 2006. – № 2. – С. 10 – 12.
141. Нестеркин В. Международная конференция о присоединении Болгарии к НАТО // Зарубежное военное обозрение. – 2003. - № 9. – С. 19 – 21.
142. Панчик Я. Військово-політична орієнтація Словацької Республіки // Військо України. – 1996. - № 1-2. – С. 19.
143. Куранов А. Мы готовы сотрудничать // Независимое военное обозрение. – 1998. – 21 августа (№ 31). – С. 3.
144. Збройні сили Словацької Республіки // Військо України. – 1996. – № 1 – 2. – С. 20 – 21.
145. Кабанов А. Вся ли восточная Европа стремится в НАТО // Независимое военное обозрение. – 1997. – 12 июля (№ 25). – С. 3.
146. Путилов С. «Нестандартная» Словакия // Независимое военное обозрение. – 1998. – 15 мая (№ 18). – С. 3.
147. Горішняк В., Кузнецов Ю. Словацьчина підтримає вступ України в

- НАТО // Урядовий кур'єр. – 2006. – 9 лютого (№ 27). – С. 7.
148. Горшенин А. Словакия предоставила свою инфраструктуру для тренировок экипажей самолетов ВВС США // Зарубежное военное обозрение. - № 11. – С. 54.
149. Иностранная военная хроника // Зарубежное военное обозрение. – 2000. - № 4. С. 56.
150. Уральцев С. Вооруженные силы Словакии // Зарубежное военное обозрение. – 2004. - № 9. – С. 9 – 17.
151. Вооруженные силы иностранных государств // Зарубежное военное обозрение. – 2004. - № 1. – С. 55 – 80.
152. На порядку денному – глибока модернізація // Народна армія. – 2000. – 16 серпня (№ 149). С. 7.
153. Мешков А., Николаев А. Формирование доктринальных концепций стран Балтийского региона // Зарубежное военное обозрение. – 1994. – № 10. – С. 7 – 9.
154. Силина Т. Балтийский рецепт // Зеркало недели. – 2004 – 10 – 16 января. – (№ 1). – С. 5.
155. Солодкий С. Домовляйтесь ... // День. – 2005. – 17 травня (№ 85). – С. 3.
156. Подопригора Б. Перспективы и проблемы вступления в НАТО Латвии, Литвы и Эстонии // Зарубежное военное обозрение. – 2001. - № 4. – С. 2 – 5.
157. Аппатурай Д. Зміцнення регіональної безпеки // НАТО – ревью. – осінь 2001. – С. 13 – 15.
158. Латвийская Советская Социалистическая Республика // БСЭ. – 3-е изд. – М., 1977. – Т. 24. – Книга II. – С. 531 – 533.
159. Національні збройні сили Латвії // Військо України. – 2004. - № 1 – 2. – С. 31 – 33.
160. Жеглова Ю. «Балтийская дилемма» России и Северной Европы // Независимое военное обозрение. – 1997. – 5 – 12 декабря (№ 45). – С. 2.
161. Лемеха С. Солдаты НАТО: латвійський варіант // Камуфляж. – 2006. –

- № 2. – С. 12 – 14.
162. Юндзис Т. Я готов к диалогу с Игорем Сергеевым // Независимое военное обозрение. – 1997. – 21 – 28 ноября (№ 43). – С. 1, 3.
163. Коротченко И. НАТО осваивает военную инфраструктуру Латвии // Независимое военное обозрение. – 1997. – 26 – 31 сентября (№ 36). – С. 2.
164. Александров А. Вооруженные силы Латвийской Республики // Зарубежное военное обозрение. – 1998. - № 8. – С. 9 – 12.
165. Національні збройні сили Латвії // Військо України. – 2004. - №1 – 2. – С. 31 – 33.
166. Бізенікс І. Головна передумова – громадська підтримка // Україна – НАТО. – 2004. – № 2. – С. 31 – 33.
167. Сім нових членів НАТО // Новини НАТО. – 2004. – Випуск 2. – С. 13.
168. Декларація “Про державний суверенітет України” // Законодавство України з питань військової сфери. – К.: Азимут-Україна. – 2003. – С. 12 – 15.
169. Постанова Верховної Ради Української РСР “Про проголошення незалежності України // Законодавство України з питань військової сфери. – К.: Азимут-Україна. – 2003. – С. 15 – 16.
170. Закон України “Про оборону України” від 6 грудня 1991 р. № 1934-ХІІ // Законодавчі акти України з питань військової сфери і державної безпеки. – К.: Верховна Рада України. – 1992. – С. 17 – 25.
171. Заява Верховної Ради України від 20 грудня 1991 року з приводу укладення Україною Угоди “Про співдружність Незалежних Держав”// Відомості Верховної Ради України. – 1992. - № 13. – С. 376 – 377.
172. Воєнна доктрина України // Законодавчі акти України з питань військової сфери. Збірник № 8. – К.: МО України, 1994. – С. 3 – 10.
173. Основні напрями зовнішньої політики України // Відомості Верховної Ради України. – 1993. - № 37. – С. 935 – 948.
174. Ковальський В. Співпраця з НАТО забезпечуватиме нашу безпеку, а

- всілякі чутки про завтрашнє приєднання України до альянсу є провокаційними // Народна армія. – 1999. – 30 березня (№ 58). – С. 1 – 2.
175. Книш В. Україна і європейська безпека // Народна армія. – 1993. – 24 червня (№ 117). – С. 1.
176. Партнерство заради миру. Рамковий документ // Верховна Рада України. Комітет з питань Європейської інтеграції: “Про взаємовідносини та співробітництво України з НАТО”: Парламентські слухання / О.О. Зарубінський, І.І. Мисик, С.О. Дворник та ін. – К.: Інститут Євро-Атлантичного співробітництва, 2003. – С. 226 – 227.
177. Соколов А.А. Еволюція поглядів України на питання забезпечення власних воєнно-політичних інтересів у Європі // Стратегічна панорама. – 2003. - № 3 – 4. – С. 56 – 68.
178. Співробітництво України з НАТО в рамках програми “Партнерство заради миру” (інформаційна довідка) // Наука і оборона. – 1998. – № 4. – С. 23 – 32.
179. Солана Х. Україна і НАТО: на шляху до тісного партнерства // Київські відомості. – 1996. – 12 квітня. – С. 3
180. Гудим В. Досвід України в миротворчій операції КФОР та участі в програмі “Партнерство заради миру” / Миротворча діяльність України: кооперація з НАТО та іншими структурами європейської безпеки. – К.: Стилос, 2002. – С. 74 – 85.
181. Семків О.В. Миротворчі та гуманітарні операції / Реформування Збройних Сил України: пріоритети, передумови та перспективи: За матеріалами міжнародних семінарів 14 – 15 лютого 2000 р. та 22 – 23 червня 2000 р. – К., 2001. – С. 56 – 62.
182. Демчик П.О. Міжнародні відносини та проблеми євроатлантичної інтеграції. Навчальний посібник. –К.: ППП, 2002. – 252 с.
183. Будкін В. У рамках особливого партнерства: Через співробітництво з НАТО до об’єднаної Європи, ЄС // Політика і час. – 1998. – № 9. – С. 23 – 28.

184. Спільна заява України і НАТО для преси від 14.09.1995 // Політика і час. – 1995. - № 10. – С. 81 – 83.
185. Храбан І.А. Система європейської безпеки і напрями воєнно-політичної інтеграції України до її структур: Монографія. – К.: Варта, 2005. – 544 с.
186. Партнерство України з НАТО. – К.: Ін-т Євро-Атлантичного співробітництва, 2002. – 32 с.
187. Тарнавська М. Президент України Леонід Кучма: “Мадридський саміт, безперечно, увійде в історію” // Народна армія. – 1997. – 11 липня (№ 118). – С. 1.
188. Хартія про особливе партнерство між Україною та Організацією Північноатлантичного договору // Народна армія. – 1997. – 11 липня (№ 118). – С. 1, 3.
189. Новини НАТО. – Літо 1998. – 6 с.
190. Державна програма співробітництва України з Організацією Північно-Атлантичного Договору (НАТО) на період до 2001 року // Урядовий кур’єр. – 1999. – 23 березня (№ 53). – С. 10; 24 березня (№ 54). – С. 9.
191. Україна – НАТО: шляхом співробітництва // Народна армія. – 1998. – 28 листопада (№ 225). – С. 1 – 2.
192. Лист Генерального секретаря НАТО // Новини НАТО. – зима 1998. – С.1.
193. Александров И. НАТО против Югославии: послесловие // Зарубежное военное обозрение. – 1999. - № 9. – С. 2 – 7.
194. Безпека – передусім // Голос України. – 1999. – 26 березня (№ 54). – С. 1 – 2.
195. Виступ Міністра закордонних справ України Б. Тарасюка на сесії Верховної Ради України: “Заради майбутнього України // Політика і час. – 1999. - № 4. – С. 3 – 8.
196. Сербі протестують, НАТО – бомбардує // Голос України. – 1999. – 1 квітня (№ 59). – С. 1, 4.
197. Постанова Верховної Ради України “Щодо відносин України і

- Організації Північноатлантичного договору (НАТО) від 23 квітня 1999 року № 612-XIV // Голос України. – 1999. – 27 квітня (№ 76). – С. 2.
198. Крючков Г. Хто насправді обстоює інтереси України? // Голос України. – 1999. – 27 квітня (№ 76). – С. 3.
199. Українське суспільство – 1996: думки, оцінки й умови життя населення України // Політичний портрет України. Бюлетень Фонду “Демократичні ініціативи”. – 1996. – № 17. – С. 73 – 93.
200. Прес-служба Фонду “Демократичні ініціативи”. Чи треба Україні стати членом НАТО? // Урядовий кур’єр. – 1997. – 30 січня (№ 16 – 17). – С. 11.
201. Николаева А. Военные говорят: кто не был в армии, тот многое потерял, а кто там был, потерял в два раза больше // Зеркало недели. – 1996. – 15 – 21 июня (№ 24). – С. 1 – 2.
202. В Україні імідж НАТО не визначений // Урядовий кур’єр. – 1997. – 17 травня (№ 85 – 86). – С. 10.
203. Шульга М. Образ НАТО в Україні: від чорного до білого? // Політичний портрет України. Бюлетень Фонду “Демократичні ініціативи”. – 1997. – № 18. – С. 78 – 84.
204. Крюков А. Ассоциации в связи с ассоциированным недоразумением // Зеркало недели. – 1996. – 29 июня – 5 июля (№ 26). – С. 4.
205. Удовенко Г. После принятия Конституции переговоры вести будет легче // Зеркало недели. – 1996. – 3 – 9 августа (№ 31). – С. 1.
206. Горбулин В. Украина – страна, подвигающаяся к западу и сохраняющая свое место на востоке // Зеркало недели. – 1997. – 18 – 24 января (№ 2 – 3). – С. 4.
207. Тарасюк Б. “Сьогодні питання вступу України до НАТО не стоїть” // Урядовий кур’єр. – 1998. – 2 червня (№ 103). – С. 3.
208. Воронюк В. Костянтин Морозов: “Членство в НАТО на порядку денному перед Україною не стоїть” // Народна армія. – 1999. – 10 червня (№ 105). – С. 2.

209. Солодкий С. Бажане чи дійсно? // День. – 2005. – 15 квітня (№ 67). – С. 3.
210. Ковальський В. На Балканах “аукнулось” – на Грушевського відгукнулося // Народна армія. – 1999. – 23 квітня (№ 75). – С. 2.
211. Сорока М. Неювілейні дискусії у Вашингтоні // Урядовий кур’єр. – 1999. – 27 квітня (№ 77). – С. 1, 3.
212. Декларація глав держав та урядів країн-учасниць саміту Комісії Україна-НАТО // Путівник до саміту НАТО у Вашингтоні 23 – 25 квітня 1999 року. – Брюссель: Офіс інформації та преси НАТО. – 1999. – С. 89 – 90.
213. Пальчук М. Підготовка українських військових контингентів до міжнародних миротворчих операцій // Миротворча діяльність України: кооперація з НАТО та іншими структурами європейської безпеки. – К.: Стилос. – 2002. – С. 188 – 196.
214. Затинайко О.І. Реформування Збройних Сил України в контексті глобальних викликів та інтеграції до євроатлантичної співдружності // Наука і оборона. – 2003. - № 4. – С. 3 – 6.
215. Горбулін В.П. Взаємовідносини Україна – НАТО в контексті євроатлантичних інтеграційних процесів // Національна безпека і оборона. – 2003. - № 7. – С. 5 – 7.
216. Інтерв’ю доктора Едгара Баклі // Новини НАТО. – 2003. - № 1. – С. 4 – 7.
217. Стратегічний оборонний бюлетень України на період до 2015 року . – К.: МО України, 2004. – 103 с.
218. Шкідченко В.П. Еволюція поглядів України на НАТО // Наука і оборона. – 2002. - № 4. – С. 3 – 8.
219. Бадрак В. Зональне тестування натовських перспектив України // Дзеркало тижня. – 2002. – 1 – 7 червня (№ 20). – С. 1, 3.
220. Мостовая Ю. Анатолій Зленко “Зовнішня політика повинна працювати на внутрішню // Дзеркало тижня. – 2001. – 20 – 26 січня (№ 3). – С. 5.

221. Указ Президента України “Про Стратегію України щодо Організації Північноатлантичного договору (НАТО) // Урядовий кур’єр. – 2002. – 10 серпня (№ 146). – С. 11.
222. Зам’ятин В. Євген Марчук: “Нейтралітет, багатовекторність та невизначеність стали безперспективними // День. – 2002. – 29 травня (№ 94). – С. 4.
223. “Час ПДЧ” // День. – 2002. – 29 травня (№ 94). – С. 4.
224. США вітають курс України на зближення з НАТО // День. – 2002. – 31 травня (№ 96). – С. 1.
225. Силіна Т. Україна та скелети з її шафи // Дзеркало тижня. – 2002. – 6 – 12 липня (№ 25). – С. 5.
226. Зам’ятин В. Мішель Дюре: “Краще жити в одному великому домі, ніж у різних королівствах // День. – 2002. – 31 травня (№ 96). – С. 4.
227. Соціологічна служба “Дня” // День. – 2002. – 24 травня (№91). – С. 1.
228. Пашков М. НАТО очима українців: ланцюг проблем і парадоксів // Національна безпека і оборона. – 2001. - № 9. – С. 26 – 29.
229. Пашков М., Чалий В. Відносини Україна – НАТО у фокусі громадської думки // Національна безпека і оборона. – 2002. - № 8. – С. 50 – 60.
230. Поляков Л., Пашков М. Україна – НАТО: Тепло... ще тепліше // Дзеркало тижня. – 2002. – 11 – 17 травня (№ 17). – С. 1, 3.
231. Уліткіна Л. “Північноатлантична туманність” // Електронна газета Українська правда. – 2002. – 3 липня.
232. Державна програма інформування громадськості з питань Євроатлантичної інтеграції України на 2004 – 2007 роки // Офіційний вісник України. – 2003. - № 51. – С. 2662 – 2663.
233. Декларація Празького саміту, зроблена главами держав і урядів, які взяли участь у засіданні Північноатлантичної ради в Празі 21 листопада 2002 року // Празький саміт і трансформація НАТО. – Brussels: NATO Public diplomacy division. – 2003. – С. 70 – 75.
234. План дій Україна – НАТО 22 листопада 2002 року // Празький саміт і

- трансформація НАТО. – Brussels: NATO Public diplomacy division. – 2003. – С. 95 – 102.
235. Закон України “Про основи національної безпеки України” // Урядовий кур’єр. – 2003. – 30 липня (№ 139). – газета в газеті Орієнтир. – № 28. – С. 1 – 6.
236. Воєнна доктрина України // Народна армія. – 2004. – 23 червня (№ 116). – С. 3 – 5.
237. Заява голови засідання Комісії Україна-НАТО на рівні глав держав та урядів, Стамбул, 29 червня 2004 року // Стамбульський саміт. Довідник читача. – Brussels: NATO Public Diplomacy Division. – 2004. – С. 94 – 96.
238. Указ Президента України “Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 липня 2004 року “Про подальший розвиток відносин з НАТО з урахуванням результатів засідання Комісії Україна-НАТО на найвищому рівні 29 червня 2004 року” // Народна армія. – 2004. – 24 липня (№ 138). – С. 1.
239. Саміт Україна – НАТО // Новини НАТО. – 2005. - № 1. – С.
240. Лемеха С. “Майбутній успіх України...” // Народна армія. – 2005. – 8 липня (№ 124). – С. 3.
241. Тимчук Д. Кінець багатовекторності // Народна армія. – 2005. – 24 лютого (№ 35). – С. 1.
242. Прагнення до членства та ключові реформи // Україна – НАТО: Інтенсифікований діалог. – Brussels: NATO Public Diplomacy Division. – 2006. – С. 6.
243. Указ Президента України “Питання Воєнної доктрини України // Стратегічна панорама. – 2005. - № 1. – С. 17.
244. Цілковита імплементація реформ для членства України в НАТО триватиме три роки // Голос України. – 2005. – 22 квітня (№ 74). – С. 1, 5.
245. Зам’ятин В. ... Ще на крок ближче. І не з нуля // День. – 2005. –

- 22 квітня (№ 72). – С. 3.
246. Поглиблення співпраці Україна – НАТО: короткотермінові заходи // Практичні аспекти співробітництва України з НАТО. – К.: Генеральний штаб Збройних Сил України. – 2006. – С. 11 – 14.
247. Яап де Хооп Схеффер: “Ми маємо зосередити увагу на виконанні взятих на себе зобов’язань” // Народна армія. – 2005. – 2 липня (№ 120). – С. 6.
248. Бадрак В. Джеймс Шерр: “Політична боротьба ускладнює оборонне реформування” // День. – 2005. – 9 липня (№ 121). – С. 3.
249. Передвиборна програма кандидата на пост Президента України Ющенко Віктора Андрійовича // Голос України. – 2004. – 20 серпня (№ 155). – С. 5.
250. ПДЧ – 2006, НАТО – 2008? // День. – 2005. – 18 жовтня (№ 190). – С. 7.
251. Маснева Е. Многовекторность – это не проклятие для Украины, это ее дорожная карта // «2000». – 2005. – 28 октября – 3 ноября. – (№ 43). – С. А-4.
252. Будемо готові до членства в Альянсі за три роки // Народна армія. – 2005. – 10 грудня (№ 233). – С. 1.
253. Лемеха С. ПДЧ – не за горами // Народна армія. – 2006. – 16 травня. – (№ 86). – С. 3.
254. “Спільне бачення – спільного суспільства” // Урядовий кур’єр. – 2006. – 5 травня (№ 84). – С. 1 – 2.
255. СМІ об Україне // «2000». – 2005. – 28 октября – 3 ноября. – (№ 43). – С. А-4.
256. Маємо новий орієнтир – рік 2008-й // Народна армія. – 2005. – 28 вересня (№ 180). – С. 1.
257. Коваленко А. Гарант миру євроатлантичного простору // Народна армія. – 2006. – 4 квітня (№ 61). – С. 1.
258. Ткачук Р., Ковальов В. Практична робота з ПДЧ розпочнеться у вересні // Народна армія. – 2006. – 28 квітня (№ 77 – 78). – С. 2.

259. Соціологічна служба “Дня” // День. – 2006. – 11 квітня (№ 60). – С. 1.
260. Соціологічна служба “Дня” // День. – 2005. – 26 листопада (№ 219). – С. 1.
261. Соціологічна служба “Дня” // День. – 2005. – 23 грудня (№ 238). – С. 1.
262. Соціологічна служба “Дня” // День. – 2006. – 4 квітня (№ 55). – С. 1.
263. Соціологічна служба “Дня” // День. – 2006. – 19 квітня (№ 66). – С. 1.
264. Соціологічна служба “Дня” // День. – 2006. – 4 березня (№ 36). – С. 1.
265. Соціологічна служба “Дня” // День. – 2006. – 18 березня (№ 44). – С. 1.
266. Соціологічна служба “Дня” // День. – 2006. – 15 липня (№ 115). – С. 1.
267. Соціологічна служба “Дня” // День. – 2006. – 25 липня (№ 121). – С. 1.
268. Соціологічна служба “Дня” // День. – 2006. – 6 червня (№ 91). – С. 1.
269. Соціологічна служба “Дня” // День. – 2006. – 18 серпня (№ 139). – С. 1.
270. Соціологічна служба “Дня” // День. – 2006. – 18 серпня (№ 139). – С. 1.
271. Шапошник І. Інтеграція дисципліную владу // День. – 2006. – 18 лютого (№ 26). – С. 4.
272. Соціологічна служба “Дня” // День. – 2006. – 11 липня (№ 111). – С. 1.
273. Соціологічна служба “Дня” // День. – 2006. – 12 липня (№ 112). – С. 1.
274. Соціологічна служба “Дня” // День. – 2006. – 16 червня (№ 96). – С. 1.
275. Соціологічна служба “Дня” // День. – 2006. – 24 травня (№ 82). – С. 1.
276. Соціологічна служба “Дня” // День. – 2006. – 22 червня (№ 100). – С. 1.
277. Соціологічна служба “Дня” // День. – 2006. – 23 червня (№ 101). – С. 1.
278. Крушельницька Т. Ставлення населення до євроатлантичного курсу // Україна – НАТО. – 2005. - № 4. – С. 71 – 80.
279. Сурмін Ю. Особливості ставлення населення України щодо вступу держави до НАТО: громадська думка та експертний інтелект // Євроатлантикінформ. – 2005. – № 6. – С. 13 – 18.
280. Дмитрук Д. Євроатлантична інтеграція та соціальні настрої населення // Євроатлантикінформ. – 2005. – № 6. – С. 19 – 22.
281. Глушкова Т.Д. Визначення обізнаності військовослужбовців з питань євроатлантичної інтеграції України // Гуманітарний вісник Збройних

- Сил України. – 2006. – № 1. – С. 79 – 87.
282. Бадрак В. Зона складного сприйняття // День. – 2005. – 21 травня (№ 89). – С. 1 – 2.
283. Лозунько С. Визит Буша в Україну сорван // «2000». – 16 – 22 юня (№ 24). – С. А- 4 – А- 5.
284. Україна. Конституція (1996). Конституція України: Прийнята на п'ятій Сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. – К.: Преса України, 1997. – 80 с.
285. Лінецький С.В., Мельник М.І., Ришелюк А.М. Конституційне законодавство України (законодавчі акти, коментар, офіційне (тлумачення): Збірник нормативних актів. – К.: Атака, 2003. – 896 с.
286. Закон України “Про основи національної безпеки України // Урядовий кур’єр. – 2003. – 30 липня (№ 139). – С. 5.
287. Яхно О. Зібрано підписи за референдум по ЄСП і НАТО. 4,5 млн. // День. – 2006. – 2 березня (№ 34). – С. 2.
288. Солодкий С. “Тема НАТО” – жертва чергових виборів? // День. – 2005. – 14 травня (№ 84). – С. 3.
289. Гриценко А.: “Наша армія цілком боєздатна” // Народна армія. – 2006. – 11 березня (№ 44). – С. 1, 3.
290. Гриценко А.: “З ЄС та НАТО не вийшла жодна країна, а на вступ до них – черга” // Народна армія. – 2006. – 6 квітня (№ 63). – С. 1 – 2.
291. Гриценко А.: “Хотів би, щоб ЗС України розвинулися до “натовського” рівня” // Народна армія. – 2006. – 4 травня (№ 80). – С. 1.
292. Референдум – цілковито політичне рішення // Народна армія. – 2006 – 1 липня (№ 117). – С. 1.
293. Лемеха С. Якщо референдум, то без стереотипів // Народна армія. – 2006. – 26 січня (№ 15). – С. 1 – 2.
294. Вступ до НАТО потребує інформаційної програми // Народна армія. – 2005. – 20 жовтня (№ 196). – С. 1 – 2.
295. Зам’ятин В. Борис Тарасюк: “Україна не може бути експортером

- революції // День. – 2005. – 1 квітня (№ 57). – С. 4.
296. Івашина Л., Іванов О., Шеремет Г. та ін. Дипломат, що не знає слово “ні” // День. – 2005. – 24 травня (№ 90). – С. 1, 3.
297. Солодкий С. Володимир Василенко: “Лише членство України в НАТО приведе до нормалізації українсько-російських відносин” // День. – 2006. – 17 травня (№ 77). – С. 1, 3.
298. Корнійчук О. Обмін сигналами // День. – 2006. – 4 травня (№ 71). – С. 3.
299. Ахмадуллін В. Війна в Іраку: суха мова цифр // Народна армія. – 2006. – 6 жовтня (№ 183). – С. 4.
300. Лозунько С. Хорошо ли украинцы осведомлены о НАТО? // “2000”. – 2006. – 24 – 30 ноября (№ 47). – С. F-2.
301. Міністр оборони України: “Необхідно роз’яснювати – що таке НАТО” // Народна армія. – 2005. – 29 жовтня (№ 203). – С. 1 – 2.
302. Івашина Л., Солодкий С., Трофімова Н. та ін. Нова шахівниця? Олександр Чалий: “Україна має змінити “політику цінностей” на “політику інтересів” // День. – 2006. – 5 травня (№ 72). – С. 1, 4 – 5.
303. Тимчук Д. Мішель Дюре: “Людей не потрібно насильно “годувати інформацією про НАТО” // Народна армія. – 2005. – 5 березня (№ 42) . – С. 1, 3.
304. До Європи через реформи // Урядовий кур’єр. – 2006. – 15 вересня (№ 172). – С. 2.
305. Втрачені можливості // День. – 2006. – 19 вересня (№ 157). – С. 3.
306. Сірук М. Брюс Джексон: “Немає нічого страшного в прагматичному підході до інтеграції з європейськими інститутами” // День. – 2006. – 19 вересня (№ 157). – С. 1, 3.
307. Саміт у сімейному колі // Народна армія. – 2006. – 29 грудня (№ 241). – С. 5.